

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIM VAZIRLIGI

**SAMARQAND VILOYATI XALQ TA'LIMI XODIMLARINI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISH HUDUDIY MARKAZI**

**PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA VA TA'LIM
TEXNOLOGIYALARI
KAFEDRASI**

**TA'LIM TARBIYA TEXNOLOGIYALARI VA
JAXON TAJRIBASI MODULI BO'YICHA**

**O'QUV USLUBIY
MAJMUA**

**2.1
modul**

Samarqand-2019

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA’LIMI VAZIRLIGI

**SAMARQAND VILOYATI XALQ TA’LIMI XODIMLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH HUDUDIIY
MARKAZI**

«TASDIQLAYMAN»

Markaz direktori v.b

_____ A.Ibragimov

_____ 2019 Y

**“PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA VA TA’LIM TEXNOLOGIYALARI”
KAFEDRASI**

**BARCHA TURDAGI MALAKA OSHIRISH TOIFALARI
UCHUN
TA’LIM-TARBIYA TEXNOLOGIYALARI VA JAHON
TAJRIBASI MODULI
BO‘YICHA**

O‘QUV-USLUBIIY MAJMUUA

Самарқанд – 2019

Ushbu ishchi o'quv-mavzu reja va dasturi markaz direktori huzuridagi kengaytirilgan yig'ilishning 2019 yil 31 avgustdagi 25 - sonli qaror bilan tasdiqlangan.

Tuzuvchi:

P.Davronov

X.Xudoyberdiyeva

A.Usmonov

-Samarqand VXTXQTMOHM "Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari"

kafedrasini o'qituvchilari

Ishchi o'quv- mavzu reja va dasturi "Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari" kafedrasining 2019 yil 27 avgustdagi 7 - sonli yig'ilish qarori bilan tasdiqlangan.

Kafedra mudiri:

_____ F.B. Narzikulova

"KELISHILDI"

O'quv jarayonini tashkil etish
bo'limi boshlig'i:

_____ A.Xo'jamqulov

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ**

**НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА
УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ХОДИМЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ
ҲУДУДИЙ МАРКАЗИ**

**ТАЪЛИМ-ТАРБИ
ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА
ЖАҲОН ТАЖРИБАСИ МОДУЛИ БЎЙИЧА**

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

Малака йўналиши: барча малака йўналишлари
учун

Тингловчилар контингенти: барча малака йўналишларидаги
тингловчилар контингенти учун

Тошкент – 2019

Мазкур ўқув-услубий мажмуа Халқ таълими вазирлигининг 2019 йил _____
_____даги _____-сонли буйруғи билан тасдиқланган барча фанлар
ўқитувчиларининг малакасини ошириш тоифа йўналишлари ўқув режалари
ва дастурлари асосида тайёрланди.

Тузувчилар:

Г.Елдашева - Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш худудий маркази “Педагогика, психология ва таълим технологиялари” кафедраси мудири

Г.Каримова - Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш худудий маркази “Педагогика, психология ва таълим технологиялари” кафедраси катта ўқитувчиси

Такризчилар:

Б.Абдуллаева – Низомий номидаги ТДПУ илмий ишлар бўйича проректори, п.ф.д., профессор
А.Шоюсупова – Тошкент давлат шарқшунослик институтининг “Педагогика ва психология” кафедраси доценти, п.ф.н.

Ўқув-услубий мажмуа А.Авлоний номидаги Халқ таълими тизими раҳбар ва мутахассис ходимларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти илмий кенгашининг 2019йил _____даги _____ - сонли баённомаси билан маъқулланган ва нашрга тавсия этилган.

МУНДАРИЖА

I.	Ишчи дастур.....	5
II.	Модулни ўқитишда фойдаланиладиган интерфаол таълим методлари.....	11
III.	Назарий материаллар.....	18
IV.	Амалий машғулот материаллари.....	122
V.	Кейслар банки.....	175
VI.	Мустақил таълим мавзулари.....	179
VII.	Глоссарий.....	181
VIII.	Адабиётлар рўйхати.....	185

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентябрдаги “Халқ таълимини бошқариш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5538 фармонида раҳбар ва педагог ходимларни танлаш, тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг илғор ва шаффоф ташкилий-ҳуқуқий механизмларини татбиқ этиш йўли билан халқ таълими тизимида кадрлар сиёсатини шакллантиришнинг замонавий тамойилларини жорий этиш вазифалари белгилаб берилган.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентябрдаги “Халқ таълими тизимига бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3931-сонли қарорига мувофиқ, мазмун ва сифат жиҳатидан халқаро талабларга жавоб берадиган, илғор педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларини қўллаган ҳолда янгиланган ўқув режалари ва дастурларига мувофиқ ишлаб чиқилган ўқув ва ўқув-методик адабиётларнинг янги авлодини тайёрлаш ва нашр этишни ташкил қилишни тақозо этади.

Дастур мазмуни Шарқ ва Ғарб мутафаккирларининг педагогик қарашлари, педагогиканинг асосий категориялари ва дидактиканинг методиканинг фарқи, таълим-тарбия жараёни ва унинг таркибий қисмлари, педагогик технология турлари ва моҳияти ҳамда интерфаол методларни таълим жараёнида қўлланилиши, ривожланган мамлакатлар таълим тизими бўйича тегишли маълумотларни ўз ичига қамраб олган.

Дастур доирасида берилган мавзулар халқ таълими тизими педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйилган малака талаблари ва ўқув режаси асосида шакллантирилган бўлиб, барча малака йўналишлари бўйича тингловчиларнинг педагогик маҳорати, педагогик технологиялар ҳамда хорижий тажрибалардан таълим-тарбия жараёнида фойдаланиш бўйича касб маҳорати ва компетенцияларини ривожлантиришга қаратилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Модулнинг мақсади: таълим-тарбия жараёнининг самарадорлигини ошириш учун зарур бўладиган касбий билим, кўникма ва малакаларни мунтазам янгилаш, барча малака йўналишларига қўйилган малака талаблари асосида уларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришдан иборат.

Модулнинг вазифалари:

- тингловчиларда таълим-тарбия технологиялари ва педагогик маҳорат тўғрисидаги тушунчаларини такомиллаштириш;
- умумий ўрта таълимда жаҳон тажрибалардан таълим-тарбия жараёнида фойдаланиш тўғрисида билим ва кўникмаларни ривожлантириш;
- тингловчиларга таълим тарбия жараёнида интерфаол методлардан фойдаланиш бўйича малакаларини ривожлантириш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма, малака ва компетенцияларига қўйилган талаблар

Тингловчи:

- педагогиканинг асосий категорияларини;
- таълим-тарбия жараёни ва унинг таркибий қисмларини;
- педагогик технология моҳияти ва унинг турларини;
- ривожланган мамлакатлар таълим тизимини **билиши**;
- дидактика ва методикани фарқлай олиш;
- ўқув жараёнини технологиялаштириш;
- ўқитиш мазмунига оид ахборотларни қайта ишлаш, умумлаштириш ва таълим олувчиларга етказиш **қўникмаларига**;
- таълим-тарбия технологияларни ўз фаолиятида қўллаш олиш;
- ўқув жараёнини ташкил этиш ва самарали бошқариш асосида педагогик технологияни танлай олиши;
- замонавий талаблар асосида дарсларни ташкил этиш **малакаларига**;
- таълим-тарбия жараёнини педагогик технология тамойилларига мос равишда педагогик мақсадга мувофиқ ташкил этиш ва амалга ошириш;
- таълим самарадорлигини ошириш учун хориж тажрибалардан фойдаланиш **компетенцияларига** эга бўлиши лозим;

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Таълим-тарбия технологиялари ва жаҳон тажрибаси” модули назарий ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Назарий машғулотларда умумий ўрта таълим муассасаси педагогиканинг назарий асослари, мутафаккирларнинг таълим тарбияга оид қарашлари, таълим-тарбия жараёни ва унинг таркибий қисмлари, педагогик технология моҳияти ва турлари, интерфаол методлар мазмуни ва уларнинг таълим жараёнида қўлланилиши, ривожланган мамлакатлар таълим тизими ва хориж тажрибалар, ҳақида маълумотлар берилади.

Амалий машғулотларда умумий ўрта таълим муассасаси педагогининг компетенцияси, компетенция турлари, педагогик маҳорат ва унинг

таркибий қисмлари, педагогик қобилият, педагогик техника, интерфаол методлардан таълим жараёнида фойдаланиш ўргатилади.

Дарсларда техник воситалардан, блиц-сўровлар, тест сўровлари, амалий машғулотлар, ақлий хужум, кейс-стади, ФСМУ, Венн диаграммаси, кичик гуруҳлар билан ишлаш ва бошқа интерфаол таълим усулларидан фойдаланиш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа блоклар ва модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Модулнинг мазмуни ўқув режадаги “Ўзбекистонда таълим-тарбия жараёнларининг ҳуқуқий-меъёрий асослари”, “Таълим-тарбия технологиялари ва педагогик маҳорат”, “Мутахассислик фанлари” блоклари модуллари билан узвий боғланган ҳолда барча малака йўналишларининг касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчиларга барча малака йўналишлари фаолиятини ташкил этиш методикасини ўрганиш, амалда қўллаш ва баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Мавзулар номи	Умумий соат	Жами аудитория	назарий	Амалий	Кўчма машғулот	Мустақил таълим
2.1.1	Педагогиканинг назарий асослари	2	2	2			
2.1.2	Таълим тарбия жараёнида педагогик маҳорат	2	2		2		
2.1.3	Таълимда педагогик технологиялар	4	4	2	2		
2.1.4	Ривожланган мамлакатлар таълим тизими	4	2	2			2
	Жами:	12	10	6	4		2

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Педагогиканинг назарий асослари (2 соат).

Шарқ ва Ғарб мутафаккирларининг педагогик қарашлари. Педагогиканинг асосий категориялари. Таълим-тарбия жараёни ва унинг таркибий қисмлари.

2-мавзу: Таълимда педагогик технологиялар (2 соат).

Педагогик технология моҳияти. Педагогик технология турлари. Интерфаол методлар мазмуни ва уларнинг қўлланилиши.

3-мавзу: Ривожланган мамлакатлар таълим тизими (2 соат).

Ривожланган мамлакатлар таълим тизими тараққиётининг айрим масалалари. АҚШ, Жанубий Корея, Япония, Финляндия, Германия ва бошқа давлатлар таълим тизими.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-амалий машғулот. Таълим-тарбия жараёнида педагогик маҳорат (2 соат).

Таълим берувчининг компетенцияси. Педагогик маҳорат ва унинг таркибий қисмлари. Педагогик қобилият ва педагогик техника.

2- амалий машғулот. Таълимда педагогик технологиялар (2 соат).

Интерфаол методлар турлари. Таълим жараёнида интерфаол методлардан фойдаланиш.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ШАКЛИ ВА МАЗМУНИ

Тингловчиларнинг мустақил таълими якка тартибда битирув малака иши бўйича турли адабиётлардан ва интернет ресурсларидан фойдаланган ҳолда маълумот тўплаш, уларни ўрганиш ва таҳлил қилиш ҳамда такдимотлар тайёрлаш асосида ташкил этилади.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича назарий ва амалий машғулотлар интерфаол методлардан фойдаланган ҳолда семинар-тренинг шаклида ўтказилади. Тингловчилар модулни ўрганиш жараёнида ижодий топшириқлар, кейслар, ўқув лойиҳалари, муаммоли вазиятлар билан боғлиқ масалаларни ечиш каби топшириқларни бажарадилар.

Фойдаланиш тавсия этиладиган ўқув-услубий АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Махсус адабиётлар

1. Абдуқодиров А.А., Астанова Ф.А., Абдуқодирова Ф.А. “Сасе-студй” услуги: назария, амалиёт, тажриба. – Т.: “Тафаккур қаноти” нашриёти, 2012.
2. Абдуллаева Х.А. Машғулотларда фаол таълим усулларида фойдаланиш / – Фарғона: ФарДУ, 2008.
3. Авлиякулов Н.Х., Мусаева Н.Н. Педагогик технологиялар / – Т.: “Фан ва технологиялар” нашриёти, 2008.
4. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат / – Т.: “Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси” нашриёти, 2006.
5. Зуннунов А. ва бошқалар. Педагогика тарихи / – Т.: Шарқ, 2000.
6. Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. Педагогика / Ўқув қўлланма. – Тошкент: Фан, 2004.
7. Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. Педагогика / Ўқув қўлланма. – Тошкент: Фан, 2004.
8. Ишмухамедов Р., Абдуқародиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар / Таълим муассасалари ўқитувчи-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар. – Т.: “Истеъдод” жамғармаси, 2009.
9. Йўлдошев Ж., Ҳасанов С. Педагогик технологиялар / – Т.: “Молия-иктисод” нашриёти, 2009.
10. Йўлдошев Ж.Ф. Хорижда таълим / – Т.: Шарқ, 1995.
11. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Ҳ., Сайфуров Д.М., Тўраев А. Б. Инновацион таълим технологиялари / - Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015.
12. Мухина С.А., Соловьёва А.А. Современные инновационные технологии обучения / – М.: “ГЭОТАР-Медия”, 2008.
13. Омонов Н.Т. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат / – Т.: “Иқтисод–молия”. 2009.
14. Пирмухамедова М. Педагогик маҳорат асослари / - Т.: 200
15. Рўзиева Д., Усмонбоева М., Ҳолиқова З. Интерфаол методлар: моҳияти ва қўлланилиши. Мет.қўлл. – Т.: Низомий номли ДТПУ, 2013.
16. Султонова Г.А. Педагогик маҳорат / – Т.: ТДПУ, 2005.

17. Тохтаходжаева М.Х. ва бошқалар. Педагогика назарияси ва тарихи/ 1-қисм: Педагогика назарияси.– Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2007. 18. Холиқов А.А. Педагогик маҳорат / – Т.: “Тафаккур-бо`стони” нашриёти. 2011.
19. Хошимов К., Нишонова С. Педагогика тарихи.-Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2005.
20. Ҳасанбоев Ж. ва бошқ. Педагогика / Ўқув қўлланма– Тошкент: “Фан”, 2006.

II. Электрон таълим ресурслари

1. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги: www.edy.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги: www.uzedu.uz
3. Халқ таълими соҳасида ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш маркази: www.мултимедиа.уз
4. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Бош илмий-методик марказ: www.бимм.уз
5. Ижтимоий ахборот таълим портали: www.зиёнет.уз

“КЕЙС-СТАДИ” МЕТОДИ

“Кейс-стади” - инглизча сўз бўлиб, (“case” – аниқ вазият, ҳодиса, “стади” – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетиде амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни камраб олади: Ким (Wxo), Қачон (Wxen), Қаерда (Wxere), Нима учун (Wxh), Қандай/ Қанақа (Xow), Нима-натижа (Wxat).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
<p>1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш</p>	<p>якка тартибдаги аудио-визуал иш; кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда);</p> <p>ахборотни умумлаштириш; ахборот таҳлили;</p> <p>муаммоларни аниқлаш</p>
<p>2 босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш</p>	<p>-индивидуал ва гуруҳда ишлаш;</p> <p>-муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш;</p> <p>-асосий муаммоли вазиятни белгилаш</p>
<p>3 босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўлларини ишлаб чиқиш</p>	<p>-индивидуал ва гуруҳда ишлаш;</p> <p>-муқобил ечим йўлларини ишлаб чиқиш;</p> <p>-ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш;</p> <p>-муқобил ечимларни танлаш</p>
<p>4 босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.</p>	<p>-якка ва гуруҳда ишлаш;</p> <p>-муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш;</p>

Б/Б/Б ЧИЗМАСИ

Б/Б/Б чизмаси-Биламан/ Билишни хоҳлайман/ Билиб олдим. Мавзу, матн, бўлим бўйича изланувчиликни олиб бориш имконини беради.

Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривож-лантиради.

Тингловчилар:

1. Жадвални тузиш қоидаси билан танишадилар. Алоҳида /кичик гуруҳларда жадвални расмийлаштирадилар.
2. “Мавзу бўйича нималарни биласиз” ва “Нимани билишни хоҳлайсиз” деган саволларга жавоб берадилар (олдиндаги иш учун йўналтирувчи асос яратилади). Жадвалнинг 1 ва 2 бўлимларини тўлдирадилар.
3. Маърузани тинглайдилар, мустақил ўқийдилар.
4. Мустақил кичик гуруҳларда жадвалнинг 3 бўлимни тўлдирадилар

Б/БХ/Б ЖАДВАЛИ		
Биламан	Билишни хоҳлайман	Билиб олдим

“ҚАРОРЛАР ШАЖАРАСИ” МЕТОДИ

“Қарорлар шажараси” методи муайянфан асослари борасидаги бир қатор мураккаб мавзуларни ўзлаштириш, маълум масалаларни ҳар томонлама, пухта таҳлил этиш асосида улар юзасидан муайян хулосаларга келиш, бир муаммо хусусида билдирилаётган бир неча хулосалар орасидаги энг мақбул ҳамда тўғриси топишга йўналтирилган техник ёндошувдир. Ушбу метод, шунингдек, аввалги вазиятларда қабул қилинган қарор (хулоса)лар моҳиятини яна бир бора таҳлил этиш ва уни мукамал тушунишга хизмат қилади. Таълим жараёнида мазкур методнинг қўлланилиши муайян муаммо юзасидан оқилано қарор қабул қилиш (хулосага келиш)да таълим олувчилар томонидан билдирилаётган ҳар бир вариант, уларнинг мақбул ҳамда номақбул жиҳатларини батафсил таҳлил этиш имкониятини яратади.

УМУМИЙ МУАММО					
1 қарор варианты		2 қарор варианты		3 қарор варианты	
афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги
Хулоса:					

“ФСМУ” МЕТОДИ

“ФСМУ” методимунозарали масалаларни ҳал этишда, баҳс-мунозара ўтказишда ёки ўқув режа асосида бирон бўлим ўрганиб бўлингач кўлланилиши мумкин, чунки бу метод тингловчиларни ўз фикрини ҳимоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очиқ ҳолда баҳслашишга, шу билан қаторда таълим олувчиларни, ўқув жараёнида эгаллаган билимларни таҳлил этишга, қай даражада эгаллаганликларини баҳолашга ҳамда тингловчиларни баҳслашиш маданиятига ўргатади.

Ушбу метод тингловчиларга ўз фикрларини аниқ, қисқа ҳолатда ифода этиб, тасдиқловчи далиллар ёки инкор этувчи фикрларни баён этишга ёрдам беради.

Машғулотда аввал ҳар бир тингловчи якка тартибда берилган вазифани бажаради, кейин эса кичик гуруҳларда иш олиб боради ва дарс охирида жамоа бўлиб ишлайдилар.

Ҳар бир тингловчига ФСМУ методининг 4-босқичи ёзилган варақалар тарқатилади:

Ф- фикрингизни баён этинг

С- фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг.

М- кўрсатилган сабабингизни исботлаб мисол (далил) келтиринг.

У- фикрингизни умумлаштиринг.

Тингловчилар якка тартибда топшириқни бажарадилар. Сўнгра кичик гуруҳлар шакллантирилиб, кичик гуруҳда ҳар бир таълим олувчи ўзининг ёзган жавобини ўқиб таништиради, сўнгра гуруҳ азолари биргалашиб муҳокама қилиб умумий жавобларини ёзадилар ва уни ҳимоя қиладилар.

“БЛИЦ-ЎЙИН” МЕТОДИ

“Блиц-ўйин” методитезлик, ахборотлар тизимини таҳлил қилиш, режалаштириш, прогнозлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Мазкур методни баҳолаш ва мустаҳкамлаш мақсадида қўллаш самарали натижаларни беради.

Методни амалга ошириш босқичлари:

1. Дастлаб иштирокчиларга белгиланган мавзу юзасидан тайёрланган топшириқ, яъни тарқатма материаллар алоҳида-алоҳида берилади ва улардан материални синчиклаб ўрганиш талаб этилади. Шундан сўнг, иштирокчиларга тўғри жавобларни тарқатмадаги “якка баҳо” устунига белгилаш кераклиги тушунтирилади. Бу босқичда вазифа якка тартибда бажарилади.

2. Навбатдаги босқичда педагог иштирокчиларни кичик гуруҳларга бирлаштиради ва гуруҳ аъзоларини ўз фикрлари билан гуруҳдошларини

таништириб, баҳслашиб, бир-бирига таъсир ўтказиб, ўз фикрларига ишонтириш, келишган ҳолда бир тўхтамга келиб, жавобларини “гуруҳ баҳоси” бўлимига рақамлар билан белгилаб чиқишни топширади.

3. Барча кичик гуруҳлар ўз ишларини тугатгач, тўғри ҳаракатлар кетма-кетлиги педагог томонидан ўқиб эшиттирилади ва тингловчилардан бу жавобларни “тўғри жавоб” бўлимига ёзиш сўралади.

4. “Тўғри жавоб” бўлимида берилган рақамлардан “якка баҳо” бўлимида берилган рақамлар таққосланиб, фарқини ёзиш сўралади. Шундан сўнг, “якка хато” бўлимидаги фарқлар юқоридан пастга қараб қўшиб чиқилиб, умумий йиғинди ҳисобланади.

5. Худди шу тартибда “тўғри жавоб” ва “гуруҳ баҳоси” ўртасидаги фарқ чиқарилади ва баллар “гуруҳ хатоси” бўлимига ёзиб, юқоридан пастга қараб қўшилади ва умумий йиғинди келтириб чиқарилади.

6. Педагог якка ва гуруҳ хатоларини тўпланган умумий йиғинди бўйича алоҳида-алоҳида шарҳлаб беради.

7. Иштирокчиларга олган баҳоларига қараб, уларнинг мавзу бўйича ўзлаштириш даражалари аниқланади

1-МАВЗУ: ПЕДАГОГИКАНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Режа:

1. Шарқ ва Ғарб мутафаккирларининг педагогик қарашлари

2. Педагогиканинг асосий категориялари

3. Таълим-тарбия жараёни ва унинг таркибий қисмлари

Таянч иборалар: педагогика, таълим, тарбия, категория, дидактика, билим, кўникма, малака, маълумот, ривожланиш, таълим-тарбия жараёни, тизим, мақсад, мазмун, метод, шакл, восита, натижа.

1. Шарқ ва Ғарб мутафаккирларининг педагогик қарашлари

Ўзбекистонда жамият қурилиши жараёнлари, стратегик мақсад - фуқаролик жамиятини барпо этишда маънавий кадрларимизни ривожлантириш ўз аҳамиятига эга. Эркин шахс маънавияти, замонавий демократик ғоялар ва миллий-маънавий кадрлар уйғунлигига эришиш фозил жамият ҳақидаги Форобий, Юсуф Хос Ҳожиб, Ибн Сино, Жомий, Навоий адабий-илмий меросидан ҳам қувват олади. Шундай экан, Ўзбекистонинг баркамол авлодига янада мукаммаллаштирилган таълим бериш ва уларга таълим бериш жараёнида буюк мутафаккир олимларимизни ижод йўлларини таништириб, ёшларда янада мустақил Ўзбекистонимизга ватанпарварлик руҳида тарбиялаш энг асосий вазифалардан биридир.

Бугунги кунда иқтисодий ва сиёсий соҳалардаги барча ислохотларнинг асосий мақсади юртимизда яшаётган барча фуқаролар учун муносиб ҳаёт шароитларини ташкил қилишдан иборатдир. Шу жиҳатдан ҳар томонлама мукаммал ривожланган инсонни тарбиялаш, таълим ва маорифни юксалтириш, баркамол авлодни вояга етказиш давлатимиз сиёсатининг устивор йўналишларидан бири ҳисобланади. Зероки, истиқлол даврида маънавий меросимизни тиклашда амалга оширилган улғувор ишлар, тарихимизни ҳолисона ўрганиш, улғу алломалар адабий-илмий асарларининг таржима ва нашр қилиниши, таълим беришни такомиллаштириш, адабиёт, санъат соҳасидаги ютуқлар – буларнинг барчаси жамиятда маънавий-руҳий кўтарилишга олиб келди ва иқтисодиётимизнинг устивор йўналишларидаги ислохотларга кўшимча куч бағишлади.

Шарқ алломалари ва мутафаккирлари ёш авлодни тарбиялаш, касбга йўналтириш бўйича тенги йўқ фикр, ғояларни илгари сурганлар, таълимотлар яратганлар. Илмий меросни синчковлик билан ўрганиш, таҳлил қилиш, тизимлаштириш ҳамда жаҳон фанининг мазкур соҳадаги ютуқлари билан таққослаш ўзлигимизни англаш имконини кенгайтириб, халқимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги обрў-эътиборини янада оширади. Миллий педагогикамиз тарихини, айниқса, ёш авлодни тарбиялаш бўйича аждодларимизнинг асрлар давомида тўплаган тажрибаларини ўрганиш эса таълим-тарбия жараёнини такомиллаштиришга хизмат қилиши шубҳасиз. Шарқдаги таълим-тарбияга оид илк асарлардан бири бўлган Зардуштийликнинг муқаддас китоби “Авесто”- нафақат диний ақидалар мажмуаси, балки бадий, юксак ахлоқий,

фалсафий ва тарбиявий аҳамиятга эга бўлган ёдгорлик ҳисобланади. Мазкур ёдгорликда айрим қайд ва ишоралар, ном ва атамалар зардуштийликнинг илк куртаклари пайдо бўла бошлаган даврларда ҳам ҳозирги Мовароуннаҳр ва Хуросон халқлари яшаган минтақаларда таълим ва тарбия ривожланганлигини кўрсатади. Зардуштийлик динининг муқаддас китоби “Авесто”да ҳам таълим-тарбия масалаларига катта аҳамият берилган. Унда: **“Тарбия ҳаётнинг энг муҳим тиргаги, таянчи бўлиб ҳисобланиши лозим. Ҳар бир ёшни шундай тарбиялаш лозимки, у аввало яхши ўқишни, кейин эса ёзишни ўрганиш билан энг юксак поғонага кўтарилсин”**, — дейилган. “Авесто”да инсон ўз меҳнати туфайли барча ёмонликлардан, ёвузликлардан қутулиш мумкин, деган улуғ ғоя ётади. Унда ахлоқийликнинг асоси — саҳоватлилик, деб кўрсатилган. Ахлоқ — яхши фикр, сўз ва ҳаракат бирлигидан иборат, дейилган. “Авесто”даги далиллар шуни кўрсатадики, таълим жараёнида кундалик ҳаёт учун зарур бўлган барча билимлар ўқитилган. Зардуштийлик дини, яъни якка Тангрига эътиқод расман қабул қилинган, ўлкада таълим-тарбияга эътибор янада кучайган. Ибодатхоналар ҳузурида подшолик тасарруфидаги махсус мактаблар ташкил қилинган, таълим тизимида математика, астрономия, тиббиёт, тарих, ҳуқуқшунослик каби фанлар ўқитила бошлаган; бунда ёшларнинг маънавий камолотига алоҳида эътибор берилган. Бир томондан ёшларга зардуштийлик дини асослари, яъни “гоҳ”лар махсус ёдлатилса, иккинчи томондан уч яхши ишда суствашлик қилмаслик-“қори нек”(эзгу фикр), “гуфтори нек”(эзгу сўз), “қирдори нек”(эзгу амал)ни ҳамisha эсда тутиш; уч ёмон ишдан, яъни “андешаи бад”(хурофотчи), “гуфтори бад”(тангрини унутмоқ, ёлғончи) ва “қирдори бад”(ҳунарсиз, билимсиз)дан юз ўгиришни ўргатганлар.

Шарқ жонланиш даврида илм-фан ривожланиши уч йўналишда бўлди. Биринчи йўналиш — математика-тиббиёт йўналиши бўлиб, буларга математика, астрономия, кимё, геодезия, минералогия, тиббиёт, фармакалогия ва бошқа шунга ўхшаш фанлар киритилиб, Муҳаммад Мусо Хоразмий, Аҳмад Фарғонийлар математикага оид, Закарнё Ар-Розий ва Ибн Сино кимё ва тиббиётга оид йирик асарлар яратдилар. Иккинчи йўналиш — ижтимоий-фалсафий йўналиш, бунда фалсафа, тарих, матн, фикр, руҳшунослик, нотиклик ва шунга ўхшаш бошқа фанлар бўлиб, бу соҳада қомусий олимлар Форобий, Ал-Киндий, Ибн Сино, Заҳириддин Байҳақий, Муҳаммад Наршахий ва бошқалар фаолият кўрсатганлар. Учинчи йўналиш — таълим ва тарбия йўналиши бўлиб, бу соҳада қомусий олимлар ўз қарашларини ижтимоий-фалсафий ва илмий асарларн таркибида ёки ахлоқий асарларида баён этсалар, адиб ва тарбияшунос олимлар ўз асарларида таълим-тарбиянинг назариясини ифодалаганлар. Маълумки, Шарқ жонланиш даврида инсон муаммоси маънавий соҳасидаги асосий масала бўлган. Шунинг учун ҳам таълим-тарбия масалаларига катта эътибор берилган. Маърифий рисоаларда асосан ахлоқнинг назарий ва амалий масалалари таҳлил этилган. Форобий, Ибн Сино, Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Югнакий, Тусий, Кошифий, Кайковус, Саъдий, Жомий, Навоийларнинг “Фозил

одамлар шахри”, “Бахт саодатга эришув ҳақида”, “Ахлоқ ҳақида рисола”, “Ишқ рисоласи”, “Қутадғу билик”, “Ахлоқи Носирӣ”, “Ахлоқи Жалолий”, “Ахлоқи Мухсинӣ”, “Ҳиббатул ҳақойиқ”, “Қобуснома”, “Тулистон”, “Бўстон”, “Махбубул-қулуб” каби таълим ва тарбияга оид асарлари инсон шахсини, маънавиятини шакллантириш муаммосини ҳал этишда соф маърифий асарлар сифатида муҳим аҳамиятга эга. Мазкур асарларда инсоннинг маънавий камолга етишиши юксак хулқ-одоб, илм-фанни эгаллаш асосидагина амалга ошиши мумкин, деган ғоя илгари сурилган.

Форобий(873-950) ўз асарларида таълим-тарбиянинг муҳимлиги, унда нималарга эътибор бериш зарурлиги, таълим-тарбия усуллари ҳақида фикр юритади. “Фозил одамлар шахри”, “Бахт ва саодатга эришув тўғрисида”, “Ихсо ал-улум”, “Илмларнинг келиб чиқиши”, “Ақл маънолари тўғрисида” каби асарларида ижтимоий-тарбиявий қарашлари ўз ифодасини топган. Форобий таълим-тарбиянинг асосий вазифаси жамият талабларига жавоб бера оладиган ва шу жамият учун хизмат қиладиган етук инсонни тарбиялашдан иборат, деб билади. У таълим-тарбияга биринчи бўлиб таъриф берган олим. **Маърифат — тарбияланувчининг хоҳиши ва иродасини керакли йўналишда бошқариши санъатидир**, дейди Форобий. Таълим деган сўз инсонга ўқитиш, тушунтириш асосида назарий билим бериш; тарбия-таълимнинг назарий фазилатларни, маълум ҳунарни эгаллаш учун зарур бўлган хулқ нормаларини ва амалий малакаларни ўргатишдир, дейди олим. Абу Наср Форобий яна айтади: *“Таълим деган сўз халқлар ва шаҳарликлар ўртасида назарий фазилатни бирлаштириши, тарбия эса шу халқлар ўртасидаги туғма фазилат ва амалий касб-ҳунар фазилатларини бйрлаштириши”*.

Форобий билимдан маърифатли етук одамнинг образини тасвирлар экан, бундай дейди: *“Ҳар кимки илм хикматни ўрганган деса, уни ёшлигидан бошласин, соғ – саломатлиги яхши бўлсин, яхши ахлоқ ва одоби бўлсин, сўзининг урдасидан чиқсин, ёмон ишлардан сақланган бўлсин, барча қонун – қоидаларни билсин, билимдон ва нотик бўлсин, илми ва доно кишиларни ҳурмат қилсин, илм ва аҳли илмдан мол – дунёсини аямасин, барча реал моддий нарсалар тўғрисида билимга эга бўлсин”*.

Бу фикрлардан Форобийнинг таълим – тарбияда ёшларни мукамал инсон қилиб тарбиялашда хусусан, ақлий – ахлоқий тарбияга алоҳида эътибор берганлиги кўриниб турибди, унинг эътиқодича, билим, маърифат, албатта яхши ахлоқ билан безатмоғи лозим, акс ҳолда қутилган мақсадга эришилмайди, бола етук бўлиб етишмайди. Форобий **“тарбия жараёнининг муваффақиятли кечиши учун тарбия берувчининг ўзи тарбияли бўлмоғи шарт”**, дейди.

Абу Али Ибн Сино(980-1037)ҳам бола тарбияси ва тарбия усуллари ҳақида қимматли фикрларини билдирган. Ибн Сино боланинг ахлоқий тарбияси ҳақида билдирган фикрларида уй – рўзғор тутиш масалалари хусусида ҳам сўз юритади. Болани тарбиялаш оила, ота–онанинг асосий мақсади ва вазифасидир. Ўз камчиликларини тузатишга қодир бўлган ота–она тарбиячи бўлиши мумкин.

Ахлоқий тарбияда энг муҳим воситалар боланинг нафсониятига, ғурурига тегмаган ҳолда, яккама – якка суҳбатда бўлиш, унга насихат қилишдир. Ибн Сино болада ахлоқий хусусиятларни меҳнат, жисмоний, ақлий тарбия билан ўзвий бирликда шакллантиришни, уни инсон қилиб камол топтиришда асосий омил, деб билади.

Абу Али ибн Сино камолотга эришишнинг биринчи мезони саналган билимларга етишишга даъват этган. У болаларни мактабда ўқитиш зарурлигини қайд этар экан, таълим-тарбияда қуйидаги тамойилларга риоя этиш зарурлигини таъкидлайди:

- болаларга билим беришда бирданига китобга банд қилиб қўймаслик; - таълимда енгилдан оғирга бориш орқали билим бериш; - олиб бориладиган машқлар болалар ёшига мос бўлиши; - жамоа бўлиб мактабда ўқитишга эътибор бериш; - билим беришда болаларнинг майли, қизиқиши ва қобилиятини ҳисобга олиш; - ўқитишни жисмоний машқлар билан қўшиб олиб бориш. Ибн Сино ўзининг “**Тадбири манзил**” асарининг “Болани мактабда ўқитиш ва тарбиялаш” бўлимида тўхталиб, таълим ва тарбия жараёнини очиқ беради. Болаларга билим бериш педагогнинг асосий бурчидир. Шунга кўра, Ибн Сино педагог қандай бўлиши кераклиги ҳақида фикр юритар экан, шундай йўл-йўриқлар беради:

- болалар билан муомалада босиқ ва жиддий бўлиш; - берилаётган билимни болалар қандай ўзлаштириб олаётганига эътибор бериш; - таълимда турли усуллардан фойдаланиш; - фанга қизиқтира олиш; - берилаётган билимларнинг энг муҳимини ажратиб бера олиш; - билимларни болаларнинг ёши, ақлий даражасига мос равишда бериш; - ҳар бир сўзнинг болалар ҳиссиётини уйғотиш даражасида бўлишига эришиш зарур. Ибн Сино инсоннинг шаклланишида унинг атрофини ўраб олган ижтимоий муҳит алоҳида рол ўйнашини, ана шу муҳит инсоннинг атроф дунёни билишинигина эмас, балки унинг ҳулқида яхши ёки ёмон жиҳатларнинг таркиб топишига ҳам таъсир этишини, шунинг учун ҳам болаларни тарбиялашда эҳтиёткор бўлиш, уни ёмон ижтимоий муҳитдан узоқроқ сақлаш зарурлигини уқтиради. Ибн Сино инсон камолотида ақлий, ахлоқий тарбия билаи бир қаторда жисмоний тарбиянинг муҳим аҳамиятини ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан исботлайди. Болага ҳали у туғилмасдан туриб ғамхўрлик қилиш, гўдаклик давридан бошлаб тарбияни бошлаш зарурлигини таъкидлайди. Ибн Синонинг таълим-тарбиявий қарашларида инсоннинг ақлий, ахлоқий, эстетик, жисмоний ривожланиши унинг камолга етишида асосий мезон сифатида талқин қилинади. **Юсуф Хос Ҳожиб**(1015—1070) ўз даврининг етук мутафаккири, чуқур билимли, донишманд кишиси эди. У “Қутадғу билиг” (“Саодатга бошловчи билим”) асари муаллифидир. “Қутадғу билиг” – бахт ва саодатга элтувчи билим, таълим деган маънони билдиради. Демак, асар номидан ҳам унинг панд-насихатлари, таълим-тарбияга оид, ҳар томонлама комил инсонни тарбиялайдиган етук маърифий асар эканлиги яққол кўриниб турибди. “Қутадғу билиг” — ХИ аср сўз санъатининг нодир намунаси бўлиб, унда ўз даврининг илғор ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий масалалари бадий талқин қилинган, туркий халқлар тарихи,

маданияти, илм-фани, урф-одат ва анъаналари, турмуш тарзи, қадриятлари хусусида батафсил маълумот берилган. Асарда илгари сурилган ахлоқий хислатларни санаб ўтиш олимнинг таълим-тарбия, ахлоқ масалаларини қай даражада чуқур билганлиги адолат, ишонч, садоқат, хушмуомалалик, ширин сўзлик, саховат, мардлик, хурмат ва эҳтиром, тadbиркорлик, ақл-заковат, халоллик, эзгулик каби, хислатлар улуғланади.

“Қутадғу билиг”да бош масалалардан бири комил инсонни тарбиялашдир. Юсуф Хос Ҳожиб бу асари орқали ўз тасавурида энг комил, жамиятнинг ўша даврдаги талабларига жавоб бера оладиган инсонни қандай қўрган бўлса, шу асосда ўз принципларини баён этади. Мана шундай ахлоқий масалалардан бири оила ва фарзанд тарбияси масаласидир. Бу умуминсоний ахлоқий нормага Шарқ этикасига аҳамият бериб келган. Шарқ халқининг улуғ анъанасини, оилавий ҳаётини, турмуш тарзи ва тарбия усулларини чуқур билган шоир мазкур муҳим ахлоқий муаммони ўзига хос фалсафий талқин қилади.

Юсуф Хос Ҳожибнинг уқтиришича, ҳар бир киши жамиятга муносиб бўлиб камол топмоғи керак. Бунинг учун, у туғилган кундан бошлаб зарур тарбияни олмоғи лозим. Фарзандлар тарбияси ниҳоятда эрта бошланмоғи шарт. Шундагина уларнинг ноўрин хатти – ҳаракатларига берилишининг олди олинади.

Юсуф Хос Ҳожибнинг мазкур асари инсонни ҳар томонлама камолга етказишнинг барча масалалари ўзининг бадиий ифодасини топган йирик таълимий-ахлоқий дostonдир. Олим инсонни камолга етиши учун қўйидагиларни назарда тутди:

1. Ақлий камолот-билим ва заковат. Ўқувга бўлиш.
2. Ахлоқий камолот.
3. Жисмоний камолот.

Юсуф Хос Ҳожиб инсоннинг камолга етишининг йўл-йўриқлари, усуллари, чора-тадбирларини юксак бадиий маҳорат билан ёритиб беради. Шунинг учун ҳам бу асар ўзининг илмий, маърифий, тарбиявий аҳамияти билан беқиёсдир.

Кайковуснинг (ХИ аср) “Қобуснома” асари Шарқда сақланиб келаётган анъанага кўра панд-насихаттарзида ёзилган бўлиб, бир неча асрлардан бери халқларни, жумладан, ёшларни ҳаётга, амалий фаолиятга тайёрлашда муҳим қўлланма бўлиб келмоқда. У Шарқ маърифатчилиқ фикри тараққиётида инсон камолотини шакллантиришда муҳим ўринни эгаллайди. У ёшларга ўзини уч нарсдан: кўзни ёмон назардан, қўлни ёмон ишдан, тилни ёмон сўздан сақлашни тавсия этади. Кайковуснинг “Қобуснома”си ХИасрда юзага келган йирик тарбиявий асардир. Бунда ўша даврга хос ҳар бир ёш эгаллаши зарур бўлган ақлий, ахлоқий, жисмоний тарбия билан боғлиқ фаолият турлари отда юриш, мерганлик, сувда сузиш, ҳарбий машқлар, ифодали ўқиш, хаттотлик, шеър ёзиш, мусиқа билимини эгаллаши кабилар ўз ифодасини топган. Кайковуснинг катта хизмати шундаки, у ёшларни ҳар томонлама камолга етказишнинг назарий масалаларини амалий фаолият

билан боғлаб олиб борди, унинг ўғитлари ҳар қандай тузумда ҳам ўз қийматини йўқотмади ва амалий ҳаёт дастури сифатида ўз ўрнига эга бўлди.

Муҳаммад Тарағай Мирзо Улуғбек (1394—1449) Марказий Осиё халқлари илм-фани ва маданиятини жаҳон миқёсига олиб чиққан Марказий Осиёда педагогик фикр тараққиётига муносиб ҳисса қўшган улуғ сиймолардан биридир. У аввало ёш авлоднинг ақлий ва маърифий тарбиясига катта аҳамият бериб, уларни дунёвий билимларини эгаллашга даъват этди. Фақат ривожланган фан ва маданият инсон тафаккурининг комил топишини таъминлашга ишонди.

Алломанинг уқтиришича, боланинг билим олишга бўлган қизиқиши, ҳавасини оширишда у тарбияланаётган муҳит муҳим ўринни эгаллайди. Оилада ота – оналар айниқса, ўқимишли ота – оналар ўз фарзандларининг ҳақиқий инсон бўлиб камол топишига алоҳида эътибор беришлари лозим.

Мирзо Улуғбек ўз педагогик қарашларида болаларнинг жисмонан соғлом, ҳарбий ҳунарни пухта эгаллаган, жасур, мард бўлиб етишувига алоҳида аҳамият беради. Мирзо Улуғбекнинг фикрича, одам соғлом ва бақувват бўлиши учун ёшлик чоғидаёқ жисмоний машқлар билан шуғулланиши, таълим-тарбияда қаллоблик бўлмаслиги учун мударрислар одил ва ҳалол бўлиши керак.

Мирзо Улуғбекнинг оила муҳити соғлом авлодни етиштириш ҳақидаги фикрлари шундан иборатки, аллома уқтиришича, боланинг билим олишига бўлган қизиқиш, ҳавасини оширишда у тарбияланаётган муҳит муҳим ўринни эгаллайди, яъни оилада ота-оналар айниқса ўқимишли ота – оналар ўз фарзандларининг ҳақиқий инсон бўлиб камол топишига алоҳида эътибор беришлари лозим.

Қомусий билимлар сохиби, буюк мутафаккир Алишер Навоий ҳам ва санъатнинг турли соҳалари; адабиёт, тарих, тил, мусиқа, хаттотлик, тасвирий санъат, меъморчилик ва бошқа билимларни ривожлантириш билан бирга таълим-тарбияни такомиллаштиришга ҳам катта эътибор берганди. **Алишер Навоий (1441-1501)** ўзининг бадий асарларида комил инсон образларини яратиб, таълим-тарбия тўғрисидаги фикрларини ифодалаган бўлса, маърифий асарларида комил инсонни шакллантиришнинг мазмуни, йўллари, усулларини баён этади. Алишер Навоий ўз даврининг илғор, маърифатпарвар алломаси сифатида исломдаги таълим-тарбия ақидалари, ўзидан илгари ўтган мутафаккирларнинг қарашларини анъанавий тарзда давом эттирди. Айниқса, инсон камолотида илм-фаннинг ўрни, ақл-идрокнинг аҳамияти, ақлий тарбиянинг моҳиятини ёритиб берди. Алишер Навоий билим олишда барча фанларни ўрганишни тарғиб этади. У билимни узлуксиз ўрганиш зарур, дейди. Буюк аллома билим олиш тамойилларини ўз даврида тўғри ифодалаб, ҳатто таълим тизимини ўз даврида мактаб, мадрасаларда ўқиш, олим, ҳунарманд, санъаткорларга шогирд тушиб ёки мустақил ҳолда билим олиш имкониятларидан фойдаланишни тавсия этади. Алишер Навоий ҳар бир инсон ақлли, ахлоқли, билимдон, оқил, доно, софдил, саховатли, сабр-қаноатли, адолатли, мурувватли, камтар, мард ва жасур бўлмоғи лозим, деб таъкидларди. Навоий бундай фазилатларга эга бўлган баркамол инсоннинг

фақат бадий образини яратиб қолмай, уни тарбиялаш усуллари ҳам баён этди ва маърифат, илм-фан тараққиётида “Назмул-жавоҳир”, “Хайратул-аброр”, “Маҳбубул-қулуб”дек шоҳ асарлари билан муносиб ўринга эга бўлди.

Алишер Навоий боланинг вояга етишида, камол топишида тарбиянинг кучи ва қудратига алоҳида эътибор беради. Тарбия натижасида боланинг фойдали ва етук киши бўлиб ўсишига ишонади. “Ёш боланинг жуда кичик ёшидан бошлаб тарбияламоқ зарур. Тарбия инсонга ўзида яхши одат ва фазилатлар ҳосил қилишга ёрдам беради. У одам шахси кишилар билан муносабатда, айниқса кишиларнинг бир–бирларига бўлган рухий маънавий таъсирлари натижасида таркиб топади”, деб вояга етказишда асосий омиллардан бири тарбия эканлиги уқтиради.

Буюк шоир ва олим, форс–тожик мумтоз адабиётнинг улуғ намоёндаси **Нуриддин Абдурахмон Жомий** (1414-1492) ўзидан кейин турли фан, адабиёт, жумладан педагогикага доир ўлмас меърос қолдиради. У ўз асарларида, айниқса, насрий йўлда ёзилган “Баҳористон” асарида таълим–тарбия масалалари хусусида фикр билдирди. Жомий ўз асарларида ёшларни илмларини эгаллашга даъват этади. У ўз педагогик қарашларида кишиларни адолат, хушмуомалалик ва доно сўз билан зулмкорларга таъсир этишга даъват этади. А.Жомий “Муаллим билимли, ақлли, адолатли, ўзида бутун юксак фазилатларни мужассамлаштирган бўлиши керак. Ўзини номуносиб тутган одам ҳеч вақт болаларга билим ва одоб бера олмайди”, деб таъкидлаган. Ғарб мутафаккирларидан **Ян Амос Коменский** (1592-1670) ўз даврининг илғор ғояларига таянган ҳолда “Ҳаммани ҳамма нарсага ўргатиш” тўғрисида даъват билан чиқди. Унинг “Буюк дидактика” деган катта рисоласи назарий педагогиканинг илк асарларидан ҳисобланади. Я.А.Коменский болаларда камтарлик, мўмин-қобиллик, шафқатлилик, покизалик, хушмуомалалик, меҳнатсеварлик хислатларини тарбиялашни ахлоқий тарбиянинг асоси деб билади. Я.А.Коменский интизомнинг аҳамияти жуда катталигини кўрсатди. Бунинг исботи учун у чехларнинг “Интизомсиз мактаб бамисоли сувсиз тегирмондир”, деб мақомини келтиради. Унинг энг катта хизмати шундаки, у ўрта асрдаги калтак воситаси билан ўрнатиладиган интизомга қарши чиқди, болаларга инсоний муомала қилишни талаб қилди. “Яхши йўлга қўйилган мактаб қонунлари” номли асарида таълим олувчилар хатти-ҳаракатларига тааллуқли қимматли қоидалар баён этилган. Коменскийнинг педагогика соҳасидаги мероси таълим-тарбияда аҳамияти жуда каттадир. Унинг кўп тилларга таржима қилинган дарсликлари кўпгина мамлакатларда, шунингдек, ХВИИ-ХВИИИ асрларда Россияда ҳам кенг тарқалди ва 150 йилдан кўпроқ давр давомида энг яхши дарслик сифатида хизмат қилиб келди. Унинг асрлари, қимматли фикрлари ҳозир ҳам ўз қимматини йўқотгани йўқ. Коменский барча асарларида, жумладан “Буюк дидактика” асарида тарбия табиат билан уйғун бўлиши керак, деган фикрни илгари суради. У тарбиянинг табиатга уйғун бўлиш тамойилини биринчи бўлиб яратди. Бу тамойил ХВИИИ-ХИХ аср педагоглари томонидан ҳам қайта-қайта такрорланди. Коменский инсон табиатнинг бир қисмидир, шунинг учун ҳам у табиатга бўйсунди, деб

хисоблади. У “Буюк дидактика” асарида баён қилган фикрларнинг барчаси педагогик тажрибалари, орттирган билимлари билан қимматлидир. Бу асар дин билан суғорилган бўлса-да, унда тарбиянинг умумий қонуниятларини исботлаб беришдаги фикрлари ва кўрсатмалари диққатга сазовордир. У ўз асарларида болага тарбия беришда инсон табиатига (туғма белгиларига) эътибор беришлигини кўрсатади. Коменский ҳамма мактаблар учун умумий бўлган бир тизим бўлиши, болаларнинг қайси тоифага мансублигидан, она-оналарининг қимлигидан қатъий назар она тилидаги мактаблар ҳамма болалар учун умумий ва мажбурийдир, деб таъкидлайди. Коменский бошланғич умумий таълим ғоясини илгари сурди. Коменский фикрича, тарбиянинг уч босқичи ва уч вазифаси мавжуд: 1. Ўзини ва теварак атрофидаги оламни билиш (ақлий тарбия). 2. Ўз-ўзини бошқариш (ахлоқий тарбия). 3. Худони танишга интилиш (диний тарбия). Коменский тарбияга юксак баҳо берди. Инсон тарбия туфайлигина инсонга айланади, у ҳар қандай болани ҳам одам қилиши мумкин, дейди. Коменский биринчи бўлиб кўрсатмалилик тамойилини асослаб берди. У мумкин бўлган нарсаларнинг ўзини, мумкин бўлмаганларда эса расмлардан фойдаланиш керак, деб кўрсатади. Ўша давргача тўпланган кўрсатмалик тамойили асосидаги билимларни умумлаштирди, гуруҳлаштирди ва кенгайтди, амалда кенг қўллади. Коменский ўқитилаётган материални таълим олувчиларнинг мустақкам, асосли равишда ўзлаштиришларига катта эътибор берди. Шунингдек, овоз чиқариб такрорлашнинг аҳамияти катталигини, таълим олувчиларнинг қобилиятини ўстириши, нутқининг ривожланиши ва ровон бўлиши, таълим олувчиларнинг билиш қобилиятини имкон борича кучлироқ ўстиришга ҳаракат қилди. Коменский мактабда ўқув йили ва уни ўқув чоракларига бўлиш тўғрисидаги тушунчани, таътилни киритди, ўқув кунини қандай ташкил этиш белгилаб берди, ўқув машғулотларининг синф-дарс тизимини назарий жиҳатдан ишлаб чиқди ва буни амалда қўллади.

Швейцариялик педагог **Иоганн Генрих Песталоцци** (1746-1827) педагогнинг касбий сифатларига баҳо бериш билан бирга, асосан, унинг болаларни севиши, юксак ахлоқи, билимдонлиги, иқтидори, қобилияти кабиларга тўхталиб ўтади.

Атоқли немис педагоги **Фридрих Вильгельм Адольф Дистервег** (1790-1866) педагогнинг таълимдаги ролига баҳо бериб, у ўз фаолиятини чуқур билиб, педагогик маҳоратини ошириб бориши таълим олувчиларни қалбдан ёқтириши натижасида юзага келади деб уқтиради. Педагогтаълим олувчининг индивидуал хусусиятларини, қобилиятини, фаолиятини мукамал билиши учун муайян даражада психологик билимларга ҳам эга бўлиши кераклигини таъкидлаб ўтган.

Таниқли рус педагоги **Константин Дмитриевич Ушинский** (1824-1870) педагогни касбий фаолиятига юксак баҳо бериб, унинг машаққатли меҳнатини таърифлаб шундай дейди: “Ҳали етилмаган ва фикри хаёли тарқок бўлган ўттиз ёки қирқта таълим олувчининг онгини бутун дарс давомида машғул қилиб туриш учун педагог ўз сўзлари ва берган масалалари тўғрисида кўп бош қотириши, сердиққат бўлиши керак. Мана шу сабабдан билими бўлган ҳар бир киши педагог бўлишга лаёқатли бўлавермайди.

Жамият томонидан ҳамма вақт ҳам етарлича таъриф қилинмайдиган бу вазифани инсоф билан адо қилмоқ учун зарур матонат ва маҳорат талаб қилинади”.

Буюк рус адиби **Лев Николаевич Толстой** (1828-1910) педагог фаолияти ва фазилатини қўйидагича таъкидлайди: “...агар ўқитувчи фақат ишига ҳавас қўйган бўлса, у яхши ўқитувчи бўлади. Агар ўқитувчи болага фақат отаси ва онаси каби ҳавас қўйган бўлса, у олдинги ўқитувчидан яхшироқ бўлади. Борди-ю, иккала хислатни ҳам мужассамлаштирсан, у ҳолда у мукамал ва маҳоратли ўқитувчи бўлади”.

2. Педагогиканинг асосий категориялари

Педагогика таълим-тарбия мақсадини жамият талабларига ва таълим олувчиларнинг ёш хусусиятларига қараб мазмунан ўғариб боришини ўргатади. Тарбиянинг таркибий қисмларини ва улар ўртасидаги боғланишларни очиб беради. Шу асосда таълим тарбия соҳасидаги тажрибаларни умумлаштиради, тарбиянинг келгусидаги ривожланиш истиқболларини, йўллари кўрсатиб беради.

Педагогика атамаси ҳам қадимий бўлиб, “бола етакловчи” деган маънони билдирувчи юнонча “пайдогос” сўзидан келиб чиққан.

Тарихий манбаларнинг кўрсатишича, қадимги Юнонистонда ўз хўжайинининг болаларини сайр қилдирган, эҳтиёт қилган тарбиячини, яъни ёрдамчиларини **“педагог” (бола етакловчи) деб аташган.** Кейинчалик эса, махсус ўқитилган ва педагогликни ўзига касб қилган кишиларни педагог деб атай бошлашган. Тарихан шундай булиб чиқдики, педагогика асосан болаларни, ёш авлодни тарбиялаш ҳақидаги фан сифатида тараққий этди.

Педагогиканинг бош масаласи тарбиядир. Тарбиядаги кенг маъно таълим, ривожланиш, маълумот билан боғланган ҳолда баркамол инсонни вояга етказишдир.

Педагогиканинг назарий асослари: Педагогика фанининг назарий асослари инсон камолатига қаратилган, халқ яратган бой тажриба, илмий тадқиқотга доир назарий ва методик манбаларга Ўрта Осиё ва жаҳон маърифатпарвар, мутафаккир олимларнинг асарларига суянган ҳолда комил инсонни тарбиялаш, ўқитишнинг қоида ва умумий қонуниятларига асосланади.

Педагогиканинг миллий асослари: педагогиканинг миллий асоси таълим масалаларини ҳар бир миллатнинг миллий мероси билан умумбашарий, умуминсоний қадриятларни боғлаган ҳолда амалга оширишдир. Ҳар бир миллатнинг ўзига хос мерос ва қадриятларига суянган ҳолда тарбияшунослик масалаларининг миллий асосда ёш авлодга етказиш мазмуни, шакли, метод ва тамойилларини миллийлаштиришдир.

Педагогика фанининг мақсади:

-республикамизда комил инсонни вояга етказишнинг мавжуд муаммоларини хал қилиш.

-таълим-тарбия самарадорлигини тинмай ошириш ва дунё талаблари даражасига олиб чиқиш масалаларига ижодий ёндошиш.

-умуминсоний қадрият ва миллий маданият асосларини эътиборга олиб, миллий мафқурани шакллантириб бориш имкониятини яратиш.

-педагогика-тарбияшунослик қоидаларини, қонунларини илғор тажрибалари асосида бойитиб бориш ва янги методларни излашга тадбирлар белгилаш.

-бўлажак ўқитувчи-тарбиячиларни шакллантириш масалалари.

-узлуксиз таълим тизимини янада ривожлантириш муаммоларини ҳал қилиш.

-«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ни амалга ошириш.

Педагогика фанининг вазифалари:

-шарқ ва ғарбда халқ яратган халқ ижодиёти, педагогикаси, мутафаккир, маърифатпарвар педагог ва олимларнинг тарбияшуносликка доир илғор қояларини ўрганиб, таҳлил қилиб, комил инсонни шакллантиришнинг қонуният, қоида ва зарурий сифатларини аниқлаш, ҳамда тарбияланувчининг тарбияланганлик даражаси мезонларини ишлаб чиқиш.

-педагогика-тарбияшуносликдаги таълим-тарбия назариясини ҳозирги давр хусусий методикаси билан узвийлик жиҳатларини ишлаб чиқиш ва янги педагогик технология элементларига амал қилиш.

-таълим-тарбия назариясидаги қоида, қонун, тамойил, метод ва усулларни мактаб амалий ҳаёти билан боғлаб, бўлажак ўқитувчиларга ўргатиш.

-халқ таълимини бошқариш ва унга раҳбарлик масаларини чуқур ўрганиб, бўлажак ўқитувчиларни қандай тайёрлаш муаммоларини ҳал қилиш.

Педагогика фанининг асосий категориялари шахс камолотини таъминлаш, таълим ва тарбия самарадорлигига эришишга қаратилган жараёнларнинг умумий моҳиятини ёритади. Энг муҳим категориялар сирасига қуйидагилар киради: шахс, тарбия, таълим (ўқитиш, ўқиш), билим, кўникма, малака, маълумот, ривожланиш. **Шахс** – психологик жиҳатдан тараққий этган, шахсий хусусиятлари ва хатти-ҳаракатлари билан бошқалардан ажралиб турувчи, муайян хулқ-атвор ва дунёқарашга эга бўлган жамият аъзоси. Педагогика фанининг муҳим методологик муаммоларидан бири бу шахснинг ривожланиши ва тарбияси ҳисобланади. Ўсиб ва ривожланиб боровчи инсон тарбия объекти ҳисобланади. Бутун ҳаёти давомида инсоннинг ривожланиш жараёни давом этаверади. Бу жараёнда у турли ўзгаришларни ўз бошидан кечириб боради. Инсонда бўладиган жисмоний ўзгаришларга – бўйининг ўсиши, вазнининг оғирлашиб бориши, суяк ва мушак тизимларининг, ички аъзолари ва асаб тизимининг ўзгариб бориши киради. Рухий ўзгаришлар эса, унинг ақлий ривожига алоқадор бўлади ва инсонда руҳий сифатларнинг шаклланиб бориши, унда ҳаёт учун зарур бўлган социал сифатларнинг таркиб топиши ҳисобланади. Шахснинг шаклланишига уч гуруҳ омиллар таъсир кўрсатади: **тарбия, муҳит, ирсият**. Шахснинг ривожланиши – бу муҳим жараён ҳисобланади. Шахснинг камолга етишида насл-ирсият (биологик), ижтимоий муҳит, мақсадга мувофиқ амалга оширадиган таълим-тарбия ва ниҳоят ўзининг мустақил фаолияти ҳам муҳим аҳамиятга эга. Маълумки, бола бутун ҳаёти давомида жисмоний ва руҳий томондан ўзгариб

боради. Айниқса болалик, ўсмирлик ва ўспиринлик даврида ривожланиш ниҳоятда кучли бўлади. Мана шу йилларда ҳам жисмоний, ҳам психологик жиҳатдан ўсиши, ўзгариши туфайли шахс сифатида камолга етади, бунда берилаётган тарбия мақсадга мувофиқ таъсир этиши натижасида бола жамият аъзоси сифатида камол топиб, мураккаб ижтимоий муносабатлар тизимида ўзига муносиб ўрин эгаллайди. Муносабатлар доирасига кишилар орасидаги муносабат эмас, балки табиат, жамият, ҳаётга бўлган муносабатлар ҳам киради. Мана шу кўп қиррали алоқа ва муносабатлар заминида ҳар бир шахс ўз қобилияти, қизиқиши, ўз билими ва уқувини намоён қилади, ўз ишига, вазифасига, бурчига, халқига, Ватанига, ўз-ўзига бўлган муносабатларини ифодалайди. Табиийки, шахсдаги бу фазилатлар фақат тарбиянинг маҳсулидир. **Тарбия** — аниқ мақсад асосида ёш авлодни ҳар томонлама ўстириш, унинг онги, хулқ-атвори ва дунёқарашини таркиб топтириш жараёни. Тарбиянинг хусусияти шундаки, у аниқ мақсадни кўзлаб, инсонда ижобий фазилатларни таркиб топтириш йўлида тарбиячи раҳбарлигида мунтазам амалга ошириб боради. Аммо, тарбия таъсирининг кучи ва унинг натижаси ирсият ва муҳит каби омилларнинг ҳамкорлиги билан белгиланади. Тарбия инсоннинг кўзи, сочи, терисининг ранги, баданининг тузилишига таъсир эта олмайди, лекин, жисмоний тараққиётига таъсир этиши мумкин. Махсус ташкил этилган жисмоний машқлар орқали боланинг саломатлиги мустаҳкамланади ва чиниқтирилади. Инсоннинг табиий қобилияти фақат тарбия орқали, уни маълум бир фаолият турига жалб қилиш орқали ривожланиши мумкин. Маълумки, бола лаёқатини ривожлантириш, уни қобилиятга айлантириш ва ҳаётга мос ҳолда ўстириш учун меҳнатсеварлик ва ишчанлик керак. Меҳнатсеварлик ва муттасил ўтириб ишлаш булар фақат тарбия натижасида орттирилган фазилатлардир. Инсон камолоти ва унинг шахсини шакллантиришни ягона ва бир бутун жараён эканлигини таъкидлайди. Бу жараёнда таълим олувчи фаолиятига катта ўрин берилади. У фаоллиги билан ўз шахсини шакллантира олади. Тарбиячи томонидан қўйиладиган мақсад аниқ бўлса ва бу мақсадга эришиш учун одам астойдил ҳаракат қилса, кутилган натижага эришилади. Педагогнинг болага сингдириши лозим бўлган тарбия самарали таъсир этиши учун унинг ўсиш ва ривожланиш қонуниятларини яхши билиши, шахсий хусусиятларини ҳисобга олиши муҳим шартлардан биридир. **Таълим** — таълим олувчиларни назарий билим, амалий кўникма ва малакалар билан қуроллантириш, уларнинг билиш қобилиятларини ўстириш ва дунёқарашларини шакллантиришга йўналтирилган жараён.

Таълим деганда ўқитиш ва ўқиш жараёнлари тушунилади.

Ўқитиш — инсонлар орасида яшаш, ҳаётда турмуш кечириш ва фаолият кўрсатиш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакалар йиғиндисини ўзлаштиришга қаратилган онгли фаолият ифодасидир. Унинг натижасида шахс зарурий билимлар билан таъминланиб, келгусида турли даражадаги махсус маълумотни олиш имконига эга бўлади. Ўқитишда деярли ҳамма вақт унинг тарбиявий жиҳатлари яққол билиниб туради. Таълим мақсад, мазмун, педагогнинг шахси, таълим олувчилардаги ўқитишнинг моддий — техник базаси ва бошқа омиллар билан белгиланади.

Халқ педагогикасида инсон ақлан баркамол бўлишининг энг муҳим шартини болалигидан ўқитиш ва тарбиялаш, деб ҳисоблайди.

Ўқиш - билим, кўникма ва малакаларни эгаллаб олишнинг мураккаб жараёни бўлиб, таълим олувчининг интеллектуал, иродавий ва жисмоний куч - ғайратини талаб этади ҳамда уларнинг ривожланишини рағбатлантиради.

Ўқиш ўз мазмун – моҳияти жиҳатидан мақсад, вазифа, тамойил, мезон ва ҳаракатлар билан боғлиқ бўлиб, улар ёрдамида таълим олувчилар маълум билимларни ўзлаштирадилар. Ўқиш ва унинг самарадорлиги таълим олувчининг ҳар томонлама фаоллигига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади ва бу жиҳатлар турли шаклларда намоён бўлади. Улар: меҳнат фаолияти, жамоатчилик фаолияти, китобхонлиги, касбий ўйинларни яхши кўришлиги, ўз касбига оид янги билимларни эгаллашга ўчлиги ва шу каби шаклларда намоён бўлади.

Демак, **ўқиш** – бу таълим олувчиларнинг воқеликни билиш давомида маълум билимлар, кўникмалар ва малакаларни режали ўзлаштириш жараёнидир. Ўқиш жараёни маълум даражада кучли мотивлаштиришдан вужудга келади ва у шахснинг қарашлари, эътиқоди, ҳатти – ҳаракати, умумий камолотиغا, пировардига эса унинг ҳулқига таъсир этадиган билимлар, кўникмалар ва малакалар мажмуасининг шаклланганлигига боғлиқ бўлади. **Билим** – шахснинг онгида тушунчалар, схемалар, маълум образлар кўринишида акс этувчи борлиқ ҳақидаги тизимлаштирилган илмий маълумотлар мажмуи.

Билимлар – бу одамларнинг ижтимоий – сиёсий амалиёт жараёнида тўпланган умумлашган тажрибасидир.

Билим – борлиқни билиш жараёнининг амалиётда тасдиқланган натижаси. Обьектив реалликнинг инсон онгида адекват акс эттирилиши (тасаввур, тушунча, мулоҳаза, назариялар). У кундалик, илмий, назарий билимларга ажралади.

Кундалик билим соғлом фикрга ва кундалик амалий фаолият шакллари асосланади ва инсоннинг атроф – муҳитга мослашувчи, унинг ҳатти – ҳаракатлари ва олдиндан кўра билиши учун асос бўлиб хизмат қилади. Унинг вазифаси таълим – тарбия жараёнини назорат қилишга кўмаклашиш.

Илмий билим таълим – тарбияни такомиллаштириш муаммолари ечимларини топишда қўл келади ва у тизимли, асосли нарса – ҳодисалар моҳиятига чуқур кириб борадиган бўлади. Илмий билимлар, обьектив оламни анча тўғри (батафсил) ифодалайди. Улар доимий эмас, улар ўзгариб, ривожланиб, такомиллашиб боради ва натижада доимий истеъмолдаги билимга айланади, яъни улар тадрижий (эволюцион) тарзда ривожланиб туради. Билимлар асосида таълим олувчиларнинг кузатувчанлик, синчиковлик, тафаккур, хотира сингари билиш қобилиятлари ривожланади, уларда эътиқод ҳосил бўлади, илмий дунёқарашни шакллантирувчи ғоялар тизими таркиб топади.

Назарий билим – эмпирик ҳолатларни тушунтириш, яъни нарса ва ҳодисалар моҳиятини билиш имконини берадиган қонуниятларни очишни назарда тутади.

Билим билишни амалга оширувчи асосий омил бўлиб, дунёни билишнинг негизини ташкил этади ва у туфайли илм, фан, техника – технологиялар

ривожланиши таъминланади. Демак, билимни объектив мавжудод ҳақидаги ёки муайян соҳага оид маълумотлар мажмуи, деб ҳам ифодалаш мумкин.

Билимлар банки – бу маълумотлар мажмуаларини бўлажак мутахассисларни тайёрлашдаги ўқув режасидаги фанлар блоклари бўйича тизимларга ажратиб, улар асосида шакллантирилган билимлар мажмуи. Шунингдек, **билимлар банки** – бу изланувчилар томонидан бир неча йўналишлар бўйича компьютер хотирасига киритилган назарий ва амалий маълумотлар тўплами ҳамдир.

Билимлар базаси – муайян бир соҳа (йўналиш, фан, боб, бўлим, мавзу, тушунча ва шу кабилар) бўйича тўпланган билимлар ва уларнинг компьютер хотирасида мужассамлаштирилиши ва қайта ишланган ахборотларни сақлашга мўлжалланган билимлар мажмуи. **Кўникма** – шахснинг муайян фаолиятни ташкил эта олиш қобилияти.

Кўникма - бу ўзлаштириб олинган билимлар асосида амалга ошириладиган ва амалий жиҳатдан мақсадга мувофиқ ҳаракатларга тайёрликда ифодаланган онгли фаолият.

Кўникма – онгли фаолият (ҳаракат) ни тез, тежамли, тўғрибajorиш жараёни натижаси. У шахснинг билимлари асосида таркиб топади. Дастлабки шаклланиш босқичларида бундай ҳаракатлар жиддий диққат билан бajorилади, кейинги босқичда диққат билан назорат қилиш камайиб боради ва натижада автоматлашган ҳаракатга айланади. Кўникмалар таълим олувчиларда мунтазам машқ қилиш (такрорлаш) орқали ва кўп марта такрорланадиган машқлар натижасида юзага келади. Ана шу сабабли унинг таълим–тарбиядаги аҳамияти беқиёс. Маълум вақт такрорланмаслик кўникма даражасининг пасайишига олиб келади. У катта ҳажмдаги машқлар бajorиш ва малака ошириш орқали тикланади.

Баъзан кўникмалар шахсга малака ҳосил қилади ва унинг малакали ишлашига ёрдам беради, баъзилари, аксинча, шахсдаги малакали сифатига салбий таъсир этади ва уни ўзгартиради. Бундай ҳол малака ва кўникмаларнинг ўзаро таъсири деб юритилади.

Ҳар қандай малака кўникма бўла олади, лекин ҳар қандай кўникма малака бўла олмайди. Кўникмалар автоматлашган моҳият касб этсагина, малака бўлади. Масалан, таълим олувчининг турли ҳаракатларини шакллари ёзиш жараёни автоматлашган бўлгани учун кўникилган ҳаракат бўлиб қолган. Шунинг учун таълим олувчи ҳарфларни чиройли ва соз ёза олади. Бу ҳаракат таълим олувчининг **малакалашган кўникмаларидир**. Жуда кўп марта такрорлаш туфайли таълим олувчиларнинг ҳарфлар шакллари ёзишлар билан боғлиқ ҳаракатлари автоматлашади.

Малака– онгли ҳатти – ҳаракатнинг автоматлаштирилган таркибий қисми ҳамдир. Малака бир ҳатти – ҳаракатнинг ўзини бир хил шароитларнинг ўзида кўп марта такрорлаш натижасида ҳосил қилинади.

Шахснинг малакалари шу билан характерланадики, унинг ҳаракатлари осон, тез, гўё ўз – ўзидан бajorилаётгандек бўлади. Шу туфайли ҳам бир ҳажмдаги ишни малакали ва малакасиз турли муддат ва турли сифат билан бajorади. Шахснинг малакалари унинг фаолиятининг барча соҳалари учун хосдир. Фаолиятнинг бирор соҳаси учун ҳосил қилинган малака шахснинг фақат шу

соҳадаги меҳнатини осонлаштириб қолмасдан, фаолиятнинг бошқа соҳаларидаги ҳаракатнинг тезлиги ва самарали бўлишига ижобий таъсир кўрсатади.

Турли соҳаларга нисбатан бўлган малакалар шахсда бирданига, қисқа муддатда вужудга келмайди. Шахс малака орттириши учун муайян соҳани тизимли равишда такрорлаб туриши талаб қилинади. Бундан ташқари, малака муайян меҳнат фаолиятини бажариш учун лозим бўлган назарий ва амалий умумтаълим ва касбий билим ҳамда кўникмалар мажмуасининг мавжудлиги асосида ҳам шаклланади.

Малака қанчалик пухта бўлса, одам ишни шунчалик тез ва тўғри бажаради. Кўникма ва малакаларнинг умумий ҳамда фарқ қилувчи томонлари бор. Умумийлиги шундаки, кўникма ва малакалар таълим олувчиларнинг олган билимлари асосида фаолият усуллари ташкил этади. Фарқи шундаки, таълим олувчиларнинг фаолияти ҳар хил характерда бўлади. **Маълумот** – таълим-тарбия натижасида ўзлаштирилган ва тизимлаштирилган билим, ҳосил қилинган кўникма ва малакалар ҳамда таркиб топган дунёқараш мажмуи. **Ривожланиш** – шахснинг физиологик ва интеллектуал ўсишида намоён бўладиган миқдор ва сифат ўзгаришлар моҳиятини ифода этувчи мураккаб жараён.

3. Таълим-тарбия жараёни ва унинг таркибий қисмлари

Таълим-тарбия жараёни педагогнинг ўргатувчилик фаолиятини ва таълим олувчиларнинг махсус ташкил этилган билиш фаолиятини ўз ичига олади. Шу ўринда бу жараёнларнинг таҳлилига эътибор қаратайлик. Таълимда педагогнинг бошқарувчилик роли ўз касбининг ижтимоий асосларидан келиб чиқиб, аждодларининг бой тажрибасини, инсониятнинг асрлар давомидаги билиш, меҳнат, мулоқот, умумий алоқалар, эстетик ҳамда ахлоқий қарашлар жараёнида қўлга киритган ютуқларни эгаллашни шарт қилиб кўяди. Буларнинг барчаси педагогнинг таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи мақсадларни амалга оширишида ўз аксини топмоғи лозим. Ана шу асосдан келиб чиқиб айтиш мумкинки, таълим жараёнида педагогтаълим олувчиларига қўлга киритилган билимларни ўргатади. Ўқув фаолиятида уларни кўникма ва малакалар билан қуроллантиради. Шу билан бир пайтда у таълим олувчиларда дунёқараш ва ахлоқ нормаларини ҳосил қилади, қизиқиш ва қобилиятларни шакллантиради, уларнинг шахсий фазилатларини ривожлантиради. Педагогнинг фаолияти таълим олувчи шахсининг мақсадга мувофиқ шаклланишига катта имкониятлар очиб беради. Янада аниқ қилиб айтсак, бутун ўқув жараёнини режалаштиради, ушбу жараёнда таълим олувчилар билан биргаликдаги фаолиятни ташкил этади. Таълим олувчиларга қийинчиликларни енгиб ўтишда ёрдам беради ҳамда уларнинг билимларини ва бутун таълим жараёнини ташхис қилади. Ўз навбатида таълим олувчиларнинг фаолияти ўқув жараёнида ўрганишга, билим, кўникма малака ҳамда шахсий фазилатларни эгаллашга, ўзини жамиятга фойдали фаолиятга тайёрлашга йўналтиради. Таълим жараёнида таълим олувчиларнинг фаолияти кўп қиррали йўналган ҳаракатни ифодалайди ва бу ҳаракат билишга доир вазифаларни ҳал қилишда уларга катта ёрдам беради. Дидактика ва методика мустаҳкам алоқа ва ўзаро

боғлиқликда жойлашади. Дидактика ўқитишнинг умумий қонуниятларини ўрганеди. Аниқ бир предметни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари хусусий методикаларда ишлаб чиқилади. Дидактика педагогика назариясининг нисбатан мустақил қисми бўлиб, унда ўқитиш жараёнининг умумий қонуниятлари очиқ бериледи. Дидактиканинг сўзма-сўз таржимаси “таълим назарияси”ни англатади.

Дидактика юнонча “дидастисос” сўздан олинган бўлиб, - “ўргатиш”, “ўқитиш” деган маъноларни билдиради.

Бу атамани немис педагоги В. Ратке (1571-1635) фанга киритган. Дидактика номи остида назарий ва методологик асосларини тадқиқ қиладиган илмий фанни тушунди. Дидактиканинг фундаментал илмий асослари илк бор Я.А. Коменский (1592 – 1670) томонидан ишлаб чиқилган.

Дидактика педагогиканинг “Нима учун ўқитиш керак?”, “Нимани ўқитиш керак?”, “Кимларни ўқитиш керак?”, “Кимлар ўқитиши керак?” “Қандай ўқитиш керак?”, “Қандай кўринишда ўқитиш керак?”, “Нимадан фойдаланиб ўқитиш керак?” каби саволларига жавоб излайди.

Дидактикада таълимни ташкил этишнинг умумий масалалари, ўқитиш жараёнининг мақсади, таълимнинг мазмуни, ўқитиш методлари, унинг ташкилий шакллари ва воситалари ёритилади. **Умумий дидактика** ўз навбатида айрим фанларга оид усуллар билан жуда мустаҳкам боғланган бўлиб, уларга оид маълумотларига таяниб ўқитишнинг умумий қонуниятларини очиқ беради ва айни вақтда ҳар бир ўқув фанини ўқитиш усуллари учун умумий асос бўлиб хизмат қилади.

Дидактика ўз олдига ўқитишнинг таълим олувчиларни ҳар томонлама тарбиялаш мақсадларига жавоб берувчи умумий қонуниятларни билиб олиш вазифасини кўяди.

Хусусий дидактика – муайян ўқув фанларини ўқитиш қонуниятлари, усуллари, воситалари, шакллари ва йўллари ўргатувчи методика (тадрис) фанлари ҳам педагогика фанлари туркумининг асосий соҳаларидан бири бўлиб ҳисобланади. У умумий дидактика ютуқлари асосида ривожланади ва унинг назарий умумлашмаларига асосланган ҳолдагина такомиллашиб боради. Муайян бир фанга тадбиқ этилган дидактик қонуниятлар, ўша предметнинг умумий жиҳатларини қонунлаштиради ва уларда ўқитишнинг универсал жиҳатлари намоён бўлади.

Таълимнинг бошланғич (дастлабки) вазифаси таълим олувчини ўқитишдан иборат. Шунинг билан бирга оила, ишлаб чиқариш ва бошқа соҳаларга маълумот бериш вазифасини бажаради. Шунга кўра, таълим **биринчидан** ўқишни, **иккинчидан** ўқитишни, яъни ўқишни ва шу билан бирга уни назорат қилиш ҳамда тузатиш тадбирларини ўз ичига олади.

Таълим бериш – таълим олувчининг интеллектуал салоҳиятини юксалтиришга қаратилган педагогик фаолияти бўлиб, инсоннинг ақлий фаолиятини ривожлантириш жараёнидир. Таълим бериш таълим олувчиларнинг ўқиш – ўқитиш жараёнининг мазмун – моҳиятини онгли равишда англаб етишлари орқали амалга оширилади. Таълим-билим бериш, кўникма ва малака ҳосил қилиш жараёни, кишини ҳаётга ҳамда меҳнатга

тайёрлашнинг асосий воситаси. Таълим ва тарбия узвий боғлиқ бўлиб, маълумот уларнинг натижасидир.

Ишлаб чиқариш нуқтаи назардан олиб қараганда **жараён** - объектга мақсадга мувофиқ таъсир этиб, унинг ҳолати, хусусияти, шакли кабиларни ўзгартиришни англатади. Агар таълим-тарбия педагогик қонуниятларга асосланишини ҳисобга олсак, **таълим-тарбия жараёни**- таълим олувчилар ҳис-туйғулари, онги, характери кабиларга мақсадга мувофиқ таъсир этиб, уларда билим, кўникма, малака ва шахсий фазилатлар шакллантириш тизими эканлиги келиб чиқади.

Тизим - ўзаро боғлиқ ва узвий тартибда бўлган қисмлардан ташкил топган тузилма. Тизимни ўрганиш учун тизимли ёндашувдан фойдаланилади. Тизимли ёндашувга кўра: таълим тарбия иштирокчилари, мақсади, мазмуни, амалга ошириш методлари, уни ташкил этиш шакллари, воситалари ҳамда натижалари яхлит жараённинг ташкил этувчи қисм (элемент)лари сифатида эътироф этилади.

Кимлар?: Иштирокчилар

Таълим-тарбия жараёни ишрокчилари таълим берувчи ва таълим олувчилардир. Таълим берувчининг билими, кўникма, малака, шахсий фазилатлари таълим-тарбия жараёнининг барча таркибий қисмларига таъсир этувчи асосий омил ҳисобланади. Таълим берувчи тегишли маълумотга эга, касбий тайёргарлиги мавжуд ва юксак ахлоқий фазилатларга эга бўлиши лозим. Таълим берувчининг асосий вазифаси таълим олувчиларни ўргатишдир. **Ўргатиш**- таълим мақсадини амалга ошириш бўйича педагогнинг тартибланган фаолияти.

Ўргатиш – ахборотдан фойдаланиш ва турли ҳаракатларни бажариш кўникмаларининг таълим олувчилар томонидан ўзлаштирилишини турли восита ва усулларни қўллаб тушунтириш, кўрсатиш ва машқларни амалга ошириш жараёни.

Ўргатиш – ижтимоий хулқ – атворни одий шаклга айлантириш мақсадида таълим олувчилар билан режали ва тизимли тарзда ташкил этиладиган турли ҳаракатлар, ташкилий ва амалий ишларга ундовчи фаолиятдир. Ўргатиш таълим олувчиларни тарбиялаш ва ривожлантиришнинг барча босқичларида самарали восита саналади.

Шу билан бирга, таълим-тарбия жараёнининг асосий таркиби сифатида таълим олувчи ҳам иштирок этади. Таълим олувчиларнинг вазифаси эса ўрганишдир. **Ўрганиш** - англаш, машқ қилиш ва эгалланган тажрибалар асосида хулқ – атвор ва фаолиятнинг янги шаклларини эгаллаш жараёни, олдин эгалланганлари ўзгаради.

Ўрганиш – ахборотдан фойдаланиш ва турли ҳаракатларни кўрсатилган тартибда мустақил бажариш кўникмаларини эгаллаш.

Нима учун?: Таълим мақсадлари

Мақсад – қўйилган муаммо (мақсад) ечимига интилиши йўналиши ва бу борадаги ҳаракатлар натижаси.

Мақсадлар таълимни бошқарув фаолиятига қараб, айнан бир оддий таълимий масала ечимига қаралишидан тортиб, узлуксиз таълим тизимидаги турли фаолиятларгача белгиланиб берилaveraди.

Таълим мақсадлари- муайян таълим жараёни якунида таълим олувчи томонидан ўзлаштирилиши, янги ҳосил қилиниши лозим бўлган билим, кўникма, малака ва шахсий фазилатларни белгилайди.

Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, таълим мақсадлари олдиндан кўзланган якуний натижалар тавсифидир. Ҳар қандай дарс аниқ мақсадга йўналтирилган ўқув жараёнидир. Таълим мақсадлари аниқ бўлган тақдирдагина, уларнинг мазмунини белгилаш ва уларни дидактик нуқтаи назардан ишлаб чиқишга киришиш мумкин.

Ҳар бир дарснинг мақсадлари олдиндан аниқланиши лозим. Аниқланган таълим мақсадлари, дарс мазмуни бўйича қайси назарий материалларни танлаш, уни ўтказиш бўйича қандай методик ва дидактик воситалардан фойдаланиш лозимлигини белгилаб беради. Мақсадлар ёзма равишда дарс режасига киритилади ва мақсад эришилган-эришилмаганлиги баҳолаш ёрдамида текширилади ва мустаҳкамланади.

Нимани?: Таълим мазмуни

Таълим мазмуни – инсонни ўқитиш жараёнида эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар ҳажми ва характери.

Таълим мазмуни белгиланган мақсадга мувофиқ йўналиш ва ҳажмга эга бўлади. У тегишли меъёрий ҳужжатлар: таълим стандартлари, ўқув режа, дастурлар шаклида расмийлаштирилиб, ўрнатилган тартибда тасдиқланади. Таълим мазмуни тўғри белгиланиши ҳамда унга зарур ўзгартиришлар киритиш, янгиланиб бориш имкониятлари назарда тутилиши лозим. Белгиланган мазмун асосида ўқув фанлари, ўқув соатлари, машғулот турлари ва шу кабилар аниқланади.

Бу мазмунлар бир томондан керакли дастлабки билимларни (дарс мазмунини) ва бошқа томондан топшириқларни бажариш учун керакли амалий кўникма, малака ва шахсий фазилатларни инobatга олиши керак.

Қандай?: Таълим методлари

Агар мақсадлар ва мазмунлар аниқ бўлса, айнан шундай методлар танлаб олиниши керакки, улар шу мақсад ва мазмунларни ўлчанадиган натижаларга айлантира олишлари лозим.

Метод (юнонча сўздан олинган бўлиб, “йўл” деган маънони англатади) мақсадга эришиш йўлини билдиради.

Таълим методи – бу таълим жараёнида педагог ва таълим олувчиларнинг аниқ мақсадга эришишга қаратилган биргаликдаги фаолиятидир.

Таълим методи педагог билан таълим олувчиларнинг ўқиш вазифаларини бажаришга қаратилган назарий ва амалий билиш фаолияти йўлидир.

Таълим методлари ўқитишнинг ўз олдига қўйган мақсадларига эришиш усулларини ҳамда ўқув материалларини назарий ва амалий йўналтириш йўллларини англатади.

Таълим методлари ўқув материални баён қилишга ва уни таълим олувчилар яхши билим олишга қаратилган фаолиятнинг йўли, усулидир. Таълим

жараёни ва натижалари педагогни таълим олувчилар билиш фаолияти харакатини белгиловчи иш усулларига боғлиқдир. Шу сабабли доимо педагогикада таълим методларига педагогнинг иш усуллари ва таълим олувчиларнинг билиш фаолияти усуллари деб қараладики, бу усулларнинг ҳар иккаласи ўқув вазифаларини бажаришга қаратилгандир.

Метод танлашда албатта айрим ўқув предметларини ўзига хос хусусиятларига амал қилинмоғи лозим. Шу билан бирга таълим жараёнида кўпчилик ўқув предметларини ўқитишда қўлланилиши мумкин бўлган умумий таълим методлари билан бирга айрим ўқув предметларини ўқитишда қўлланилган ўзига хос хусусий методлар ва методик ёндашувлар ҳам бор.

Шу билан бирга, таълим-тарбия жараёнида таълим олувчилар фаолиятига кўра тавсифланган “фаол”, “нофаол” ва “интерфаол методлар” деб аталган методлар педагог томонидан танлаб олинади ва қўлланади.

Қай тарзда?: Таълимни ташкил этиш шакллари

Юқорида айтилган ҳамма нарсалар вақт омилини инобатга олган ҳолда ташкил қилиниши керак. Чунки ҳар бир дарс учун аниқ вақт меъёрлари бор ва айнан шу вақт доирасида ўқув мақсадларга эришиш лозим. Бунинг учун нафақат пухта режа, балки унумли ташкиллаштириш ҳам керак. Вақт даври, вақт давоми ва ўқув жойи – ташкиллаштириш жараёнида белгиланади. Ўргатиш ва ўрганишни ташкил қилишнинг хилма-хил шакллари мавжуд.

Шакл - ўқув жараёнининг мавжудлик усули, унинг ички моҳияти, мантиқи, мазмуни учун қобик.

Таълимнинг ташкилий шакли - белгиланган тартибда содир бўладиган, таълим берувчи ва таълим олувчининг махсус ташкил қилинган фаолиятининг ташқи ифодасидир.

Таълимнинг ташкилий шакллари куйидагича таснифлаш мумкин (3-чизма):

-таълим олувчилар сонига кўра: жамоавий, гуруҳли, якка тартибда.

Таълим берувчи ва таълим олувчиларнинг ҳамкорликдаги фаолиятини таълим олувчилар сонига кўра ташкиллаштириш шакллари:

1. *Жамоавий иш* (фронтал) - барча таълим олувчилар олдида бир хил топшириқ бажариш мақсади кўйилади.

2. *Гуруҳларда* - турли гуруҳларда ҳамкорликда бир топшириқни бажариш. Бунда кичик гуруҳларда, жуфтликда ва гуруҳлараро ишлар ташкил этилиши мумкин.

3. *Якка тартибда (индивидуал)* - ўқув топшириғини якка ўзи бажариши.

Гуруҳларни шакллантиришнинг куйидаги йўллари мавжуд:

-мажбурий;

-ихтиёрий;

-тасодифий.

Нималар ёрдамида?: Таълим воситалари (Шароитлар)

Таълим воситалари- ўқитилиши ва ўрганилиши лозим бўлган билимларни берувчи, кўникма ва малакаларни ривожлантирувчи ҳар қандай ахборот ташувчилардир.

Шароитлар деганда, биринчи навбатда моддий-техникшарт-шароитлар тушунилади. Бир томондан, моддий-техникшароитлар, яъни бинолар,

синфхоналар, уларнинг жиҳозланганлик даражаси ва ҳоказо, чунки улар маълум сифат стандартларига жавоб бериши керак.

Бошқа томондан эса, ўқув воситалари тушунилади, чунки улар ўқув жараёндаги билимларни ўзлаштирилишига ёрдам беради. Ўқув мақсадларига мўлжалланган кўплаб ўқув воситалари мавжуд. Лекин гап воситаларнинг кўплигида эмас, балки муайян ўқув мақсадига эришиш учун маъқул келадиган воситаларни танлаб олишдадир. Агар тайёр материаллар бор бўлса, уларнинг орасидан тўғри келадиганлари танлаб олинади. Агар тайёр ўқув-дидактик материаллар ёки ўқув воситалар бўлмаса, у ҳолда уларни тайёрлаш керак бўлади.

Таълим воситалари фойдаланилиши жиҳатидан қуйидаги 3 қисмга ажратиш мумкин:

-таълим берувчи учун;

-таълим олувчи учун;

-дарс ўтказиш учун.

Таълим берувчи учун воситалар: ўқув-методик қўлланмалар, услубий тавсиялар, услубий ишланмалар, ўқув дастурлари, дарс режаси, маъруза матни.

Таълим олувчи учун воситалар: дарсликлар, ўқув қўлланма, жадваллар, тест саволлари варақаси, тарқатма материаллар, топширик варақалари ва ҳоказолар.

Дарс ўтказиш учун воситалар: плакатлар, моделлар, макетлар, жиҳозлар, аудиовизуал воситалар, техник воситалар, реал воситалар.

Баъзи ҳолларда таълим олувчи учун мўлжалланган таълим воситаси таълим берувчи учун ҳам, дарс ўтказиш учун ҳам талаб этилади. Танлаб олинган метод, шакл ва воситалар бир-бирини тўлдириши керак. Бундан ташқари таълим воситаларининг хусусиятларига кўра 3 турга ажратиш мумкин: босма, техник ва реал воситалар **Нималарга эришилади?: Таълим натижалари**

Натижа – дарс машғулотида жараёнида режалаштирилган хулосага келинган ва таълимнинг маълум муайян жараёнидан олинган якуний натижасидир.

Натижалар (маҳсуллар)–ўқув жараёнининг сўнгги натижаси, белгиланган мақсадларни амалга ошганлик даражаси.

Натижани ўзлаштириш–олинган натижаларни амалий ўзлаштирилишига тайёрлаш жараёнида иборатдир, яъни, истёмоқ учун тайёрлаш. Бунга тадқиқотчи иштироки муҳим роль ўйнайди, чунки керак бўлганда айрим тузатишлар киритиш ҳар кимнинг қўлидан келавермайди.

Дарснинг охирида натижаларга эришилган-эришилмаганлиги текширилиши керак. Бунинг учун баҳолаш воситалари, методлари ва мезонлари белгиланиши лозим. Бунинг имкониятлари–машқлар, топшириқлар, оғзаки ва ёзма тестлар. Улар таълим олувчиларнинг билим, кўникма, малака ва шахсий фазилатларини баҳолаш имкониятини яратади. Бир томондан, бу–таълим олувчилар керакли билим, кўникма, малака ва шахсий фазилатларни ўзлаштириб олганликларининг назорати, яъни “Таълим олувчилар натижага эришишдими?” деган саволга жавоб берилиши

керак. Бошқа томондан эса, педагог учун ўз-ўзини ҳамда дарснинг сифати қандай бўлганлиги текшириш, яъни “Мен олдимга қўйган мақсадларимга эришдимми?” деган саволга жавоб берилиши керак. Иккала ҳолда ҳам ўлчанадиган натижалар бўлиши муҳимдир. **Миллий педагогика** халқимизнинг маънавий бойликларидан бири булиб, у тарбиянинг мақсад ва вазифаларини, шахс камолатини ривожлантиришда муҳим йўналишларни ифода этувчи бир қанча воситаларнинг мажмуидир. Чунки унда халқнинг авлоддан – авлодга ўтиб келаётган тажрибалари ва педагогик билимлари намоён этилган. Халқ педагогикаси ўзбекона ахлоқ-одоб ва тарбиянинг барча қирраларини ўзига мужассамлантирган. Халқ педагогикада турли хил тарбия усуллари ва воситалардан фойдаланилади. Бу усул воситалар ниҳоятда ранг-баранг бўлиб, кўп томонлари билан илмий педагогикадан устунлик қилади. Чунки бу усуллар илмий педагогикани шаклланишида ҳам ўз таъсирини ўтказган. Халқ педагогикасида қўлланилган жуда хилма-хил тарбия усуллари куйидаги тарзда умумлаштириш мумкин.

1. Тушунтириш (ўрганиш, одатлантириш, машқ қилдириш).
2. Намуна (маслаҳат бериш, узр сўраш, яхшиликлар ҳақида сўзлаш, ўртак бўлиш).
3. Насиҳат бериш ўғитлар ундан (кўндириш, илтимос қилиш, тилак, истак билдириш, маъқуллаш, раҳмат айтиш, дуо қилиш, оқ йўл тилаш ва хоказолар).
4. Жазолаш (таъқиқлаш, гина, танбеҳ бериш, койиш, айблаш, уялтириш, ва ҳакозолар).

Агар синчиклаб қаралса юқорида келтирилган тўрт хил усул умум бир яхлитликни ифода қилади. Олдин болага умумий манзара тушунтирилади. Болалар нарса ва ходисаларга тушунтиришларда тарбиячи намуна воситасини ўтайди. яъни ёшларнинг мустақил кузатувчанлигига эътибор берилади. Унда ҳам тушунмаган катталарни насихати, ўғити орқали нарса ва ходисаларнинг моҳиятига ётадиган бўлишади. Бордию бунда ҳам тушунмаса, ёки тушунишни истамаса унда қоралаш ва жазо усуллари билан фойдаланишга тўғри келади. Ҳозирги замон илмий педагогикаси қоралаш ва жазони сўнгги чора аниқ кам самара берадиган чора эканлигини исботлаган. Халқ педагогикасининг нодир намуналари тарбиявий усуллари ва тарбиявий таъсирлар муайян воситалар орқали амалга оширилган. Ҳашарлар, турли гурунглари, туғилган кунни нишонлаш, қизлар базми, йигитлар базми, мусобақалар, турли маросимлар ва бошқалар ўзига хос тарбиявий восита вазифасини бажарган. Ўқувчи ёшларни тарбиялашда миллий анъаналар умуминсоний қадриятлар асос қилиб олиниши керак. Булар ўз навбатида янги тарбиянинг ўзгача мувофиқ услуб ва шакллари тақоза этади. Инсон қалбига экилган яхшилик орада ўн йиллар униб чиқади. Буни илмий асослаб олдиндан кўра билиш керак.

Халқ педагогикаси киши ақли ва қалбига таъсир этиб, уларнинг ишида ва турмушида, феъл-атвори ва одобида, меҳр-шавқат, одиллик, поклик, олижаноблик, ҳақгўйлик, ҳалоллик каби фазилатларни шакллантирган.

Миллий педагогиканинг асосий йўналишлари куйидагилардан иборат:

- халқ оғзаки ижоди.

- миллий урф-одатлар, анъаналар ва маросимлар.
- халқ ўйинлари ва ўйинчоқлар.
- диний таълимот.
- халқ амалий санъати ва ҳунармандчилиги.
- миллий мусиқа ва қўшиқчилик санъати, миллий чолғу асбоблари.
- тасвирий санъат.
- тарихий ёдгорликлар ва миллий меъморчилик.
- халқ рақс санъати.
- ёш авлодни мустақил ҳаётга тайёрлаш, уларни касб-ҳунарга йўналтириш.
- Марказий Осиё мутафаккирларининг асарлари.

Халқ педагогикаси ўқувчиларни халқимизнинг урф- одатларига, кадриятларига, динига, тилига, Ватанига, миллий ва умуминсоний бойликларига меҳр-муҳаббат руҳида тарбиялашнинг асосидир.

Педагогика фани инсон манфаати, эркинлиги ва қадр-қимматига хизмат қилувчи тинчлик, меҳнат ва озодлик, адолат ва бахт каби умуминсоний кадриятларга асосланади, улардан келиб чиқиб Ўзбекистон халқи манфаатларига суяниб қулай ва асослик йўналишларни тадқиқ этади.

Этнопедагогика Генесеологик, тарихий, мантиқий тузилиши нуқтаи-назаридан ўзига хос хусусиятларга эга. Бу хусусиятлар қуйидагиларда кўзга ташланади:

Этнопедагогика манбалари жамоавий ижод маҳсули бўлиб, уларнинг вужудга келган вақти ҳам, муаллифи ҳам номаълум.

Оғзакичилик-Этнопедагогика манбаларининг яратилиш тарзидир; У ҳали ёзув вужудга келмасиданоқ аجدодларимиз турмуши, дунёқарashi, педагогик қарашларининг ифодаси сифатида вужудга келган.

Ворисийлик-Этнопедагогика манбалари бўлмиш фолклор асарларига хос хусусият бўлиб, улар замирида педагогик фикрлар халқнинг хотира манбаидан оғиздан-оғизга, авлоддан-авлодга ўтиб келган.

Кўпвариантлик-маълум бир этнопедагогик асарнинг ёнма-ён яшай оладиган, бир-бирини мантиқан инкор қилмайдиган, аммо ўзаро фарқланувчи нусхаларида ўз ифодасини топадиган хусусиятдир. Масалан, “Алпомиш” достонининг халқ орасида 30 дан ортиқ вариантлари яшаб келмоқда:

Анъанавийлик-Этнопедагогика манбаларининг авлоддан-авлодга ўтиш жараёнида ўзининг дастлабки шакли ва қаҳрамонларини сақлаб қолганлигида кўзга ташланади.

МДХ мамлакатларида халқ педагогикаси муаммолари Россиялик Г.С.Виноградов, грузиялик А.Ф.Хинтибидзе, чувашистонлик Г.Н.Волков, татаристонлик Я.И.Ханбиков, озарбайжонлик А.Ш.Ҳошимов, тожикистонлик Ш.А.Мирзаев, туркманистонлик К.Пирлиев ва бошқалар томонидан тадқиқ этилган . Ўзбекистонда халқ педагогикасининг баъзи муаммолари З.Миртурсунов, Б.Қодиров, И.Аширбоев, Г.Убайдуллаев, М.Шербоев ва бошқалар томонидан тадқиқ этилган .

“Этнопедагогика” атамасини илк бор Чувашистонлик Г.Н.Волков педагогик адабиётларга киритди ва уни алоҳида фан сифатида таърифлаб

Берди. (Волков Г.Н. ва бошқалар. Этнопедагогика. Тошкент, “ФАН”, 2000 с.6.).

Халқ педагогикаси манбалари ва улардаги педагогик фикрлар хилма-хиллиги, ранг-баранглиги ҳам киши диққатини ўзига тортади. Аввало, халқ педагогик маданиятининг таркибий қисми сифатида этнопедагогика манбаларида педагогика назарияси муаммолари эмас, балки педагогик амалиётига доир фикрлар кўпроқ ўз аксини топган. Шунингдек, этнопедагогика манбаларида шахс шаклланишига таъсир этувчи омиллар, халқ муҳим деб ҳисоблаган тарбия йўналишлари ҳақидаги тасаввурлар, ёшлар тарбиясида фойдаланиш мумкин бўлган илғор тарбия анъаналаридан фойдаланиш йўллари кўрсатиб берилади.

Халқ педагогикасида фақатгина тарбия жараёни эмас, балки таълим жараёнига дахлдор фикрлар ҳам олға сурилган. Шундай бўлиши табиий ҳам. Чунки, ёш авлодга ҳамиша халқнинг ўзи тарбия билан бирга таълим ҳам бериб келган, уларга касб-кор, амалий санъат малакалари, спорт ўйинларини ўргатиб келган. Демак, этнопедагогика да таълим ва тарбия яхлит педагогик жараённинг компонентлари сифатида қаралади.

Халқ педагогикаси фани ўз фаолияти жараёнида маълум қоида ва қонуниятларга таяниб иш куради. Мазкур қоида ва қонуниятлар, ғоялар фаннинг ҳаракат ва фаолият траекторияси (чизиғи) ни белгилаб берувчи методологик асослари ҳисобланади. Улар ёрдамида у жамият талабларига кўра ўз олдига қуйилган мақсад ва вазифаларни ҳал қилишга эришади.

Этнопедагогика фанининг методологик асосини Президентимиз асарларида олға сурилган миллий, маданий мероси асраб-авайлаш, уларни ўрганиш, янада бойитиб келажак авлодларга мерос қолдириш ҳақидаги фикрлар; фалсафанинг жамият, шахс, онг ва уларни тарбия воситасида ўзгартириш мумкинлиги ҳақидаги қонуниятлари; буюк аждодларимизнинг педагогик қарашлари; комил инсон тарбиялаш, шакллантириш ва ривожлантиришга доир диний таълимотлар ташкил этади.

Этнопедагогика манбалари тизими (афсоналар, ривоятлар, дostonлар, кўшиқлар, айтишувлар, тортишувлар, аллалар, яллалар, топишмоқлар, мақоллар, маталлар, ўланлар, мадҳиялар, марсиялар, маросим, айтимлари, халқ ўйинлари ва б.)ни кўздан кечирганимизда юқоридаги фикрларнинг тўғрилиги аён бўлади. Чунки, барча манбаларда, агар улар мусулмон дини тарқалган ҳудудларда яратилган бўлса, этнопедагогик асарлар қаҳрамонлари диний тушунчаларга ишонади, шариат қонунларидан четга чиқмайди, миллий тарбия сифатларига эга бўлади.

Этнопедагогика нинг барча манбаларида тасвирланган педагогик фикрларда, қаҳрамонлар дунёқарашларида инсон барча ҳаётий муаммоларни, орзу-умидларини фақат илм-маърифатни эгаллаш, эзгу амаллар, меҳнат ва яратувчилик, дўстлик ва ҳамкорлик, гўзал маънавий-ахлоқий сифатларни эгаллаш ёрдамида амалга ошириш мумкинлиги ҳақидаги ғоя олға сурилади. Шунинг учун бугунги миллий истиқлол даврида халқ педагогикаси дурдоналарини ўрганиш ғоят муҳимдир. Чунки: “Келажакда Ўзбекистон юксак даражада тараққий этган иқтисоди билангина эмас, балки билимдон, маънавий этук фарзандлари билан ҳам жаҳонни қойил қилиши лозим,”-

деганида Президентимиз ҳақ эди. (Каримов И.А. Илм-фан имкониятларидан тўлароқ фойдаланайлик. “Ўқитувчилар газетаси”. 1989 йил, 2 декабр).

Буюк мутафаккирларимизнинг педагогик карашлари мазмунига халқ педагогикаси ғоялари сингиб кетган. Фаробийнинг “Фозил одамлар шахри”, Берунийнинг “Қадим халқлардан қолган ёдгорликлар”, Ибн Синонинг “Тадбири манозил”, “Донишнома”, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” ва бошқа асарларида халқ педагогикаси элементларидан унумли фойдаланилган.

Халқ педагогикаси бошқа фанлар билан ҳам яқин алоқада фаолият кўрсатади. Чунончи, тарих, этнография, адабиёт, сотсиология, санъат, маданияшунослик фанларини шу тоифага киритиш мумкин. Педагогика фанлари тизимига кирувчи барча фанлар, психология, физиология, гигиена фанлари билан ҳамкорликда ривожланиб боради.

Халқ педагогикасида дунёнинг моддийлиги, ижтимоий ҳодисаларнинг ўзаро боғлиқлиги, сабаб ва оқибатлари, шакл ва мазмун бирлиги, қарама-қарши кучлар курашига доир фалсафий қонуниятларга амал қилинганлиги яққол кўзга ташланиб туради. Масалан, “Ҳар бир қийинчиликнинг роҳати ҳам бор”, “Олдинга кетган ҳалинчак орқага ҳам қайтади”, “Қувонч келмасдан қайғу кетмас”... каби ифодалар шулар жумласидандир.

Халқ бола феъли ва руҳиятини гўдаклигидан кузатиш оқибатида унинг ахлоқий сифатларини билиб олган. Шунинг учун тарбияни она қорнидаёқ бошлаш лозимлигини тавсия этган. Чунончи, “Бола бошидан, мева кўчатида биланади”, “Болани бешиқдан тарбиялаш керак”, “Уч ёшлининг амали саксон ёшда ҳам сақланади” каби мақоллар ва ҳикматли сўзлар фикримизнинг далилидир.

Ўзбек халқ педагогикасининг тарихий тараққиёт йўли. Жамиятнинг маънавий этуклиги, ижтимоий онг теранлиги, инсон камолотини таъминлашда этнопедагогика асарларнинг аҳамияти беқиёсдир. Шунинг учун ўзбек халқ педагогикасининг тарихий тараққиёт йўлини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Қадим замонларидаёқ тарихий, бадий, илмий асарлар муаллифлари турли мақсадларда фольклор асарларига мурожаат этиб, уларни ёзиб олганлар. Жумладан, Маҳмуд Қошғарийнинг (ХИ аср) “Девони луғотит турк” асари шулар жумласидандир. Мазкур манбаларда педагогик ғоялар тарғиб этилган. Жамиятнинг тарихий тараққиёти жараёнида этнопедагогика асарлари такомил топиб, бизгача этиб келди. Меҳнат жараёнида ва онгнинг ривожланиши туфайли илк этнопедагогика асарлари намуналари бадий жиҳатдан мукаммаллашиб борган. Дастлаб, кичик ҳажмли нақл ва мифлар, меҳнатни энгиллаштирувчи, руҳни тетиклаштирувчи эртак ва афсоналар яратилган, кўшиқлар пайдо бўлган.

Демак, ўзбек халқ педагогикаси манбалари ёзув юзага келишидан анча олдин пайдо бўлиб, ёзма адабиётнинг вужудга келишига асос бўлган. Қадимий этнопедагогик манбалар бизгача асл ҳолида этиб келмаган. Чунки улар ижтимоий тараққиёт босқичларида ўзгариб, сайқал топиб борган. Энг қадимги этнопедагогик манбалар мифлар, жангномалар, ривоят, эртак, нақллар, кўшиқлардан иборат бўлган.

Шўролар тузуми даврида этнопедагогика манбаларини тўплаш, ёзиб олиш, нашр этишга этиб ор кучайган бўлсада, мавжуд тузум руҳига мос келмаган манбаларни ўқиш, улардан фойдаланиш ўтмиш ва дин сарқити номи билан тақиқлаб қўйилди.

Фақат миллий истиқлол туфайли халқ педагогикаси манбаларидан кенг миқёсда фойдаланиш имконияти туғилди. Халқнинг маданий меросини, тарихий ҳақиқатни қайта тиклаш давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Бироқ, этнопедагогика Республикамизда алоҳида фан сифатида эндигина шаклланиш арафасидадир. Унинг манбаларга ғоят бой тарихий тараққиёт йўлини илмий педагогик жиҳатдан пухта ўрганиш ва тизимга солиш ишлари ўз тадқиқотчиларини кутиб турибди.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришиб, демократик давлат сифатида шакллана бошлагач, ижтимоий, иқтисодий, маънавий, сиёсий, маданий ва маърифий соҳаларнинг барчасида туб ўзгаришлар юз берди. Ҳар қандай жамият тараққиётининг асосини ёшлар таълим-тарбияси белгилаши ислоҳотларнинг устувор йўналишини ташкил этди. Шунинг учун мамлакатимиз аҳолисининг асосий қисмини ташкил этадиган ёшларнинг маънавий камолотини таъминлайдиган узлуксиз таълим тизими мутлақо янгича фикрлайдиган, фаол, ташаббускор, замонавий билим, кўникма ва малакаларга эга бўлган, ҳар бир воқелик, нарса, ҳодиса, жараён тўғрисида эркин фикрлай оладиган баркамол шахсни шакллантиришни назарда тутди.

Мамлакатимиз истиқлолининг меъмори Ислом Каримов асарларида Ўзбекистон халқини маънавий юксалтириш алоҳида эътиборга молик масала сифатида олиб қаралади. Таълим соҳасини ислоҳ қилиш, таълим ва тарбияга давлат сиёсатининг устувор масаласи сифатида ёндашиш Ўзбекистон тараққиётининг ўзига хос жиҳатларидан биридир.

Давлатимиз раҳбари ушбу масала мамлакатимиз келажагини ҳал қилувчи омил эканлигини истиқлолнинг дастлабки йилларидан қайд қилган эди. «Мен Абдулла Авлонийнинг «Тарбия биз учун ё ҳаёт ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат - ё фалокат масаласидир» деган фикрини кўп мушоҳада қиламан. Буюк маърифатпарварнинг бу сўзлари асримиз бошида миллатимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, ҳозирги кунда биз учун ҳам шунчалик, балки ундан ҳам кўра муҳим ва долзарбдир.

Чунки таълим-тарбия – онг маҳсули, лекин айна вақтда онг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган омилдир. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини ўзгартирмасдан туриб онгни ўзгартириб бўлмайди. Онгни, тафаккурни ўзгартирмасдан туриб эса биз кўзлаган олий мақсад – озод ва обод жамиятни барпо этиб бўлмайди»

Оила шахс тарбиясида бошқа ижтимоий институтлар билан таққослаганда биринчи даражали ролни бажаради. Чунки, айнан оилада индивидуал қобилиятлар, шахсий, касбий қизиқишлар, ахлоқий нормалар шаклланади. Оила омили инсонга бутун умири давомида таъсир этади. Ижтимоий жиҳатдан оила инсон турли ижтимоий ролларни егаллайдиган жамоа ҳисобланади. Оила инсоннинг ўз-ўзини белгилаб олишга, унинг ижтимоий-ижодий фаоллигини ошишига ёрдам беради.

Оилавий муносабатлар олий кадрят ҳисобланган бизнинг

республикамизда Ўзбекистонда оиланинг ижтимоий мақоми ниҳоятда баланддир ва ўз мавқеъини хозиргача ушлаб турибди. Бироқ бу ҳолатдаги оила инқирози кўпгина оилалар, шу жумладан, ўзбек оилаларига ҳам таъсир қилади. Оиладаги муносабатларнинг барқарорлигини таъминлаган, чунки ўзбек оиласида зарурий тарбиявий омил ва кўникмалар авлоддан-авлодга ўтиб келади. Оиладаги муносабатларни яхши бўлиши учун бугунги кунда юксак малакали психолог, педагог-мутахассислар, маҳалла ёрдамига муҳтож дейиш мумкин.

Оилада болалар тарбиясининг барқарор бўлиши учун мактаб, мактабгача таълим муассасаси ва маҳалла ҳамкорлигида фаолият олиб бориш керак. Айниқса юошланғич синф ўқувчиларини мактаб фаолияти учун уларда кўникма ва малакаларни шакллантириш муҳимдир. Бунда ўқитувчилар ҳар бир ўқувчиларнинг оила-аъзоларини билиши, улар билан яқиндан алоқада бўлиши ўчрашувлар ўтказиб туриши лозим. Болалар бирданига мактабга ўрганиб олиши қийин кечади. Кўп ҳолларда болалар мактабга боришдан бош тортади бунда уларнинг ўзлаштиришига салбий таъсир қилади. Шунинг учун ота-оналар ҳамда ўқитувчи, синф раҳбарининг ўрни ниҳоятда каттадир. Болаларни мактаб муҳитига ўрганиши ва мослашуви асосан 1-синфда ўқиши жараёнида кечади. Иккинчи йилга ўтгандан кейин мактаб муҳитига тўлиқ мослашиб олади.

Оила икки йўналишда мавжуд бўлади: кичик ижтимоий гуруҳ сифатида ва ижтимоий институт сифатида. **Биринчи ҳолатда** у қариндошлик асосида тузилган ва бирга яшаш билан бирлаштирилган ҳамжамиятдир. **Иккинчисида еса** инсонларнинг кундалик ҳаёти кечадиган ижтимоий институтдир.

Инсон жамиятида оила бир нечта вазифаларни бажаради:

Репродуктив - ҳомилани давом еттириш билан боғлиқ Ўзбекистонда кўп болали оилаларнинг мавжудлиги билан бир қаторда оила аъзолари сонининг қисқариши ҳам кузатилиши.

Иқтисодий - оиланинг бир аъзоси томонидан бошқалар учун моддий маблағлар топилиши, вояга етмаганлар ва қарияларни моддий таъминлаш, пул маблағларини тўплаш. Замонавий бозор муносабатлари мулк тўплаш, мулкка ега бўлиш, мерос масалаларида оиланинг иқтисодий вазифасини фаоллашувини талаб қилади.

Ижтимоийлашув вазифаси - оила бола шаклланишига таъсир қилувчи биринчи ва асосий ижтимоий гуруҳ ҳисобланади. Оила микромуҳит сифатида боланинг руҳий, жисмоний ва ижтимоий ривожланишига ўз таъсирини кўрсатади. Оиланинг вазифаси болани аста-секинлик билан жамиятга тайёрлашдир. Оилада инсонга таълим ва тарбия берилади, унинг ақлий, ижодий қобилиятларининг ривожини содир бўлади. Айнан оилада бола меҳнат ва мустақилликка ўрганади.

Хўжалик – **маиший** оила жамиятнинг асосий ва доимий хўжалик негизидир. Унда оила аъзоларининг жисмоний ҳолатини бир маромда ушлаб туриш, касаллар ва қарияларга ғамхўрлик қилиш амалга оширилади.

Тарбиявий вазифа. Биз бу вазифани алоҳида ажратиб кўрсатамиз, чунки у боланинг илк ижтимоийлашуви жараёнида муҳим рол ўйнайди. Бола

шаклланишига шунингдек, атмосфера ва иқлимнинг таъсири ҳам бор. Тарбиянинг энг муҳим воситаларидан бири оилада ота-она, мактабда эса ўқитувчи-мураббийлар шахсий намунадир.

Рекреацион ва психотерапевт вазифаси. Бу функция шунда намоён бўладики, оилада ҳамма ўзини қулай сезиши лозим. Рухшунослар, социологлар, педагогларнинг кузатишларига кўра инсон кучлари оила шароитида жадал тикланади.

Кўпболали оилаларнинг ўзига хос хусусиятлари:

Ўзбекистонда юқори туғилиш даражаси қуйидаги минтақавий омиллари билан изоҳланади:

-инсон организмга географик ва иқлим шароитларининг таъсири, аёлларда ҳомила даврининг узунлиги,

-ерта никоҳдан ўтиш анъанаси,

-ижтимоий омиллар-аёлнинг жамият ва оиладаги ўрни. Ҳозирги кунгача оилавий тарбия амалиётида кўпболаликнинг ижобий ва салбий хусусиятлари борасида баҳслар олиб борилмоқда, чунки бу муаммонинг аҳамиятли эканлигига қарамай бу масала етарли даражада ўрганилмаган.

Кўп болали оила-катталар ва болалардан иборат, ўзига хос жамоадир. Унда шахснинг ижтимоийлашуви учун қулайшароитлар яратилади. Бунақа оилада тарбия жараёнини ташкил этиш муаммоси билан шуғулланувчи олимлар ҳам турли қарашларга егадирлар. Уларнинг баъзилари кўп болали оилада бола жамоа муносабатлари орқали тажриба тўплайди дейишади, чунки кўп болали оила тарбия учун қулай шароитлар яратади ва ота-оналарнинг болалари ҳақида қайғуришлари тенг тақсимланган бўлади. Бошқа тадқиқотчилар эса, аксинча кўп болали оилада бола ҳар томонлама етарли ривожланмайди, деб ҳисоблашади.

Агар оилавий тарбия бола индивидуаллигини аниқлаш ва унинг қобилятларини ривожлантириш керак деган қоидадан келиб чиқсак, бу учун оила ниҳоятда ривожланган бўлиши кераклигига амин бўламиз.

Кўпболали оилада индивидуал ёндашув бўладими? Бу ерда тарбия жараёнининг кўп тамонламалиги ва стандартлашуви рўй бермайдими? Индивидуал ёндашув учун аввало психологик ва педагогик билимлар, шунингдек эса тарбия жараёнида болаларни кузатиш учун махсус вақт ва психологик таҳлил ўтказиш керак.

Баъзи ноҳуш тарбиявий омиллар ўзбек оиласида, хусусан кўпболали ўзбек оиласида уй хўжалигини юритиш билан боғлиқ. Кўп ўзбек оилаларида уй ишларини қиз болалар бажаришади, ўғил болалар эса бу вазифалардан деярли озод етилганлар. Бу ҳолат кейинчалик ўғил бола характерида оиладаги муомаласига халақит берувчи одатларни пайдо қилиши мумкин. баъзан эса болалар уй юмушларига ҳаддан ортиқ вақт ажратишади. Бу ҳам уларнинг таълим олишига салбий таъсир кўрсатади. Баъзан ўзбек оилаларида ота-оналар болаларининг ўқишига умуман бефарқ бўлишади, уларга уй вазифаларини бажаришда амалий ёрдам баришмайди. Ўзбек оилаларида бола уй вазифаларини кечқурун-барча оила аъзолари тўпланишганда қилиш одат бўлган. Бу вазиятда кўпгина чалғитувчи омиллар ҳам пайдо бўлади-телевизор кўриш, оила аъзоларининг ўзаро суҳбатлашиши қилиши, уй

юмушларини бажариш талаби. Кўпгина оилаларда болаларнинг ўқиши учун шароитлар бор, бироқ улар ҳар доим ҳам яхши жиҳозланмаган бўлади. Бу борада аксарият ота-оналар ўқитувчи-педагоглар маслаҳатларга еҳтиёж сезадилар. Уларни болаларга ёрдам беришнинг аниқ усуллари билан таништириш лозим.

Ўзбек оилаларидаги йигит-қизларнинг ижтимоий мослашувигасига ҳалақит берувчи омилларга қизларни оилавий ҳаёт учун йигитларни еса меҳнат, касб учун нотўғри тайёрлашни кирицак бўлади. Аёл кишидан малакавий ва касбий фаолликни, еркак кишидан еса ўз хизмат ва оилавий мажбуриятларини бажаришни талаб қилувчи ҳозирги кунда бу анъаналарнинг сақланиб қолиши замонавий ижтимоий талабларга зид келувчи ҳодисадир. Бу ҳодиса ижтимоий тарбия ва оилавий тарбия ўртасида келишмовчиликлар борлигидан гувоҳлик беради. Бунақа оилаларнинг салбий таъсирини бартараф етиш оилани шахс ижтимоийлашувининг асосий омили сифатида мукаммаллаштиришни талаб қилади. Бу масаланинг муҳимлиги кадрлар тайёрлаш миллий дастурида илгари сурилган таълим-тарбия жараёни талаблари болалар тарбиясига нафақат мактабда балки, оилада ҳам ўз талабларини қўйганлиги билан катта аҳамиятга ега бўлмоқда.

Шу билан бирга бир қатор ўзбек педагог олимлари айнан кўпболали оилаларда болалар тарбияси учун қулай шароитлар мавжуд деб ҳисоблашади. Аввало, кўпболали оила педагогик муносабатда қулай бўлган ёш тузилмасига ега. Бир нечта бола мавжуд бўлганида ота-оналарнинг ғамхўрлиги ҳам улар орасида тенг тақсимланади. Катта оилада бола ёшлигиданок жамоавий муносабатларга киришади. Катта ва кичик боалар ўртасида турли ўзаро муносабатлар шаклланади. Кўпгина ота-оналар кўпболали оилаларда болаларни тарбиялаш осон, чунки бунда катта фарзандлар ёрдам беришади дейишади. Кўпболали оилалардаги тарбиянинг енг муҳим омиллари муомула муҳити, биргаликдаги меҳнат, жамоавий ташаббус, ота-оналарнинг талабчанлиги, болалар ёшини инобатга олиш ҳисобланади. Бунақа оилалар фарзандлари ахлоқий ҳислатларининг шаклланганлиги, меҳнацеварлиги, меҳрибонлиги, тўғрилиги, мустақиллиги, ишбилармонлиги билан ажралиб туришади. Катта оилада мустаҳкам ва табиий болалар жамоаси шаклланиб, унда бу жамоа аъзолари биргаликда ғамхўрлик кўрсатишади, бошқа аъзолар олдида масъулиятли еканликларини ҳис етишади.

Шундай қилиб ўзбек оиласининг кўпболалик омили бола тарбиясига умуман олганда ижобий таъсир кўрсатади.

Ўзбек оилаларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатининг шаклланиши:

Оиланинг жамиятда мослашувининг кўрсатгичи унинг ижтимоий мақоми ҳисобланади, яъни оиланинг бугунги кундаги ҳолати. Оила мақоми оила аъзоларининг индивидуал тавсифлари мажмуасидан шаклланади. Оиланинг тўртта мақоми мавжуд бўлиб, улар: ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-руҳий, ижтимоий-маданий, вазият-рол мақомларидир.

Ижтимоий-иқтисодий ҳолати - оиланинг моддий ҳолатини белгилайди. Бу оила даромадлари, яшаш кўрсатгичларини ўз ичига олувчи моддий таъминотланганликдир. Даромадлар юқори, ўрта ва паст бўлиши

мумкин.

Юқори – даромадли оилалар – оилада яшаш шaroитлари даражаси нафақат маиший еҳтиёжларни қондириш имкониятини беради, балки бошқа хизматлардан фойдаланишга ҳам замин яратади.

Ўрта ҳолдаги оилалар - минимал ижтимоий еҳтиёжларни қондира олади, бироқ дам олиш таълим ва бошқа хизматлардан фойдаланишга ҳам замин яратади.

Паст даромадли оилалар - яшаш шaroитлари даражаси белгиланган меъёрларлардан паст, овқат, кийим-кечак, яшаш жойи тўлови каби масалаларда ҳам муаммо чиқиб туради.

Психологик (руҳий) ҳолатдаги оилалар - бу оиланинг психологик иқлими. Яхши иқлим эмоционал яқинлик, ҳамкорлик, тенг ҳуқуқлилиқ билан характерланади. Ёмон, нохуш иқлим еса низо-жанжаллар кўплигида эмоционал ноқулайликларда намоён бўлади.

Ижтимоий-маданий ҳолатдаги оилалар - таълим даражаси, юриш-туриш маданияти, анъналарни сақлаб қолиш ва ўтказиш вазифаси, қизиқишларнинг кенг доираси, ривожланган маънавий еҳтиёжлар, дам олиш ва маиший ҳаётнинг биргаликдаги шакллари.

Вазиятга қараб иш юритиш - болага муносабат ўзига хос хусусиятлари ва характери:

Оиланинг ижтимоий мослашув бўйича тадқиқот ўтказиш учун ижтимоий педагогика унинг хусусиятларини билиши, уларга баҳо бериш лозим. А. Қ. Минаваровнинг¹ фикрича оиланинг тарбиявий вазифсининг даражаси уч йўналишда бўлувчи унинг тузилмасига боғлиқ.

Бу йўналишлар демографик-кўпболалик, камболалик, икки ёки уч авлоднинг биргаликда яшаш, ота-оналарнинг иккаласини ҳам бўлиши, оила аъзоларининг таълим олганликлари даражаси, болаларни тарбиялашда вазифаларни тақсимлаш, оила тарбиясининг ўзига хослиги, шунингдек оиланинг миллий хусусиятлари ҳам инобатга олинади.

Оила типологияси ижтимоий мослашув даражаси бўйича фарқ қилувчи тўртта асосий категория асосида шаклланади:

Яхши оилалар - ўз вазифаларини муваффақиятли амалга оширишади, ўз боласи еҳтиёжларига тез кўникишади. Муаммо пайдо бўлиб қолса уларга бир қарра ёрдам кўрсатиш кифоя.

Таваккалчи оилаларда - адаптатив қобилиятлар пастроқ. Улар бола тарбиясини қийинчилик билан еплашади ва ижтимоий педагог ёрдами ва назоратига еҳтиёж сезадилар.

Муваффақиятсиз оилалар - ҳаётий фаолиятнинг бирор-бир соҳасида паст ижтимоий мақомга ега бўлиб, улар ўзларига юклатилган вазифаларни бажара олмайдилар, уларнинг адаптатив имкониятлари паст, бола тарбияси жараёни катта қийинчиликлар билан секин кечади. Бу оила тури учун ижтимоий педагогнинг фаол ёрдами зарур. Муаммолари характеридан келиб чиқиб педагог уларга таълим, психологик ёрдамлар кўрсатади.

Ғайри ижтимоий оилалар - бу оилалар тубдан ислоҳ қилиниши лозим.

Бу оилаларда ота-оналар ғайриахлоқий ва ғайриҳуқуқий ҳаёт тарзини олиб боришади, яшаш шароитлари оддий тозалик-гигиеник талабларга жавоб бермайди. Болалар тарбияси билан албатта ҳеч ким шуғулланмайди, болалар назоратсиз қолиб кетишади, ривожланишда ортда қолишади. Ижтимоий педагогни бу оилалар билан ишлаганда ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари билан яқин ҳамкорлик асосида иш юритиши даркор.

Назорат учун саволлар :

1. Шарқ мутафаккирларининг таълим-тарбия ҳақидаги фикрларини айтиб беринг.
2. Ғарб мутафаккирларининг таълим-тарбия ҳақидаги фикрларини айтиб беринг.
3. “Авесто” асарида илгари сурилган асосий ғояни тушунтириб беринг.
4. Педагогиканинг вазифалари нималардан иборат?
5. Педагогиканинг асосий категориялариганималар киради?
6. Таълим-тарбия жараёни деганда нимани тушунаси?
7. Педагогик тизим деганда нимани тушунаси?
8. Дидактика нимани ўрганади?
9. Умумий ва хусусий дидактикани тушунтириб беринг.
10. Таълим-тарбия жараёнининг таркибий қисмлари нималардан иборат?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Зуннунов А.ва бошқалар. Педагогика тарихи. –Т.: Шарқ, 2000.
2. Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. Педагогика. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Фан, 2004.
3. Ишмухамедов Р., Абдуқародиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар. Таълим муассасалари ўқитувчилари учун амалий тавсиялар. – Т.: “Истеъдод” жамғармаси, 2009.
4. Тохтаходжаева М.Х. ва бошқалар. Педагогика назарияси ва тарихи 1-қисм: Педагогика назарияси.– Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2007.
5. Хошимов К., Нишонова С. Педагогика тарихи.-Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2005.
6. Ҳасанбоев Ж. ва бошқалар. Педагогика. Ўқув қўлланма– Т.: “Фан”, 2006.

2-МАВЗУ: ТАЪЛИМДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Режа:

1. Педагогик технология моҳияти

2. Педагогик технология турлари

3. Интерфаол методлар мазмуни ва уларнинг қўлланилиши *Таянч иборалар: технология, педагогик технология, авторитар технология, шахсга йўналтирилган технология, муаммоли ўқитиш технологияси, ҳамкорликда ўқитиш технологияси, ўйин технологияси, масофали таълим технологияси, интерфаол метод, интерфаол таълим.*

1. Педагогик технология моҳияти

Педагогик технология тушунчаси XX асрда пайдо бўлди ва 1940-1950 йилларда “таълим технологияси” тарзида қўлланилиб, мазмунан ўқув жараёнида аудиовизуал техника воситаларидан фойдаланишни англаган. Атама дастлаб АҚШда қўллана бошлади. Кейинчалик “таълим технологияси” ўрнига “дастурлаштирилган таълим” атамасидан фойдаланиш кенг ёйилди. Сўнгра педагогик технология- лойиҳалаштирилган таълим ва аниқ мақсадга қаратилган ўқув жараёнини ифода эта бошлади. Ўтган асрнинг 80-йилларида педагогик технология компьютерли ва ахборот технологиялари билан синоним тарзда ишлатила бошлади. Кейинги ўн йилликларда педагог олимлар ва ўқитувчилар диққатини жалб қилган масалалардан бири педагогик технология ҳисобланади. Бу мавзунинг илмий ишларда, ҳисоботларда, махсус даврий нашрларда қизғин ўрганилаётганлиги, баҳс-мунозарага сабабчи бўлаётганлиги ҳам таълим-тарбияда унинг ўрни нақадар муҳимлигига гувоҳлик беради.

Педагогик технология тушунчасига дастлаб ўқув жараёнини техник воситалар ёрдамида амалга ошириш сифатида қаралган. Ўтган асрнинг 70-йилларига келиб педагогик адабиётларда бу тушунча моҳияти тамоман янги талқин этила бошланди. Япон олими Сакамото педагогик технология тушунчасига “ўқув технологияси - ўқув жараёнининг самарадорлигини таъминловчи йўл-йўриқлар билан боғлиқ билимлар мажмуасидир” дея янги таъриф берди. Илмий-техникавий тараққиёт жадаллашуви жараёнида педагогик технология мустақил фанга айланди. Ҳар бир мустақил фан ўз моҳиятига кўра, унинг назарий асосларини ташкил этувчи тамойилларга эга бўлади. Педагогик технологиямақсади, вазифаси, таркиби ва мазмунига кўра, илмийлик, лойиҳалаш, тизимлилик, йўналтирилганлик, фаолиятли ёндашув, бошқарувчанлик, кузатувчанлик, натижавийлик, қайта такрорланувчанлик, тежамлилик каби принципларга асосланади. Педагогик технологиятаънадиған принципларда педагогика ва технологик фанларнинг ютуқлари мужассамлашган. Педагогик технологиякўринишидаги мазкур тамойиллар мажмуаси ўзининг аниқлиги, исбот талаб қилмаслиги, амалийлиги туфайли юқори малакали кадрлар тайёрлашда кутилган натижаларни беради.

Аввало, нега бугунга келиб педагогик технологияга қизиқиш шунчалик кучайди, деган савол туғилади. Айтиш мумкинки, ривожланаётган давлатларда, одатда, биринчи навбатда, педагогик технологияга таълим соҳасидаги сиёсатнинг бош вазифаси сифатида қараб келинган. Бундай

ёндашиш ЮНЕСКО томонидан ҳам маъқулланди ва 1972 йилда “Таълимни ривожлантириш масалалари” бўйича Халқаро Комиссия ташкил топди. Бу комиссия замонавий технология-таълимни модернизациялашда ҳаракатлантирувчи кучдир, деб баҳолади.

Педагогик технология - илмийликка асосланган ҳолда вақт ва маконга нисбатан дастурлаштирилган, муайян белгиланган натижага олиб келувчи, педагогик жараёнларга оид компонентларнинг барчасини бирдек ишгасола олувчи тизим (*Педагогик энциклопедия*).

“Технология”- юнонча икки сўздан – **“технос” (течне)** – маҳорат, санъат ва **«логос» (логос)** – фан, таълимот сўзларидан ташкил топган.

Технология деганда, субъект томонидан объектга кўрсатилган таъсир натижасида субъектда сифат ўзгаришига олиб келувчи жараён тушунилади. Технология ҳар доим зарурий воситалар ва шароитлардан фойдаланиб, объектга йўналтирилган мақсадли амалларни муайян кетма-кетликда бажаришни кўзда тутди. Ушбу тушунчаларни ўқув жараёнига кўчирадиган бўлсак, педагогнинг ўқитиш воситалари ёрдамида таълим олувчи-талабаларга муайян шароитларда кўрсатган тизимли таъсири натижасида уларда жамият учун зарур бўлган ва олдиндан белгиланган ижтимоий сифатларни интенсив тарзда шакллантирувчи ижтимоий ҳодиса, деб таърифлаш мумкин. Таърифлар назарияси бўйича бундай ижтимоий ҳоидисани педагогик технология, деса бўлади.

Мустақилликка эришган Ўзбекистон олимлари хорижий мамлакатлар билан иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва илмий-маърифий алоқалар ўрната бошладилар. Натижада юртимизга илғор ва самарали технологиялар кириб кела бошлади. Шулар қаторида, жаҳондаги прогрессив педагогик технология деган тушунчалар ҳам кириб, педагогик жамоатчилигимиз фикрини чулғаб олди. Охири йилларда, Россия билан Ўзбекистонда педагогик технологияни ўрганиш йўлида анча ишлар қилинди. Шу жумладан, Ўзбекистон олимлари билан ҳамдўстлик давлатлари ўртасида ҳам педагогик технологияларнинг лойиҳаларини тузиш бўйича анча ишлар қилинди.

Педагогик технологияни ўқув жараёнига олиб киришнинг зарурлигини бундай мамлакатлар ичида биринчилар қаторида ҳар томонлама илмий асослаб берган россиялик олим В.П. Бесъпалконинг фикрича, “Педагогик технологиябу-педагог маҳоратига боғлиқ бўлмаган ҳолда педагогик муваффақиятни кафолатлай оладиган таълим олувчи шахсини шакллантириш жараёнининг лойиҳасидир”.

Россиялик олимларидан бири В.М. Монахов “Педагогик технологияаввалдан режалаштирилган натижаларга олиб боровчи ва бажарилиши шарт бўлган тартибли амаллар тизимидир”, деган қисқача таърифни бера туриб, унинг асосий хусусиятларига эътиборни қаратади.

М.В.Кларин фикрича, “Педагогик технология-ўқув жараёнига технологик ёндашган ҳолда, олдиндан белгилаб олинган кўрсаткичлардан мақсад келиб чиқиб, ўқув жараёнини лойиҳалашдир”.

И.Я.Лернернинг фикрига кўра, “Педагогик технология-таълим олувчилар ҳаракатларида акс этган ўқитиш натижалари орқали ишончли англаб олинадиган ва аниқланадиган мақсадни ифодалайди”.

Н.Ф.Тализина эса унинг моҳиятини “белгиланган ўқув мақсадига эришишнинг оқилона усуллари аниқлашдан иборат”, деб тушунтирди.

Ўзбекистонлик олим Б.Л. Фарберман педагогик технологияга қуйидагича таъриф беради: “Педагогик технология-таълим жараёнига янгича ёндашув бўлиб, педагогикада ижтимоий-муҳандислик онги ифодасидир. У педагогик жараёни техника имкониятлари ва инсоннинг техникавий тафаккури асосида стандарт ҳолга соладиган, унинг оптимал лойиҳасини тузиб чиқиш билан боғлиқ ижтимоий ҳодисадир”.

Юқорида келтирилган таърифлардан кўришиб турибдики, ўтган йилларда педагогик технология -ўқув жараёнини берилган дастлабки таълим мақсади ва мазмунидан келиб чиқиб лойиҳалашдир, дея ифодаланди. Бу бир жиҳатдан тўғри, лекин теранроқ фикр юритилса, унинг бир ёқламалиги яққол кўзга ташланади ёки бундай ёндашишда таълим олувчи шахсининг инкор этилиши сезилади. Бу камчиликни биринчи бўлиб академик В. Беспалько пайқади ва ўз асарида “Педагогик технология бу педагогик муваффақиятни кафолатлай оладиган таълим олувчи шахсини шакллантириш жараёнини ифодалаш – лойиҳалашдир”, деб таърифлади.

Педагогик технология атамасига ҳар бир олим ўз нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда таъриф берган. Ҳали бу тушунчага тўлиқ ва ягона таъриф қабул қилинмаган. Ушбу таърифлар ичида энг мақсадга мувофиқи **ЮНЕСКО** томонидан берилган таъриф саналади.

Педагогик технология - таълим шакллари оптималлаштириш мақсадида ўқитиш ва ўзлаштириш жараёнини инсон ва техника имкониятлари ҳамда уларнинг ўзаро таъсирини ҳисобга олган ҳолда яратиш, татбиқ этиш ва аниқлаш тизимидир.

Қатор йиллар давомида педагогик технология назарияси ва амалиёти бири-бирига боғлиқ бўлмаган ҳолда ўрганиб келинди ва у турли фаолият доирасида эди. Бугунги кунда мутахассисларнинг илмий салоҳиятини бирлаштиришга мамлакатимизда кенг имкониятлар туғилди. Назария ва амалиёт бирлигининг таъминланаётганлигини педагогик технологиянинг асл моҳиятини аниқлашга йўл очмоқда.

Бизнинг фикримизча, педагогик технологияга педагогика фанининг алоҳида тармоғи сифатида қараш ёки фақат таълим амалиётини мақбуллаштиришга йўналтирилган тизим, деб қараш мумкин эмас. Педагогик технология бу соҳадаги назарий ва амалий изланишларни бирлаштириш доирасидаги фаолият йўналишларини аниқлайди. Бу ерда изланишнинг моҳияти - педагогик тизимни ташкил этувчи элементларни ўрганиш асосида модернизация қилишдан иборатдир. Сабаби, ҳар қандай ўқув-тарбиявий жараёни ташкил этиш у ёки бу педагогик тизимни акс эттиради. Демак, педагогик технология - амалиётга жорий этиш мумкин бўлган маълум педагогик тизимнинг лойиҳасидир.

Педагогик тизим моҳияти нимадан иборат?

Педагогик тизим ўзаро боғлиқ бўлган воситалар, усуллар ва жараёнлар йиғиндиси бўлиб, шахсдаги муайян сифатларини шакллантиришга педагогик

таъсир этишни мақсадга мувофиқ тарзда амалга оширади. Бинобарин, ҳар бир жамиятда шахсни шакллантириш мақсади белгилаб олинади ва унга мос равишда педагогик тизим мавжуд бўлиши керак. Агар мақсад ўзгарса тизим ҳам ўзгариши шарт.

Педагогик технологиянинг асосий элементлари қуйидагилардан иборат:

1. Педагогик мулоқот технологиясида педагогнинг таълим олувчилар билан мулоқоти.

- шахсни таниш, ахборот алмашиш;
- келгуси педагогик мулоқотни моделлаштириш ва таҳлил этиш;
- мулоқотдан олинadиган тасаввурлар;
- мулоқот юзасидан фикрлаш ва фикр алмашиш;
- педагогик мулоқотни ташкил этишнинг техникаси ва технологияси ;
- ишга ижодий ёндашиш ва бошқалар.

2. Баҳолаш технологияси, педагогик баҳо ва уни мезонлаш.

- хатти-ҳаракатлардан олинган таассурот, воқеликни, объект ва субъектни қабул қилиш;
- баҳо бериш усуллари танлаш, педагогнинг ўз имкониятини таҳлил этиши ва таъсир самарадорлигини ошириши;
- педагогик баҳолаш технологияси.

3. Ахборотнинг таъсир кўрсатиш технологияси.

- нутқий-ахборот бериш, «рационал ахборот бериш» тушунчалари, демонстрацион ва кўргазмали воситалар-ахборот олиш воситаларидан бири сифатида;
- нутқий таъсир этиш, суҳбат, ҳамкорлик, тезис, аргумент, кўргазмалар ва образлар;
- нутқий таъсир этиш технологияси;
- демонстрацион ва кўргазмали воситалар, этик, иқтисодий, эстетик, гигиеник материаллар;
- қабул қилишнинг физиологик ва психологик хусусиятларини демонстрация қилиш технологияси.

4. Педагогик вазиятларни яратиш ва уни ечиш технологияси.

- педагогик конфликт тушунчаси – конфликт педагогик технология элементи сифатида, конфликт субъектлари орасидаги қарама-қаршиликлар, бўш ва мазмунли конфликт;
- ҳолат таҳлили (воқеани аниқлаш);
- конфликт;
- конфликтнинг хилма-хиллиги (норозилик, қарши чиқиш);
- конфликтни ечиш шакллари (юмор, ҳазил, мутоиба).

Педагогик технологиянинг қўшимча элементлари:

1. Психологик муҳит яратиш технологияси.

2. Гуруҳ фаолиятини ташкил этиш технологияси.

3. Муваффақиятли ва муваффақиятсиз ҳолатларни ташкил этиш технологияси.

4. Таълим олувчининг хатти-ҳаракатига педагогик реакция қилиш технологияси.

5. Хулқи ва одоби ёмон таълим олувчи-талабалар билан ишлаш технологияси.
6. Этик ҳимоя технологияси.
7. Муаммоли вазиятлар яратиш технологияси.
8. Педагогик восита технологияси.
9. Педагогик импровизация технологияси.

Технология ҳар доим зарурий воситалар ва шароитлардан фойдаланиб, объектга йўналтирилган аниқ мақсадли амалларни муайян кетма - кетликда бажаришни кўзда тутди.

Юқорида келтирилган тушунчаларни ўқув жараёнига кўчирадиган бўлсак, педагогнинг ўқитиш воситалари ёрдамида таълим олувчиларга муайян шароитларда кўрсатган тизимли таъсири натижасида уларда жамият учун зарур бўлган ва олдиндан белгиланган ижтимоий сифатларни интенсив тарзда шакллантирувчи ижтимоий ҳодиса ёки бошқача айтганда, педагог томонидан ўқитиш воситалари ёрдамида таълим олувчиларга таъсир кўрсатиш ва бу фаолият маҳсули сифатида уларда олдиндан белгилаб олинган шахс сифатларини шакллантириш жараёни деб таърифлаш мумкин.

Технология тушунчаси регулятив (тартибга солиб турувчи) таъсир этиш кучига эга бўлиб, эркин ижод қилишга ундайди:

- самарадор ўқув-билиш фаолиятининг асосларини топиш;
- уни экстенсив (куч, вақт, ресурс йўқотишга олиб келадиган самарасиз) асосдан кўра интенсив (жадал), мумкин қадар, илмий асосда қуриш;
- талаб этилган натижаларни кафолатлайдиган фан ва тажриба ютуқларидан фойдаланиш;
- ўқитиш давомида тузатишлар эҳтимолини лойиҳалаш методига таянган ҳолда йўқотиш;
- таълим жараёнини юқори даражада ахборотлаштириш ва зарурий ҳаракатларни алгоритмлаш;
- техник воситаларни яратиш, улардан фойдаланиш методикасини ўзлаштириш ва бошқалар. Технология мураккаб жараён сифатида қатор ўқитиш босқичларидан, ўз навбатида, бу босқичларнинг ҳар бири ўзига хос амаллардан иборат бўлади.

Педагогик технология амалиётга жорий этиш мумкин бўлган маълум педагогик тизимнинг лойиҳаси ҳисобланади. Демак, педагогик технология дидактик вазифаларни самарали амалга ошириш, шу соҳадаги мақсадга эришиш йўли бўлиб ҳисобланади.

Бугунги кунда мамлакатимизда мутахассисларнинг илмий салоҳиятини бирлаштиришга имкониятлар етарли даражада. Педагогик технологияни педагогика фанининг алоҳида тармоғи сифатида ёки фақат таълим амалиётини мақбуллаштиришга йўналтирилган тизим деб қараш мумкин эмас. Педагогик технология бу соҳадаги назарий ва амалий изланишларни бирлаштириш доирасидаги фаолиятни акс эттиради. Аввало, педагогик технология нимани англатади?

1. Педагогик технология ўқув-тарбия жараёни учун лойиҳаланади ва белгиланган мақсадни ечишга қаратилади. Ҳар бир жамият шахсни шакллантириш мақсадини аниқ белгилаб беради ва шунга мос ҳолда маълум

бир педагогик тизим мавжуд бўлади. Бу тизимга узлуксиз равишда ижтимоий буюртма ўз таъсирини ўтказди ва таълим-тарбия мақсадини умумий ҳолда белгилаб беради. Мақсади эса педагогик тизимнинг қолган элементларини ўз навбатида янгилаш заруратини келтириб чиқаради.

2. Бугунги кунда фан техниканинг ривожланиши билан инсон фаолияти чегараси ниҳоятда кенгайиб боряпти, инновацион технологиялар кириб келмоқда. Сифат ўзгаришлари шундан далолат берадики, эндиликда янги методикаларни талаб этадиган ва таълим жараёнининг ажралмас қисмига айланиб бораётган, унга ўзининг маълум хусусиятларини жорий этадиган янги техникавий, ахборотли, аудиовизуал, аудиал воситалар ҳам мавжуд бўлиб, улар педагогик технологияларни реал воқеликка айлантирди.

Педагогик технология моҳият эътибори жиҳатидан бошқа технологиялар билан бир сафда туради, чунки улар ҳам бошқалари қатори ўз хусусий соҳасига, методлари ва воситаларига эгадир. Бироқ педагогик технология инсон онги билан боғлиқ билимлар соҳаси сифатида мураккаб ва ҳаммага ҳам тушунарли бўлмаган педагогик жараённи ифода этиши билан ишлаб чиқариш ва ахборотли технологиялардан ажралиб туради.

Унинг ўзига хос хусусиятлар тарбия компонентларини мужассамлаштирганидир.

Педагогик технология бошқа соҳалардаги технологик жараёнлар билан узлуксиз бойиб боради ва анъанавий ўқув жараёнига, унинг самарасини оширишга таъсир кўрсатишнинг янги имкониятларини эгаллаб олади.

Асосий мақсад - шахснинг таълим ва тарбияси ҳамда унинг ақлан ва жисмонан ривожланиши билан боғлиқ касбий фаолият эканлигини назарда тутсак, қандай номланишидан қатъий назар, педагогик технология комил инсон тушунчасига мазмунан сингиб кетиши лозим.

3. Педагогик технология турлари

Педагогик технологиялар узлуксиз таълим турлари, таълим соҳалари ҳамда айрим белгилари буйича турларга ажратилади.

Узлуксиз таълим турлари буйича мактабгача таълим, бошлангич таълим, таянч таълим, мактабдан ташқари кўшимча таълим, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими, олий таълим, қайта тайёрлаш ва малака ошириш таълими педагогик технологияларига бўлинади. Шу билан бирга, таълим соҳалари буйича она тили, хорижий тиллар, адабиёт, ижтимоий, табиий, аниқ, фанлар, санъат, спорт, техника, технология, амалий фанлар, касб-ҳунарлар, махсус таълим педагогик технологиялари мавжуд.

Хозирда мавжуд бўлган педагогик технологияларни бир қанча белгиларига қараб турларга ажратилади. Бу белгилар ҳақида гапиришдан олдин шуни эслатиб ўтишимиз керакки, педагогик технология доимо комплекс характерга эга булиб, у фақат биттагина омилдан, методдан, тамойилдан фойдаланмайди, яъни қуйида келтириладиган турларгагина хос бўлган монотехнологиялар аслида мавжуд эмас. Лекин ҳар бир педагогик технологияда асосий эътибор таълим жараёнининг у ёки бу томонига қаратилиши натижасида уларни шу белгилари бўйича турларга ажратилади. Бу масалага турлича ёндашувлар мавжуд бўлиб, улардан айримларини кўрсатиб ўтамиз.

Билиш фаолиятини бошқариш буйича педагогик технологияларнинг куйидаги турлари маълум:

- классик маъруза;
- техника воситалари ёрдамида ўқитиш;
- маслаҳатчилик тизими;
- дарслик буйича ўқитиш;
- кичик гуруҳлар тизими;
- компьютер ёрдамида ўқитиш;
- репетиторлик тизими;
- дастурлаштириладиган бошқарув.

Таълим олувчига ёндашув тури бўйича педагогик технологиялар куйидагича номланади:

- авторитар;
- дидактик йўналтирилган;
- ижтимоий йўналтирилган;
- антропологик йўналтирилган;
- педагогик йўналтирилган;
- шахсга йўналтирилган;
- ҳамкорликка йўналтирилган;
- эркин тарбияга йўналтирилган;
- эзотерик таълим ва тарбияга йўналтирилган.

Ташкилий шаклларига кўра, педагогик технологиялар куйидаги турларга ажратилади:

- ҳозирги анъанавий таълим;
- шахсга йўналтирилган педагогик жараён асосидаги педагогик технологиялар;
- ўқувчилар фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштириш асосидаги педагогик технологиялар;
- ўқув жараёнини бошқариш ва ташкил қилиш самарадорлиги асосидаги педагогик технологиялар;
- материални дидактик такомиллаштириш ва реконструкциялаш асосидаги педагогик технологиялар;
- хусусий фанлар педагогик технологиялари;
- альтернатив технологиялар;
- табиатга мослаштирилган технологиялар;
- ривожлантирувчи таълим технологиялари;
- муаллифлик мактаблари педагогик технологиялари;
- технологияларни лойиҳалаш ва ўзлаштириш технологиялари.

Куйида ушбу технологияларнинг баъзиларини мазмунини ёритиб берамиз.

Авторитар ўқитиш технологияси

Ўқитиш жараёнида, педагог технологиялар талаблари асосида ифода этилган ўқув мақсадларига эришилади. Илмий-техника тараққиёт жадаллашган даврда ўқитиш самарадорлиги, асосан, таълим олувчининг ўқитиш жараёнидаги ўрни, педагогнинг унга бўлган муносабатига боғлиқ бўлади. Бу ерда ўқитиш технологиясининг икки турини ажратиш кўрсатиш мумкин: авторитар ва шахсга йўналтирилган.

Авторитар технологияда, педагог ягона субъект сифатида намоён бўлади, таълим олувчилар эса фақатгина “объект” вазифасини бажаради, холос. Бунда таълим олувчининг ташаббуси ва мустақиллиги йўқолади, ўқитиш мажбурий йўсинда амалга оширилади. Одатдаги анъанавий ўқитиш авторитар технологияга тааллуқлидир. Бунда, аввало А.Коменский томонидан ифода этилган, дидактика принципларига асосланган ўқитишнинг синф-дарс тизимида ташкил этиш назарда тутилади. Ҳанузгача дунёда энг кўп тарқалган ўқитишнинг синф-дарс тизими, қуйидаги хусусиятлари билан ажралиб туради:

- ёши ва тайёргарлик даражаси тахминан бир хил бўлган талаблар асосида синфни (гуруҳни) ташкил этади;
- синф (гуруҳ, оқим) ягона ўқув режа, ягона ўқув дастурлар ва ягона машғулотлар жадвали билан шуғулланади;
- машғулотларнинг асосий бирлиги дарс бўлиб, у битта фаннинг битта мавзуга бағишланади ва педагог томонидан бошқарилади;
- ўқув китоблари асосан уй ишлари учун қўлланилади.

Анъанавий ўқитиш асосан билим ва кўникмаларни ўзлаштиришга қаратилган бўлиб, шахснинг ривожланишини кўзда тутмайди.

Анъанавий ўқитиш асосини, Я.А. Коменский томонидан тузилган педагогика принциплари ташкил этади:

- ◆ илмийлик;
- ◆ табиатга монандлик(ўқитиш ривожланиш билан белгиланади, аммо шаклланмайди);
- ◆ узвийлик ва тизимлик;
- ◆ ўзлаштирувчанлик (маълумдан номаълумга, соддадан мураккабга)
- ◆ мустақамлик (такрорлаш, такрорлаш....)
- ◆ онглилик ва фаолият (қўйилган мақсадни билган ва буйруқларни бажаришга фаол бўлган)
- ◆ назариянинг амалиёт билан боғлиқлиги;
- ◆ ёши ва индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш;

Анъанавий ўқитиш қуйидаги хусусиятларга эга: ўқитишнинг тушунтирув кўргазмали усули, оммавий ўқитиш. Анъанавий ўқитишда авторитарлик қуйидаги шаклда намоён бўлади: таълим олувчи бу ҳали тўла шаклланмаган шахс, у фақат бажариши зарур, педагог эса –бу сардор ҳакам, ягона ташаббускор шахс.

Шунинг учун замонавий технологияларда педагогик жараён шахсга йўналтирилган таълим технологиялари асосида амалга оширилиши лозим.

Шахсга йўналтирилган таълим технологияси

Шахсга йўналтирилган таълим технологияси - таълим олувчининг фикрлаш ва ҳаракат стратегиясини инобатга олган ҳолда унинг шахси, ўзига хос хусусиятлари, қобилиятини ривожлантиришга қаратилган таълим.

Ўқитишнинг шахсга йўналтирилган технологияларига қуйидаги асосий принциплар хос бўлади:

-*инсонпарварлик*, яъни инсонга ҳар томонлама ҳурмат ва муҳаббат кўрсатиш, унга ёрдамлашиш, унинг ижодий қобилиятига ишонч билан қараш, зўравонликдан тўла воз кечиш;

-*ҳамкорлик*, яъни педагог ва таълим олувчилар муносабатидаги демократизм, тенглик, шериклик;

-*эркин тарбиялаш*, яъни шахсга унинг ҳаёт фаолиятини кенг ёки тор доирасида танлаб олиш эркинлиги ва мустақилликни бериш, натижаларни ташқи таъсирдан эмас, ички ҳиссиётлардан келтириб чиқариш.

Шахсга йўналтирилган технологияларнинг коммуникатив асоси - педагогик жараёнда таълим олувчига инсоний-шахсий ёндашув ҳисобланади.

Шахсга янгича қараш қуйидагилардан иборат бўлади:

-педагогик жараёнда шахс объект эмас, субъект ҳисобланади;

-ҳар бир таълим олувчи қобилият эгаси, кўпчилиги эса истеъдод эгаси ҳисобланади;

-юқори этик кадриятлар (сахийлик, муҳаббат, меҳнатсеварлик, виждон ва бошқалар) шахснинг устувор хислатлари ҳисобланади.

Муносабатларни демократлаштириш қуйидагиларни ўз ичига олади:

-таълим олувчи ва педагог ҳуқуқларини тенглаштириш,

-таълим олувчининг эркин танлаб олиш ҳуқуқи;

-хатога йўл қўйиш ҳуқуқи;

-ўз нуктаи назарига эга бўлиш ҳуқуқи

-педагог ва таълим олувчи муносабатинингасоси: таъқиқламаслик; бошқариш эмас, биргаликда бошқариш; мажбурлаш эмас, ишонтириш; буюриш эмас, ташкил этиш; чегаралаш эмас, эркин танлаб олишга имкон бериш.

Янги муносабатларнинг асосий мазмуни, ҳозирги замон шароитида самарали натижа бермайдиган ва ғайри инсоний ҳисобланадиган мажбурлаш педагогикасидан воз кечишдир. Муаммо бу ёндашувни мутлақлаштиришда эмас, балки унинг оқилона мезонларини аниқлашдадир. Умуман олганда тарбия жараёнида мажбурлашдан воз кечиш мумкин эмас, аммо жазолаш инсонни камситади, эзади, ривожланишини сусайтиради, унда сўзсиз итоаткорлик хусусиятларини шакллантиради.

Эркин ўқитиш қуйидагилар билан белгиланади:

-ишончга асосланган эркин талабчанлик;

-ўқув материалига қизиқиш уйғотиш, билишга ва фаол ижодий фикрлашга рағбатлантириш;

-таълим олувчиларнинг мустақиллиги ва ташаббусига таяниш;

-жамоа орқали билвосита усуллар билан талабларни амалга оширишни таъминлаш.

Янги индивидуал ёндашувнинг моҳияти шундаки, у таълим тизимида ўқув фанидан таълим олувчига эмас, таълим олувчидан ўқув фани томонга ҳаракатланишни тақозо этади, таълим олувчиларнинг мавжуд имкониятларини инобатга олиб, уларни ривожлантириш, такомиллаштириш ва бойитишга қаратилган бўлади.

Индивидуал ёндашувнинг замонавий янги талқини қуйидагилардан иборат:

-ўртача таълим олувчига йўналтиришдан воз кечиш;

-шахснинг яхши хислатларини излаш;

-шахс ривожланишининг индивидуал дастурларини тузиш.

Шахсий ёндашишда биринчи навбатда қуйидагилар зарур бўлади:

-ҳар бир таълим олувчи қиёфасида ноёб шахсни кўриш, уни ҳурмат қилиш, тушуниш, қабул қилиш, унга ишонил. Педагогда барча таълим олувчилар истеъдодли деган ишонч бўлиши керак.

-шахсга ютуқни маъқулловчи, қўллаб-қувватловчи, хайрихоҳ вазиятлар яратиш, яъни ўқиш қониқиш ва хурсандчиликни олиб келиши керак;

-бевосита мажбурлашга йўл қўймаслик, қоқоқликка ва бошқа камчиликларга урғу бермаслик, унинг нафсониятига тегмаслик;

-педагогик жараёнда, таълим олувчиларга ўз қобилиятларини рўёбга чиқаришга имконият яратиш ва кўмаклашиш.

Таълим тизими учун ўқитишнинг шахсга йўналтирилган технологияларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

-муаммоли таълим;

-ҳамкорлик;

-ўйинли;

-табақалаштирилган;

-якка тартибда ўқитиш;

-модулли ўқитиш;

-компьютерлаштирилган;

-масофали таълим ва бошқалар.

Муаммоли таълим технологияси

Муаммоли таълим, ўқитишнинг шахсга йўналтирилган технологияларга тааллуқли, чунки бу ерда шахс субъект сифатида қаралади, муаммоли вазиятларнинг мақсади - педагогик жараёнда ўзига хос қизиқиш уйғотишдир. Бугунги кунда, муаммоли таълим деганда машғулотларда педагог томонидан яратиладиган муаммоли вазиятлар ва уларни ечишга қаратилган таълим олувчиларнинг фаол мустақил фаолияти тушунилади. Бунинг натижасида таълим олувчилар касбий билимларга, кўникмаларга, малакаларга эга бўладилар ва фикрлаш қобилиятлари ривожланади.

Муаммоли таълим технологиялари таълим олувчи фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштиришга асосланган. Муаммоли таълим технологиясининг асоси -таълим олувчининг фикрлаши муаммоли вазиятни ҳал этишдан бошланиши ҳамда унинг муаммоларни аниқлаш, тадқиқ этиш қобилиятига эга эканлигидан келиб чиқади. Муаммоли таълим таълим олувчиларнинг ижодий тафаккури ва ижодий қобилиятларини ўстиришда жиддий аҳамиятга эга.

Муаммоли таълимнинг бош мақсади - таълим олувчиларнинг муаммони тўлиқ тушуниб етишига эришиш ва уларни ҳал эта олишга ўргатишдан иборат.

Муаммоли таълимни амалиётда қўллаш асосий масалалардан бири ўрганилаётган мавзу билан боғлиқ муаммоли вазият яратишдан иборат. Турли ўқув фанлари бўйича педагоглар дарслар жараёнида муаммоли вазиятлар ҳосил қилишни ва уларни ечиш усулларини олдиндан кўзда тутишлари керак.

Муаммоли вазият яратиш усуллари:

- педагогтаълим олувчиларда дарс мавзуси билан боғлиқ зиддиятли ҳолатни тушунтиради ва уни ечиш йўлини топишни таклиф қилади;
- бир масалага доир турли нуктаи-назарларни баён қилади;
- муаммоли вазиятларни ҳал этиш даражалари:
- педагог муаммони қўяди ва ўзи ечади;
- педагог муаммони қўяди ва унинг ечимини таълим олувчилар билан биргаликда топади;
- таълим олувчиларнинг ўзлари муаммони қўядилар ва унинг ечимини топадилар.

Муаммоли вазиятни ечишда қўлланиладиган усуллар:

- муаммони турли нуктаи-назардан ўрганиш, таҳлил қилиш;
- солиштириш, умумлаштириш; фактларни аниқлаш ва қиёслаш;
- вазиятга боғлиқ хулосалар чиқариш;

таълим олувчиларнинг ўзлари аниқ саволлар қўйиши ва бошқалар.

Муаммоли таълим технологияси жуда қадим замонлардан буён шаклланиб келмоқда. Жумладан, қадимги Грецияда муаммоли савол-жавоблар, қадимги Хиндистон ва Хитойда муаммоли бахс-мунозаралардан кенг фойдаланилган. Муаммоли таълимни америкалик психолог, файласуф ва педагог ДЖ.Дьюи 1894 йилда Чикагода ташкил этган тажриба мактабида қўллаган. XX асрнинг 60-йилларида бу йўналишда тадқиқотлар олиб борилди. 70-80-йилларга келиб, амалиётга кенг жорий этилди.

Муаммоли таълимнинг асосий ғояси билимларни таълим олувчиларга тайёр ҳолда бериш эмас, улар томонидан дарс мавзусига тегишли муаммолар бўйича ўқув-тадқиқотларини бажариш асосида ўзлаштирилишини таъминлашдан иборат.

Муаммоли таълим самарадорлигининг тўртта бош шарти мавжуд:

- муаммо мазмунига қараб етарли қизиқиш уйғотишни таъминлаш;
- муаммо ечимидаги ҳар бир босқичда пайдо бўладиган ишларни бажара олиш мумкинлигини таъминлаш (маълум ва номаълумлар нисбатининг мақбуллиги);
- муаммо ечимида олинадиган ахборотни таълим олувчилар учун муҳимлиги;
- педагог ва таълим олувчи орасидаги муносабат хайрихоҳлик руҳида кечиши, яъни таълим олувчилар томонидан билдирилган барча фикр ва фаразлар эътиборсиз ва рағбатсиз қолмаслиги зарур.

Муаммоли таълимнинг бош психологик-педагогик мақсадлари куйидагилардан иборат:

- таълим олувчининг фикрлаш доираси ва қобилиятларини ўстириш, ижодий кўникмаларини ривожлантириш;
- муаммони мустақил ечишда ва фаол изланиш даврида олинган билим ва кўникмаларни таълим олувчилар томонидан ўзлаштирилиши, бунинг натижасида ушбу билим ва кўникмалар анъанавий ўқитишдагидан кўра анча мустаҳкам бўлиши;
- ностандарт муаммоларни кўра олувчи, қўя олувчи ва еча олувчи таълим олувчининг фаол ижодий шахсини тарбиялаш;
- касбий муаммоли фикрлашни ривожлантириш – ҳар бир аниқ фаолиятда ўзининг хусусиятларига эгалиги.

Ҳамкорлик таълим технологияси

Ҳамкорлик таълими технологиялари – ўқув жараёнида таълим олувчиларнинг жамоада, кичик гуруҳ ва жуфтликда билимларни биргаликда ўзлаштиришлари, ўзаро ривожланишлари, шунингдек, “педагог-таълим олувчи(лар)” муносабатининг ҳамкорликда ташкил этилишини таъминловчи таълимий характердаги технологиялар.

Ҳамкорлик таълими ўзида муайян белгиларни намоён этади.

Улар:

- таълим олувчи шахси, индивидуаллигига эътибор қаратиш;
- тайёр билимларни ўзлаштириш ва уларни қайта ишлаб чиқишни инкор қилиш;
- таълим олувчиларда мустақил ва танқидий тафаккурни ривожлантириш;
- педагогга ва тенгдошларга нисбатан ижобий муносабатнинг юзага келишини таъминлаш;
- таълим олувчиларда маданий мулоқот кўникмаларини ривожлантириш;
- ҳамкорлик ва ўзаро тенгликка асосланган муҳитни яратиш.

Ҳамкорлик таълимини қўллашда таълим олувчилар қуйидаги шаклларда таълим олади:

- 1) жамоада;
- 2) кичик гуруҳда;
- 3) жуфтликда.

1. Жамоада таълим олиш. Ҳар бир таълим олувчининг ютуқларидан жамоа хабардор бўлади, чунки жамоа ҳар бир таълим олувчи томонидан ўқув материалининг муваффақиятли ўзлаштирилишидан манфаатдор. Зеро, жамоанинг муваффақияти ҳар бир таълим олувчи ва унинг ютуғига, жамоа олдига қўйилган муаммонинг ечимига боғлиқ.

2. Кичик гуруҳда таълим олиш. Таълим олувчилар 4-5 нафардан бўлиб, кичик гуруҳларга бирлашиб, блок ҳолида берилган ўқув материали устида ишлайди. Ҳар бир таълим олувчи материал устида алоҳида ишлайди. Сўнгра бир гуруҳдаги таълим олувчилар бошқа гуруҳларга 1 нафардан бўлиб ўтишади ва ўзлари ўрганган материал бўйича эксперт сифатида тенгдошларига маълумот бергандан сўнг ўз гуруҳларига қайтириб, тенгдошларидан ўзлаштирган маълумотлар билан ўз жамоаси аъзоларини таништиради. Бунда шерикларни диққат билан тинглаш, зарур маълумотларни ўз дафтарларига қайд этиб бориш талаб қилинади. Машғулот сўнгида педагог исталган таълим олувчидан ўрганилган мавзу бўйича саволларга жавоб беришини сўрайди.

3. Жуфтликда ишлаш. Таълим олувчилар жуфтликларга бўлинади. Ҳар бир жуфтлик яхлит мавзу бўйича алоҳида топшириқ олади. Биргаликда ишлаш асосида жуфтлик аъзолари ўзларига берилган материални ўзлаштиради. Сўнгра бу ҳақида жамоа олдига ахборот беради Ҳамкорлик таълимини ташкил этишда таълим олувчилардан қуйидагилар талаб этилади:

- шериги ва гуруҳдошлари билан ҳамкорликка эришиш;
- фаол ишлаш, топшириққа нисбатан масъулиятли ёндашиш;
- шериги ёки гуруҳдошларига ижобий муносабатда бўлиш;

- нафақат ўз ютуғи, балки шериги ва гуруҳининг муваффақияти учун жавобгарликни ҳис қилиш;

- жуфтликда ва гуруҳда ишлаш–жиддий ва масъулиятли меҳнат эканлигини ҳис қилиш.

Ўйин технологияси

Таълим жараёнидаги таълим олувчининг фаоллиги, дидактиканинг асосий принципларидан бири бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади. Таълим олувчининг фаоллиги, мақсадли йўналтирилган бошқарувчи педагогик таъсирлар ва педагогик муҳитнинг ташкил этилиши натижасидир. Таълим олувчиларнинг фаоллигини таъминловчи, ўқитиш технологияларидан бири - педагогик ўйин ҳисобланади. Ўйин фаолиятига қизиқиш, таълим олувчиларнинг ўз-ўзини ифода этиш, рўёбга чиқариш каби эҳтиёжларини қондирувчи, мусобақалаштириш элементлари орқали таъминланади.

Ўйиннинг ажойиб хусусияти шундаки, у бир вақтнинг ўзида ҳам ривожланиш, ҳам ўрганиш ҳисобланади.

Педагогик ўйин, ўқитишнинг аниқ қўйилган мақсади ва унга тегишли педагогик натижа билан белгиланади. Бу натижалар асосланган ва ўқув тайёргарлик фаолиятига эга бўладилар.

Педагогик ўйинлар ўйин услубига кўра қуйидагича тавсифланади: сюжетли, ишбилармонлик, ролли, имитацион, драмалаштирилган ўйинлар.

Ҳозирги пайтда таълим ва тарбия воситаси сифатида кўпгина педагогларнинг эътиборини ўзига тортиб бораётган бу ўйинлар ҳам педагог, ҳам таълим олувчида катта қизиқиш уйғотмоқда, чунки ҳамма ҳам ўйинга қизиқади, бу эса ўйин жараёнида назарий билим ва амалий кўникма ҳамда малакаларни шакллантиришга ва ривожлантиришга, таълим олувчилар фикрлаш қобилиятини ўстиришга, жамоани уйғунлаштиришга ва шахсий фазилатларни шакллантиришга ёрдам беради.

Таълим бериш нуқтаи-назаридан ўйин билим, кўникма ва малакалар билан бир қаторда жамоа бўлиб масалаларни ҳал қилиш йўллари тўғрисидаги билимларни, турли хилдаги топшириқларни ечиш йўлларини қидириш жараёнида ўзаро мулоқот қилиш шакллари ва усулларини шакллантиради. Ўйин иш ўрнини мустақил режалаштириш, ишлаб чиқариш технологик меъёрларини муваффақиятли бажариш кўникмаларини, ўқув-ишлаб чиқариш ишларини бажаришнинг илғор усулларини ўрганишни ҳам шакллантиради.

Тарбиялаш нуқтаи-назаридан эса ўйин ҳамроҳлар фикрини ҳурмат қилиш, уни ишда қўллаб-қувватлашга интилиш, ўзининг ўқув-билиш имкониятларига ишонч каби шахсий фазилатларни шакллантиради.

Ўйиннинг ривожлантирувчи томони таълим олувчиларда ижодий қобилиятларни ривожлантириш билан боғлиқ бўлади.

Осонгина ўйналадиган ўйинлар орқали таълим олувчилар дарс жараёнига қизиқиб, ўтилган мавзуларни такрорлаб мустақамлайдилар, олган билим ва кўникмаларининг даражасини текширишни ҳал қиладилар, иш жараёнининг қандай бажарилганлиги таълим олувчиларнинг ўзлари томонидан кузатилади ва баҳоланади, ўйин жараёнида ўзаро назорат тизими тузиладики, у таълим-тарбия жараёнининг юксалиши учун жуда керакдир.

Ўйин технологиясининг таълим-тарбия беришдан бошқа томони ҳам бор: ўйин давомида ҳар бир таълим олувчининг ички қобилияти ва лаёқати, фаоллиги бевосита кўринади.

Табақалаштириб ўқитиш технологияси

Табақалаштириб ўқитиш ўқув жараёнини ташкил этишнинг шакли сифатида умумий дидактика принципарига асосланган бўлиб, махсус ташкил этирилган таълим олувчиларнинг гомоген гуруҳларида, ўқув жараёнини ихтисослаштиришни таъминлайди

Ўқитишни табақалаштириш – услубий, психологик-педагогик ва ташкилий-бошқарув тадбирлар мажмуаси асосида тузилган турли хилдаги гомоген гуруҳларда ўқитиш учун турли хил шарт-шароитларни яратиш демакдир.

Ўқитишнинг энг юқори олий поғонаси индивидуал ўқитиш ҳисобланади.

Умумтаълим мактабларида таълим олувчиларнинг ақлий ривожланиш даражаси бўйича табақалашнинг ижобий томонлари билан бир қаторда салбий томонлари ҳам мавжуд бўлади.

Якка тартибда ўқитиш технологияси

Таълим олувчининг мавжуд шахсий имкониятларни рўёбга чиқаришини таъминлаш, замонавий ўқув жараёнига қўйиладиган жадаллашган илмий-техникавий тараққиётининг талабидир. Бунга индивидуал ва индивидуаллаштирилган ўқитиш орқали эришиш мумкин. *Индивидуал ўқитиш* – бу ўқув жараёнининг ташкил этишнинг шакли бўлиб, бунда педагог таълим олувчилар билан яккама-якка шуғулланади, таълим олувчи ўқув воситалари (китоблар, компьютер ва ҳ.к.) ёрдамида узлуксиз мустақил таълим олади.

Индивидуал ўқитишнинг афзалликлари: педагогик жараённинг таълим олувчи қобилиятларига мослашувчанлиги имкониятидир. Бунда таълим олувчининг билим олиш даражаси доимий мониторингини амалга ошириш ва зарурий тузатишлар киритиш натижасида мақбул педагогик жараён ташкил этилади

Индивидуал ёндашиш – бу педагогик принципга кўра, педагогик жараёнда педагогнинг таълим олувчилар билан ўзаро муносабати, уларнинг шахсий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қурилади ва бутун гуруҳ ҳамда ҳар бир алоҳида таълим олувчининг ривожини учун психологик-педагогик муҳит яратилади.

Индивидуаллаштирилган ўқитиш бундай ўқув жараёнини ташкил этишда индивидуал ёндашиш асосида ўқитиш йўллари, усуллари, суръати танланади ва турли ўқув-услубий психологик-педагогик ҳамда ташкилий бошқарув тадбирлари орқали таъминланади.

Якка тартибда ўқитиш технологияси – бунда ўқув жараёнини ташкил этишда индивидуал ёндашиш ва ўқитишнинг индивидуал шакли устувор ҳисобланади. Ўқитишнинг барча шахсга йўналтирилган технологияларида у ёки бу даражада индивидуал ёндашиш қўлланилади, аммо индивидуаллаштирилган ўқитишда, индивидуаллаштириш, ўқув мақсадларига эришишнинг асосий воситаси ҳисобланади. Индивидуаллаштирилган ўқитишнинг асоси, таълим олувчининг индивидуал-педагогик хусусиятларини ўрнатиш ҳисобланади. Олинган

натижалар асосида, ўқитиш усули танланади. Қабул қилинган технологиялар, қоидалар ва принципларга кўра ўқитиш жараёни амалга оширилади.

Модулли ўқитиш технологияси

«Модулли ўқитиш» термини халқаро тушунча - модуль билан боғлиқ бўлиб («модуль», лат. модулус), унинг маъноси фаолият кўрсата оладиган ўзаро чамбарчас боғлиқ элементлардан иборат бўлган тугунни билдиради. Бу маънода у модулли ўқитишнинг асосий воситаси сифатида, тугалланган ахборот блоки сифатида тушунилади.

Модуль – бу фаннинг муайян жараёни ёки қонуни, бўлими, муайян катта мавзусини, ўзаро боғлиқ тушунчалар гуруҳини тақдим этади. Модуль – бу фаннинг бир ёки бир неча тушунчаларни ўзлаштиришга йўналтирилган, ишлаб чиқилган принциплар асосида шаклланган мантиқан тугалланган ўқув материалidir.

1982 йил ЮНЕСКОни анжуманида модульга “Машқларни хусусий тезликда диққат билан танишиш ва кетма-кет ўрганиш орқали индивидуал ёки гуруҳ машғулотларида бир ёки бир неча малакага эга бўлиш учун мўлжалланган алоҳида ўргатуви пакет (тўплам)” деб таъриф берилган эди.

Ўқитишнинг модуль тизими ҳақида расмий равишда биринчи марта 1972 йил, ЮНЕСКОнинг Токиодаги Бутунжаҳон Конференциясида сўз юритилган эди. Модулли ўқитиш технологияси функционал тизимлар, фикрлашнинг нейрофизиологияси, педагогика ва психологияларнинг умумий назариясидан келиб чиқади.

Бу соҳалардаги изланишларга кўра, тўқимаси модулли ташкил топган инсон мияси, ахборотни квант кўринишда (бошқача айтганда, маълум ҳиссалар кўринишида) энг яхши жиҳатдан қабул қилади.

Модулли ўқитиш, касбий таълимнинг қуйидаги замонавий масалаларини ҳар томонлама ечиш имкониятларини яратади:

-модуль - фаолиятлик ёндашуви асосида ўқитиш мазмунини мақбулаш ва тизимлаш дастурларни ўзгарувчанлиги, мослашувчанлигини таъминлаш;

-ўқитишни индивидуаллаштириш;

-амалий фаолиятга ўргатиш ва кузатиладиган ҳаракатларни баҳолаш даражасида ўқитиш самарадорлигини назорат қилиш;

-касбий мотивация (қизиқтириш) асосида, ўқитиш жараёнини фаоллаштириш, мустақиллик ва ўқитиш имкониятларини тўла рўёбга чиқариш.

Модулли ўқитишнинг ҳозирги замон назарияси ва амалиётида икки хил ёндашувни ажратиш кўрсатиш мумкин: фан бўйича фаолият ёндашуви ва тизимли фаолият ёндашуви асосидаги ўқитиш технологиялари.

Бу ёндашувлар доирасида модуль асосида мутахассислар тайёрлашнинг бир қатор концепциялари ишлаб чиқилган. Барча концепциялар замирида фаолият ёндашуви ётади ва бу нуқтаи назардан, ўқитиш жараёни тўлалигича ёки муайян фан доирасида, модулли таълим дастури мазмунига мувофиқ касбий фаолият элементларини таълим олувчи томонидан кетма-кет ўзлаштиришга йўналтирилган бўлади.

Турли концепциялар доирасида, модулли таълим дастурлари, турли хил таркиб ва таркибий тузилмалардан иборат бўлади, турли шаклдаги ҳужжатларда тақдим этилади, аммо уларнинг барчаси қуйидаги учта асосий

таркибий қисмни мажбурий равишда ўз ичига олади: мақсадли ўқитишнинг анъанавий усулларида фойдаланиш имкониятига эга бўлмаган, бу жараён имкониятларининг чегараланганлиги туфайли ўқиш ва ишлашни биргаликда амалга ошира олмайдиганлар учун;

-турғун шароитда ўқиш имкониятларига эга бўлмаган, имкониятлари тиббий шарт- шароитлар туфайли чегараланганлар учун;

-педагоглар ва бошқа соҳа мутахассисларининг қайта тайёрлаш ва малакасини оширишда;

-чет эл ўқув муассасаларида таълим олишни истайдиганлар учун;

-иккинчи мутахассисликни эгаллашни истайдиганлар учун жуда долзарб бўлиши мумкин.

Истиқболли замонавий ўқитиш тизимлари ҳар бир шахснинг ўзи истаган таълим олиш ҳуқуқидан фойдалана олиш имкониятини бериши керак.

Масофавий ўқитиш айнан шундай ўқитиш шакли бўла олади.

3. Интерфаол методлар мазмуни ва уларнинг қўлланилиши

Бугунги тезкор замонда таълим самарадорлигини оширишнинг энг мақбул йўли – машғулотларни интерфаол методлар ёрдамида ташкил этиш, деб қаралмоқда. Хўш, интерфаол методларнинг ўзи нима? Улар қандай дидактик имкониятларга эга? Таълим жараёнида интерфаол методларнинг ўринли, мақсадга мувофиқ қўлланилиши қандай самараларни кафолатлайди? Қуйида ана шу саволларга жавоб беришга ҳаракат қиламиз. Юқоридаги саволларга жавоб топишда дастлабки энг тўғри қадам таянч тушунча – «интерфаол» атамасининг луғавий маъноси билан танишишдир.

Мантиқий нуқтаи назардан интерфаоллик, энг аввало, ижтимоий субъектларнинг суҳбат (диалог), ўзаро ҳамкорликка асосланган ҳаракат, фаолиятни олиб боришларини ифодалайди.

“**Интерфаол**” тушунчаси инглиз тилидаги “интераст”(рус тилида “интерактив”) сўзидан олинган бўлиб, луғавий нуқтаи назардан “интер” – ўзаро, “аст” – ҳаракат қилмоқ, яъни ўзаро ҳаракат қилмоқ деган маънони англатади.

Интерфаол таълим – билим, кўникма, малака ва муайян ахлоқий сифатларни ўзлаштириш йўлидаги ўзаро ҳаракатларини ташкил этишга асосланувчи таълим.

Интерфаоллик – таълим жараёни иштирокчиларининг билим, кўникма, малака ҳамда муайян ахлоқий сифатларни ўзлаштириш йўлида биргаликда, ўзаро ҳамкорликка асосланган ҳаракатни ташкил этиш лаёқатига эгаликлари.

Анъанавий таълимда ҳам табиий равишда суҳбат асосини ахборот ташкил этади. Аммо ахборот узатишнинг асосий манбаи педагогнинг тажрибаси бўлиб, бу жараёнда у етакчилик қилади, яъни у дарснинг асосий вақтида билимларни оғзаки тарзида таълим олувчиларга тақдим беришга интилади. Фаоллик кўрсатиш педагоггагина хос бўлиб, таълим олувчилар бу вазиятда суст тингловчи бўлиб қолади. Уларнинг асосий вазифаси педагогни тинглаш, зарур ўринларда ёзиш, саволлар билан мурожаат қилинганида жавоб қайтариш, кам ҳолатларда (руҳсат этилганидагина) сўзлашданиборатдир.

Америкалик психолог олимлар Р.Карникау ва Ф.Макэлроунинг ўрганишларига кўра, шахснинг табиий физиологик-психологик

имкониятлари муайян шаклларда ўзлаштирилган билимларни турли даражада сақлаб қолиш имконини беради.

Яъни шахс:

-манбани ўзи ўқиганида 10 %;

-маълумотни эшитганида 20 %;

-содир бўлган воқеа, ҳодиса ёки жараёни кўрганида 30 %;

-содир бўлган воқеа, ҳодиса ёки жараёни кўриб, улар тўғрисидаги маълумотларни эшитганида 50 %;

-маълумот (ахборот)ларни ўзи узатганида (сўзлаганида, билимларини намоиш этганида) 80 %;

-ўзлаштирилган билим (маълумот, ахборот)ларни ўз фаолиятига татбиқ этганида 90 % ҳажмдаги маълумотларни ёдда сақлаш имкониятига эга экан.

Анъанавий таълим беришдан фарқли ўлароқ, интерфаолўқитиш“таълим жараёнининг асосий иштирокчилари –педагог, таълим олувчи ва таълим олувчилар гуруҳи ўртасида юзага келадиган ҳамкорлик, қизғин баҳс-мунозара, ўзаро фикр алмашиш имкониятига эгаликасосида ташкил этилади, уларда эркин фикрлаш, шахсий қарашларини иккиланмай баён этиш, муаммоли вазиятларда ечимларни биргаликда излаш, ўқув материалларини ўзлаштиришда таълим олувчиларнинг ўзаро яқинликларини юзага келтириш, “педагог – таълим олувчи – таълим олувчилар гуруҳи”нинг ўзаро бир-бирларини ҳурмат қилишлари, тушунишлари ва қўллаб қувватлашлари, самимий муносабатда бўлишлари, руҳий бирликка эришишлари кабилар билан тавсифланади”.

Замонавий таълим, жумладан унинг тобора оммалашиб бораётган шакли – интерфаол ўқитишда суҳбат (диалог) куйидаги шахслар ўртасида ташкил этилади:

Интерфаол таълимдаги суҳбат иштирокчилари:

- таълим олувчи – таълим олувчилар жамоаси (синф, гуруҳ жамоасида ишлаш);

- таълим олувчи – таълим олувчиларнинг жуфтликда ишлаши;

- таълим олувчи – ахборот-коммуникацион технологиялар;

- таълим олувчи – таълим олувчилар гуруҳи (гуруҳ ёки кичик гуруҳда ишлаш).

Интерфаол таълим, ўз моҳиятига кўра, суҳбатнинг “таълим олувчи – ахборот-коммуникацион технологиялар” шаклида ташкил этилиши таълим олувчилар томонидан мустақил равишда ёки педагог раҳбарлигида ахборот технологиялари ёрдамида билим, кўникма, малакалар ўзлаштирилишини англатади.

Ўқитишнинг интерфаол таълимга асосланиши бир қарашда ниҳоятда оддий, содда ва ҳатто “болалар ўйини” каби таассурот уйғотади. Бироқ, бунда педагогнинг маълум даражада куйидаги омилларга эга бўлиши талаб қилинади:

Асосий омиллар

Иш тажрибаси

- таянч педагогик-психологик билимлар;

- дидактик воситалар (ахборот, тарқатма материаллар, дарс жиҳозлари)га эга бўлиш;

- таълим оловчи ва таълим оловчилар гуруҳининг ўзаро ҳамкорликка эриша олиши;

Методик малака

- ташкилотчилик қобилияти;

- таълим оловчи ва таълим оловчилар гуруҳи ўртасидаги ўзаромуносабатларнинг ишонч ва ҳурматгаасосланиши;

- таълим жараёнида демократик ғояларнинг устувор ўрин тутиши.

Ахборотларни тақдим этишда хилма-хил метод, воситаларнинг самарали, ўринли, мақсадга мувофиқ ва ўзаро мосликда қўллашга эришиш.

Шу билан бирга, ўқитишда интерфаол таълимнинг самарадорлиги қуйидаги иккиламчи омилларга ҳам боғлиқ:

Иккиламчи омиллар

- таълим оловчиларнинг дарсга психологик таълим оловчиларнинг ўзлаштириш тайёрликлари;

- таълим оловчиларнинг муайян даражада ҳаётий тажрибаларга эгаликлари;

- таълим оловчиларнинг педагог томонидан қўйиладиган талабларга бўйсунуш хоҳишига эгаликлари;

- таълим оловчиларнинг тенгдошлари ва педагог билан ҳамкорлик қилишга мойилликлари;

- таълим оловчиларнинг дарсга масъулият билан ёндашишлари, бурчларини англай олишлари.

Педагог таълим жараёнида интерфаол таълим ёрдамида таълим оловчиларнинг қобилиятларини ривожлантириш, мустақиллик, ўз-ўзини назорат, ўз-ўзини бошқариш, самарали суҳбат олиб бориш, тенгдош-лари билан ишлаш, уларнинг фикрларини тинглаш ва тушуниш, мустақил ҳамда танқидий фикрлаш, муқобил таклифларни илгари суриш, фикр-мулоҳазаларини эркин баён қилиш, ўз нуқтаи назарларини ҳимоя қилиш, муаммонинг ечимини топишга интилиш, мураккаб вазиятлардан чиқа олиш каби сифатларни шакллантиришга муваффақ бўлади. Энг муҳими, интерфаол методларни қўллаш орқали педагог таълим оловчиларнинг аниқ таълимий мақсадга эришиш йўлида ўзаро ҳамкорликка асосланган ҳаракатларини ташкил этиш, йўналтириш, бошқариш, назорат ва таҳлил қилиш орқали ҳолис баҳолаш имкониятини қўлга киритади.

Одатда интерфаол методларга асосланган таълимий ҳаракатлар қуйидаги шаклларда ташкил этилади:

- индивидуал;

- жуфтлик;

- гуруҳ;

- жамоа билан ишлаш

Интерфаол таълим жараёнида таълим оловчилар:

- гуруҳ ёки жамоа билан ҳамкорликда ишлаш;

- тенгдошлари орасида ўз ғояларини эркин баён қилиш, билимларини ҳечқандай руҳий тўсиқларсиз намойиш этиш;

- муаммони ҳал қилишга ижодий ёндашиш;

- гуруҳ ёки жамоадошлари билан руҳий яқинликка эришиш;
- ўз ички имконият ва қобилиятларини тўлиқ намоён қилаолиш;
- фикрлаш, фикрларни умумлаштириш ва улар орасидан энг - муҳимларинисаралаш;
- ўз фаолиятини назорат қилиш ва мустақил баҳолаш;
- ўз имкониятлари ва кучига ишонч ҳосил қилиш;
- турли вазиятларда ҳаракатланиш ва мураккаб вазиятлардан чиқаолиш

Интерфаол таълим:

- таълим олувчиларда билимларни ўзлаштиришга бўлган қизиқишни уйғотади;
- таълим жараёнининг ҳар бир иштирокчисинирағбатлантиради;
- ҳар бир таълим олувчининг руҳиятига ижобий таъсир кўрсатади;
- ўқув материалининг самарали ўзлаштирилиши учун қулай шароит яраттади;
- таълим олувчиларга кўп томонлама таъсир кўрсатади;
- таълим олувчиларда ўрганилаётган мавзулар бўйича фикр ҳамда муносабатни уйғотади;
- таълим олувчиларда ҳаётий зарур кўникма, малакаларни шакллантиради;
- таълим олувчиларнинг хулқ-атвори ижобий томонга ўзгаришини таъминлайди.

Интерфаол таълимнинг асосий белгилари қуйидагилардан иборат:

Асосий белгилар:

- кўп фикрлилик;
- фикрлашга асосланган фаолият;
- танлаш имкониятининг мавжудлиги;
- суҳбат (диалог);
- ғояларнинг яратилиши (илгари сурилиши);
- муваффақиятли вазиятларни ҳосил қилиш;
- рефлексия

Рефлексия (лотинча «рефлехио» – ортга қайтиш, акс этиш)- кишининг ўз хатти-ҳаракатлари, уларнинг асосларини тушуниб етиши, фаҳмлашига қаратилган назарий фаолияти; билишнинг алоҳида фаолияти; шахсий кечинмалари, ҳис-туйғулари ва ўй-хаёллари моҳиятини фикрлаш орқали англаш.

Интерфаол таълим қуйидаги тамойилларга асосланади:

- машғулот – маъруза эмас, балки жамоанинг умумийиши;
- гуруҳнинг тажрибаси педагогнинг тажрибасидан кўп таълим олувчилар ёши, ижтимоий мавқе ва тажрибага кўра ўзаротенг; - ҳар бир таълим олувчи ўрганилаётган муаммо юзасидан ўз фикрини айтиш ҳуқуқига эга;
- машғулотда таълим олувчи шахси танқид қилинмайди (фикр танқид қилиниши мумкин);
- билдирилган ғоялар таълим олувчиларнинг фаолиятини бошқармайди, балки фикрлаш учун ахборот (маълумот) бўлиб хизмат қилади.

Асосий шартлар:

- жамоадаги барча таълим олувчиларнинг таълим жараёнига тўла қамраб олиниши;
- таълим олувчилар сонининг кўп бўлмаслиги (25–30 нафар таълим олувчи билан кичик гуруҳларда ишлаш самаралидир);

- топшириқни бажариш, материалларни тақдим этиш, гуруҳларнинг ишланмаларини муҳокама қилиш учун вақтнинг аниқ белгиланиши;
- таълим олувчиларнинг машғулотларга руҳан тайёрликларини инобатга олиш;
- ўқув хонасининг жиҳозланиши(стуллар доира, арча, “Жонли чизик” каби шаклларда жойлаштирилади);
- таълим олувчиларнинг кичик гуруҳларга моҳирона бириктирилиши (ҳар бир гуруҳда фаол ва нофаол таълим олувчиларнинг тенг миқдорда бўлиши).

Изоҳ: Стуллар кичик ва катта доира шаклида жойлаштирилганда кичик доирада таълим олувчилар, катта доирада эксперт гуруҳи жойлашади.

Бугунги кунда жаҳон таълим тизимида интерфаол ўқитишнинг қуйидаги шаклларда амалга оширилади:

Асосий шакллар:

- ижодий топшириқни бажариш кичик гуруҳларда ишлаш
- тест ўтказиш;
- масофавий таълим;
- муаммоли вазиятларни ҳал қилиш;
- дидактик ўйинлар (ишбилармонлик ва ролли ўйинлар, имитация, тренажёрлар воситасида ташкил этиладиган ўйинлар);
- ижтимоий захиралардан фойдаланиш (мутахассисларни тақлиф этиш, табиий ва ижтимоий объектларга экскурсиялар уюштириш);
- қайтаралоқа;
- тренинглар ўтказиш;
- ижтимоий лойиҳа (мусобақа, интервью, форум, акция, томоша ва кўргазма)ларни амалга ошириш; - янги материални ўрганиш ва мустаҳкамлаш (интерфаол маъруза, кўрсатмали қуроллар билан ишлаш, видео ва аудиоматериаллардан фойдаланиш).

Интерфаол таълим асосини интерфаол методлар ташкил этади. Таълим жараёнида таълим олувчилар ҳамда педагог ўртасида ҳамкорликни қарор топтириш, фаолликни ошириш, таълим олувчилар томонидан билимларни самарали ўзлаштириш, уларда шахсий сифатларни ривожлантиришга хизмат қиладиган методлар **интерфаол методлар** деб аталади.

Инновацион таълим технологияларининг моҳияти, турлари ва назарий асослари. Луғавий жиҳатдан “**инновация**” тушунчаси инглиз тилидан таржима қилинганда (“инноватион”) “янгилик киритиш” деган маънони англатади. “Инновация” тушунчаси мазмунан аниқ ҳолатни ифода қилади.

Инновация – муайян тизимнинг ички тузилишини

ўзгартиришга қаратилган фаолият

“Ўзбекистон Миллий энциклопедияси”да кўрсатилишича, инновация қуйидагича мазмун ва тушунчаларга эга: “Инновация (ингл. “инноватионас”

– киритилган янгилик, ихтиро) – 1) техника ва технология авлодларини алмаштиришни таъминлаш учун иқтисодийга сарфланган маблағлар; 2) илмий-техника ютуқлари ва илғор тажрибаларга асосланган техника, технология, бошқариш ва меҳнатни ташкил этиш каби соҳалардаги янгиликлар, шунингдек, уларнинг турли соҳалар ва фаолият доираларида қўлланиши”².

А.И.Пригожиннинг фикрига кўра, инновация мақсадга мувофиқ равишда муайян ижтимоий бирлик – ташкилот, аҳоли, жамият, гуруҳга нисбатан муносабатга янгича ёндашиш, бу муносабатни бир қадар турғун элементлар билан бойтиб бориш тушунилиши лозим. Бу ўринда англандики, муаллифнинг қарашлари бевосита ижтимоий муносабатлар, уларга нисбатан инновацион ёндашиш моҳиятини ифодалайди. Шундан келиб чиққан ҳолда ҳар бир шахс фуқаро, мутахассис, раҳбар, ходим, қолаверса, турли ижтимоий муносабатлар жараёнининг иштирокчиси сифатида ўзига хос инноватор фаолиятни ташкил этади.

Америкалик психолог Э.Роджерс ўз тадқиқотларида инновацион характерга эга ижтимоий муносабатларнинг ижтимоий-психологик жиҳатлари, ижтимоий муносабатларга янгилик киритиш, бу жараёнда иштирок этувчи шахсларнинг тоифалари, уларнинг янгиликка бўлган муносабатлари, янгиликни қабул қилиш, моҳиятини англашга бўлган тайёрлик даражаси ҳамда муайян шахслар тоифалари ўртасидаги инновацион характерга эга ижтимоий муносабатларнинг таснифи масалаларини ўрганган.

Инновацион таълим (ингл. “innovation” – янгилик киритиш, ихтиро) – таълим олувчида янги ғоя, меъёр, қоидаларни яратиш, ўзга шахслар томонидан яратилган илғор ғоялар, меъёр, қоидаларни табиий қабул қилишга оид

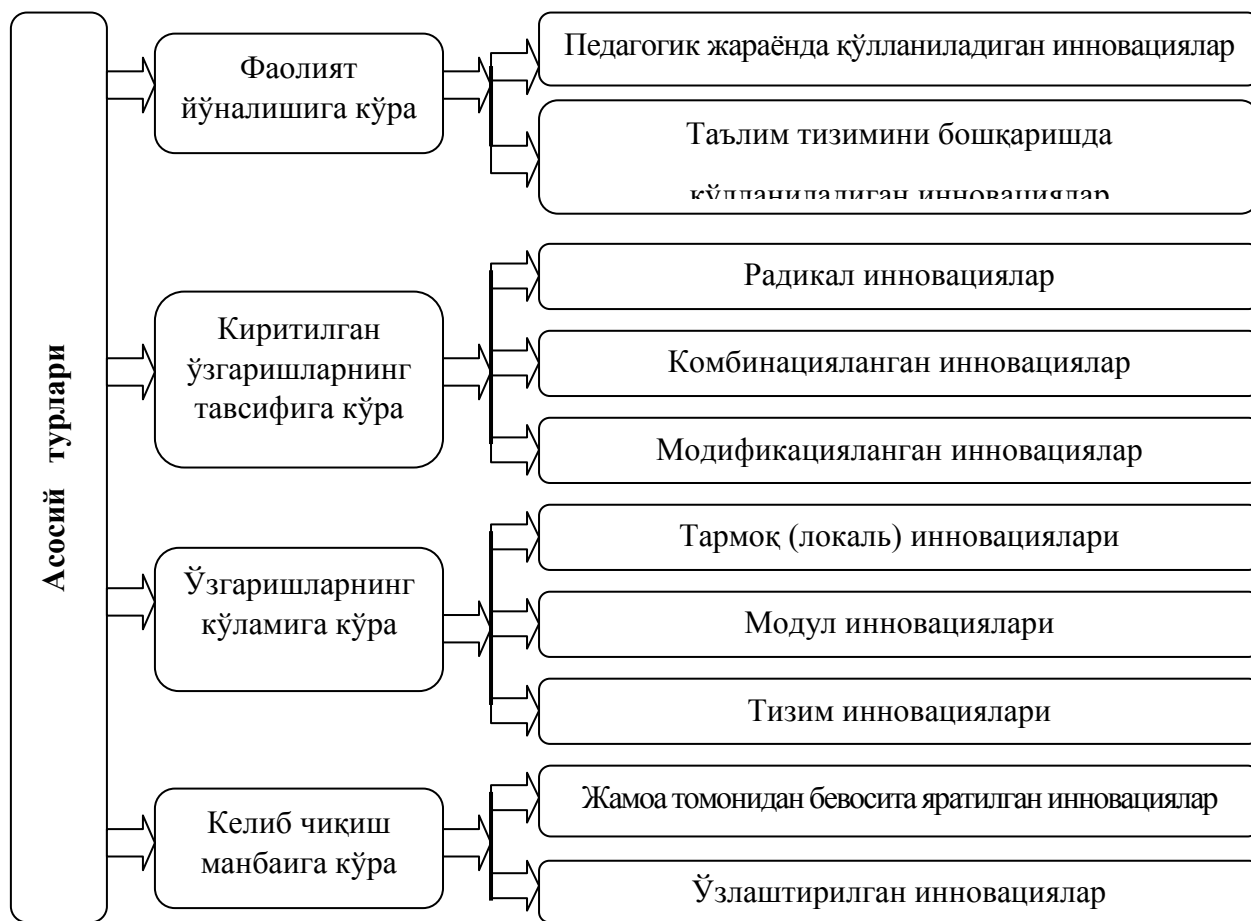
Инновацион таълим жараёнида қўлланиладиган технологиялар инновацион таълим технологиялари ёки таълим инновациялари деб номланади.

Таълим инновациялари – таълим соҳаси ёки ўқув жараёнида мавжуд муаммони янгича ёндашув асосида ечиш мақсадида қўлланилиб, аввалгидан

Таълим инновациялари “инновацион таълим” деб ҳам номланади. “Инновацион таълим” тушунчаси биринчи бор 1979 йилда “Рим клуби”да қўлланилган.

² Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Зебунисо-Кониғил / 4-том. Бош таҳрир ҳайъати аъзолари: М.Аминов ва б. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2002. – 169-бет.

Таълим инновациялари бир неча турга ажратилади. Улар (4-расм):

4-расм. Таълим инновацияларининг асосий турлари

Инновациялар турли кўринишга эга. Қуйидагилар инновацияларнинг асосий **кўринишлари** саналади:

- янги ғоялар;
- тизим ёки фаолият йўналишини ўзгатиришга қаратилган аниқ мақсадлар;
- ноанъанавий ёндашувлар;

Таълим тизимида ёки ўқув фаолиятида инновацияларни қўллашда сарфланган маблағ ва кучдан имкон қадар энг юқори натижани олиш

мақсади кўзланади. Инновацияларнинг ҳар қандай янгиликдан фарқи шундаки, у бошқариш ва назорат қилишга имкон берадиган ўзгарувчан механизмга эга бўлиши зарур.

Барча соҳаларда бўлгани каби таълимда ҳам “новация”, “инновация” ҳамда уларнинг моҳиятини ифодаловчи фаолият тўғрисида сўз юритилади.

Агар фаолият қисқа муддатли, яхлит тизим хусусиятига эга бўлиб, фақатгина тизимдаги айрим элементларни ўзгартиришга хизмат қилса у **новация (янгилик)** деб юритилади

Борди-ю, фаолият маълум концептуал ёндашув асосида амалга

Илмий адабиётларда “новация” (янгилик, янгилик) ҳамда “инновация” (янгилик киритиш) тушунчаларининг бир-биридан фарқланишига алоҳида эътибор қаратилади. Мисол учун, В.И. Загвязинскийнинг эътирофи этишчи, “янги”, “янгилик” тушунчаси нафақат муайян ғояни, балки ҳали амалиётда фойдаланилмаган ёндашув, метод ҳамда технологияларни ифодалайди. Аммо бунда жараён элементлари яхлит ёки алоҳида олинган элементларан иборат бўлиб, ўзгариб турувчи шароит ва вазиятда таълим ва тарбия вазифаларини самарали ҳал этиш ғояларини ўзида акс эттиради.

Дарҳақиқат, янгилик – восита саналиб, у аксарият ҳолатларда янги метод, методика, технология ва б. кўринишида намоён бўлади.

Моҳиятига кўра новация ва инновация ўртасида муайян фарқлар мавжуд. Улар қуйидагилардир (2-жадвал):

2-жадвал. Новация ва инновациялар ўртасидаги асосий фарқлар

Асосий фарқлар	
Новация	Инновация
1) амалдаги назария доирасида қўлланилади; 2) кўлам ва вақт бўйича чегараланади; 3) методлар янгиланади; 4) натижа аввалги тизимни такомиллаштиради	1) тизимли, яхлит ва давомли бўлади; 2) маълум амалиётда янги фаолият тизимини лойиҳалайди; 3) субъектларнинг фаолияти тўла янгиланади; 4) янги технологиялар яратилади; 5) фаолиятда янги сифат натижаларига

	эришилади; б) амалиётнинг ўзи ҳам янгиланади
--	---

И.П.Подласыйнинг фикрига кўра, таълим инновационлари куйидаги ўзгаришларга олиб келади:

- педагогик тизимнинг тамомила ўзгариши;
- ўқув жараёнининг ўзгариши;
- педагогик назариянинг ўзгариши;
- ўқитувчи фаолиятининг ўзгариши;
- талаба (талаба) фаолиятининг янгилаши;
- педагогик технологиянинг ўзгариши;

В. Педагогик инновацион жараён моҳияти. Замонавий таълимга хос муҳим жиҳатлардан бири – педагог фаолиятининг инновацион характер касб этишига эришиш саналади. Ривожланган хорижий мамлакатларда педагог фаолиятининг инновацион характер касб этишига эришиш масаласи ўтган асрнинг 60-йилларидан бошлаб жиддий ўрганила бошлаган. Хусусан, Х.Барнет, Ж.Бассет, Д.Гамильтон, Н.Гросс, Р.Карлсон, М. Майлз, А.Хейвлок, Д.Чен, Р.Эдем, Ф.Н. Гоноболин, С.М. Годнин, В.И.Загвязинский, В.А.Кан-Калик, Н.В.Кузьмина ҳамда В.А.Сластенин каби тадқиқотчилар томонидан олиб борилган ишларда инновацион фаолият, педагогик фаолиятга инновацион ёндашиш, инновацион ғояларни асослаш ва уларни амалиётга самарали тадбиқ этиш, хорижий мамлакатлар ҳамда республикада яратилган педагогик инновациялардан хабарор билиш орқали педагог фаолиятида улардан фаол фойдаланиш борасидаги амалий ҳаракатлар мазмунини ёритилган.

Моҳиятига кўра инновациялар муносабат ёки жараёнга янгилик киритишнинг динамик тизими саналади. Ўз-ўзидан тизим сифатида янгилик киритириш муносабат ёки жараённинг, биринчидан, ички мантиғини, иккинчидан, киритилаётган янгиликнинг муайян вақт оралиғида изчил ривожланиши ва атроф-муҳитга кўрсатадиган ўзаро таъсирини ифодалайди.

В.А.Сластенин инновацияни янгилик яратиш, кенг ёйиш ва фойдаланишга қаратилган мақсадга мувофиқ, йўналтирилган жараёни мажмуи деб билади. Муаллифнинг фикрига кўра ҳар қандай инновация янги воситалар ёрдамида

ижтимоий субъектларнинг эҳтиёжини қондириш ва интилишларини рағбатлантириш мақсадини кўзлайди.

Ҳар қандай инновацияда “янги”, “янгилик” тушунчалари муҳим аҳамиятга эга. Турли муносабат ва жараёнларга киритилаётган янгилик мазмунан хусусий, субъектив, маҳаллий ва шартли ғоялар тарзида намоён бўлади.

Хусусий янгилик муносабат, объект ёки жараёнга тегишли элементлардан бирини ўзгартириш, янгилашни назарида тутати.

Субъектив янгилик маълум объектнинг ўзини янгилаш заруриятини ифодалайди.

Маҳаллий янгилик алоҳида олинган объект учун киритилаётган янгиликнинг амалий аҳамиятини тавсифлаш учун хизмат қилади.

Шартли янгилик эса муносабат, объект ёки жараёнда мураккаб, прогрессив янгиланишнинг содир этилишини таъминловчи маълум элементларнинг йиғиндисини ёритишга хизмат қилади.

Р.Н.Юсуфбекова инновацияларни педагогик нуқтаи назардан кўриб чиқишга эътиборни қаратади. Хусусан, педагогик инновациялар муаллиф томонидан таълим ва тарбия жараёнида аввал маълум бўлмаган, қайд қилинмаган ҳолат ёки натижага олиб боровчи педагогик ҳодисанинг ўзгариб туриши мумкин бўлган мазмуни эканлиги таъкидланади. Россиялик олимлар – А.И.Пригожин, Б.В.Сазонов, В.С.Толстой, Н.П.Степанов ва б. эса инновацион жараён ҳамда унинг таркибий қисмларини ўрганишга эътиборни қаратган. Бу ўринда улар инновацион жараённинг ташкил этилишига нисбатан қуйидаги икки ёндашув мавжуд эканлигини эътироф этади:

1) янгиликнинг индивидуал микро даражаси (унга кўра қандайир янги ғояга амалиётга жорий этилади);

2) алоҳида-алоҳида киритилган янгиликларнинг ўзаро таъсирини ифодаловчи микро даража (бу ўринда алоҳида-алоҳида киритилган янгиликларнинг ўзаро таъсирланиши, бирлиги, рақобати ва бирининг ўрнини иккинчиси томонидан эгалланиши аҳамиятли саналади).

А.И.Пригожин, Б.В.Сазонов ва В.С.Толстойлар ўз тадқиқотларида янгилик киритишнинг тизимли концепцияни асослашга уринган. Бу ўринда муаллифлар инновацион жараёнларнинг қуйидаги икки муҳим босқичини бир-бирдан ажратиш кўрсатишади:

1. Янгилик сифатида намоён бўладиган ғояларни ишлаб чиқиш (м: корхона, ташкилот томонидан муайян турдаги маҳсулотни ишлаб чиқишнинг режалаштирилиши).

2. Янгилик (муайян маҳсулот)ни кенг кўламда ишлаб чиқиш.

Олий таълим муассасаларида инновацион жараёнларни ташкил этишда ўзига хос ёндашувлар кузатилади. Улар:

1. Гностик-динамик ёндашув (унга кўра педагоглар педагогик инновациялар, уларнинг турлари, яратилиши, амалиётга татбиқ этилиши, хориж мамлакатларида яратилган илғор педагогик (таълимий) инновациялар ва уларни ўрганиш, маҳаллий шарт-шароитларни инобатга олган ҳолда амалиётда улардан фойдаланишга доир билим, кўникма, малакаларни изчил ўзлаштирадilar, ўз фаолиятларида педагогик инновацияларни фаол қўллаш борасидаги тажрибаларни ўзлаштирадilar).

2. Индивидуал фаолиятли ёндашув (бунда педагоглар ўзларининг индивидуал имкониятлари, қобилиятлари, тажрибаларига таянган ҳола амалиё фаолиятда педагогик инновацияларни қўллашда муайян изчилликка эришадilar).

3. Кўп субъектли (диалогик) ёндашув (мазкур ёндашув педагогик жараёнда инновацияларни ҳамкасбларнинг ўзаро, хусусан, кўп йиллик иш тажрибаси, касбий маҳорат ва тажрибага эга педагогларнинг фаолиятлари билан танишиш, уларнинг таълим инновацияларини самарали, мақсадли ва узлуксиз қўллашга доир тавсия ҳамда кўрсатмаларидан фойдаланишларини ифодалайди).

4. Инсонпарварлик ёндашуви (ушбу ёндашув педагогик жараёнда инновацияларни қўллашда таълим олувчиларнинг имкониятлари, хоҳиш-истаклари, қизиқишлари, билим, кўникма ва малакалари даражасини инобатга олиш мақсадга мувофиқлигини ёритишга хизмат қилади).

5. Индивидуал-ижодий ёндашув (унга кўра ҳар бир педагог фаолиятини ўрганилаётган мавзу, ўқув материалининг моҳияти, шунингдек, ўз имкониятлари, салоҳияти, маҳорати, иш тажрибасидан келиб чиққан ҳолда таълим ва тарбия жараёнларини иждодий ишланмалар асосида ташкил этади).

Инновацион фаолият – янги ижтимоий талабларнинг анъанавий меъёрларга

мос келмаслиги ёки янги шаклланаётган ғояларнинг мавжуд ғояларни

инкор этиши натижасида вужудга келадиган мажмуали

Моҳиятига кўра инновацион фаолият илмий изланишлар, ишланмалар яратиш, тажриба-синов ишлари олиб бориш, фан-техника ютуқларидан фойдаланиш асосида янги такомиллаштирилган маҳсулотни яратишдан иборат.

Педагогнинг инновацион фаолияти қуйидагилар билан белгиланади:

- янгиликни қўллашга тайёргарлиги;
- педагогик янгиликларни қабул қилиши;
- новаторлик даражаси;

Инновацион фаолият педагогнинг руҳий, ақлий, жисмоний кучини маълум мақсадга йўналтириш асосида БКМни эгаллаш, амалий фаолиятни назарий билимлар билан тўлдириб бориш, билиш, лойиҳалаш, коммуникатив нутқ ва ташкилотчилик маҳоратини ривожлантиришни талаб этади.

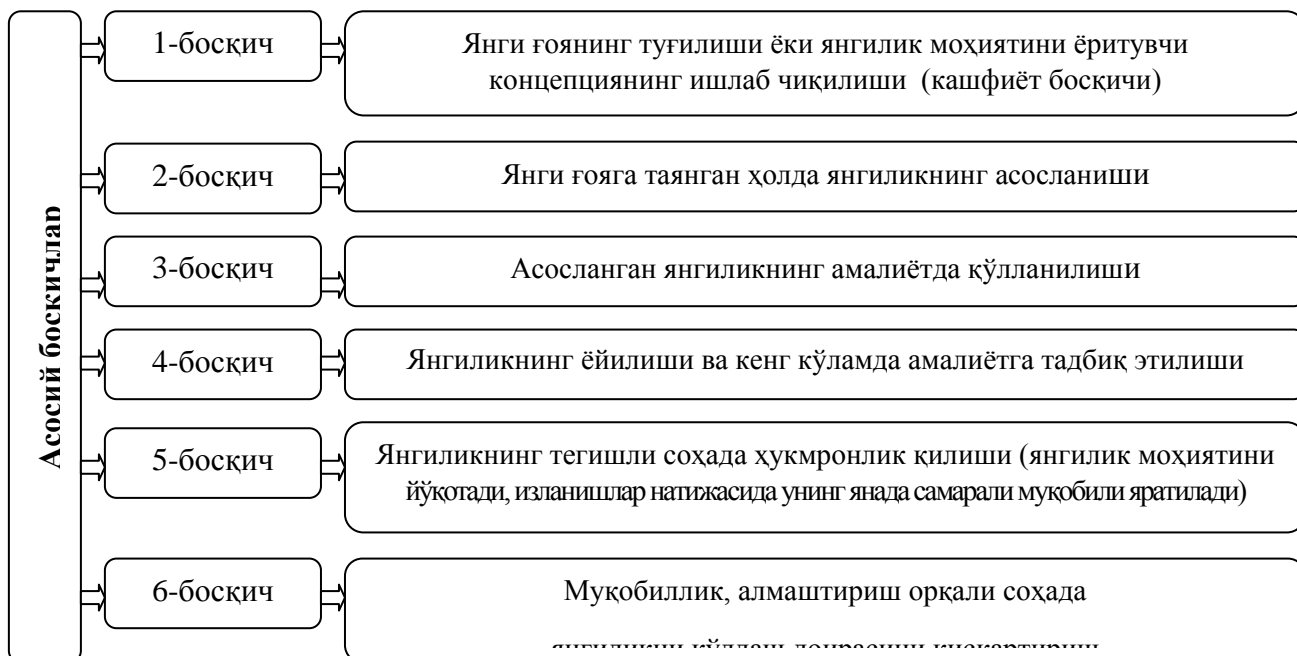
М.Жуманиёзованинг эътироф этишича, педагогик инновацион фаолияти қуйидаги **белгилар** асосида намоён бўлади:

- ижодий фаолият фалсафасини эгаллашга интилиш;
- педагогик тадқиқот методларини эгаллаш;
- муаллифлик концепцияларини яратиш қобилияти;
- тажриба-синов ишларини режалаштириш ва амалга ошира олиш;
- ўзидан бошқа тадқиқотчи-педагоглар тажрибаларини қўллаш олиш;
- ҳамкасблар билан ҳамкорлик;
- фикр алмашиш ва методик ёрдам кўрсата олишлик;
- зиддиятларнинг олдини олиш ва бартараф этиш;

В.Сластениннинг фикрига кўра инновацион ёндашув қуйидагиларга эга бўлишни ифодалайди:

- ижодий фаоллик;
- фаолиятга янгилик (ўзгартириш) киритишга технологик ва методологик жиҳатдан тайёргарлик;

Педагогик инновациялар тегишли соҳада ижобий ўзгаришларни содир этиш, сифат жиҳатдан юқори натижаларга эришиш мақсадида қўлланилади. Бу турдаги инновацияларни асослаш муайян босқичларда кечади. Улар (5-расм):

5-расм. Инновацияларни асослаш босқичлари

Р.Н.Юсуфбекова педагогик нуқтаи назардан инновацион жараён тузилмаси

1. Соҳада намоён бўлаётган янгиликни ажратиб кўрсатувчи блок (унда педагогикадаги янги ғоялар, педагогик янгиликларнинг таснифи, уларни асослашга хизмат қиладиган шарт-шароитлар, янгилик даражасини белгиловчи меъёрлар, педагогларнинг янгиликларни ўзлаштириш ва унан амалиётда самарали фойдаланишга тайёрликлари, анъаналар ва новаторлик ташаббуслари, соҳада янгиликларни яратиш босқичлари акс этади).

2. Педагоглар томонидан янгиликнинг идрок қилиниши, ўзлаштирилиши ва баҳоланиши ифодаловчи блок (унда педагогик жамоалар томонидан янгиликларнинг баҳоланиши ва ўзлаштирилиши – турли инновацион жараёнлар, консерваторлик ва новаторлик, инновация муҳити, педагогик жамоаларнинг янгиликни идрок этиш ва баҳолашга тайёрликлари акс этади).

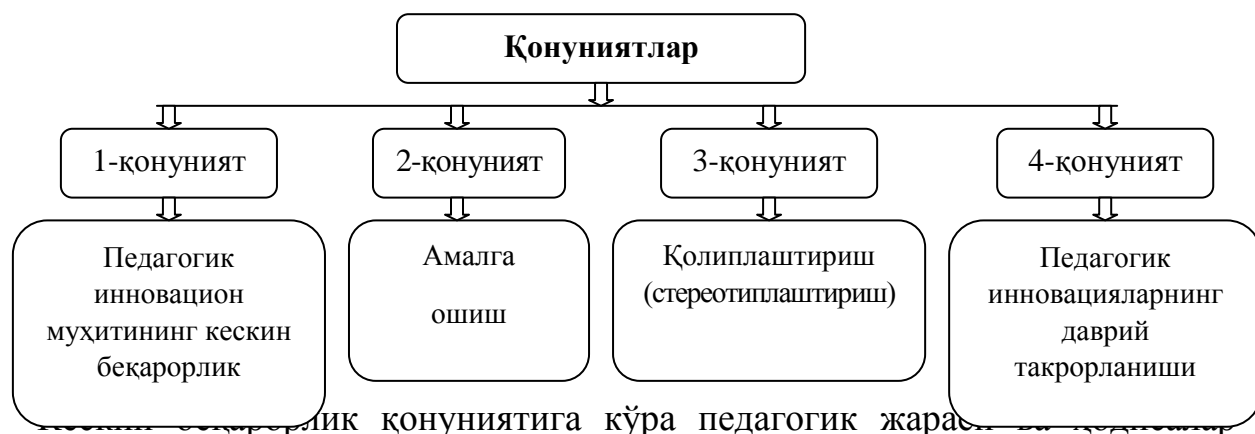
3. Янгиликдан фойдаланиш ва уни жорий этиш блоки (унда янгиликни амалиётга тадбиқ этиш ва улардан самарали фойдаланиш ҳодисаси рўй беради).

Бу ўринда М.М.Поташник томонидан эътироф этилган инновация жараёнлар моҳиятини ифодаловчи талқин алоҳида аҳамиятли эканлигини кўрсатиш ўтиш мақсадга мувофиқдир. Мазкур талқинга кўра инновацион жараён қуйидаги тузилмаларга эга (6-расм):

6-расм. Инновацион жараён тuzilmалари

Инновация жараёни таркибий тuzilmалардан иборат бўлиш билан бирга муайян қонуниятларга ҳам бўйсунди. Мазкур жараён учун қуйидаги тўртта қонуният характерли саналади (7-расм):

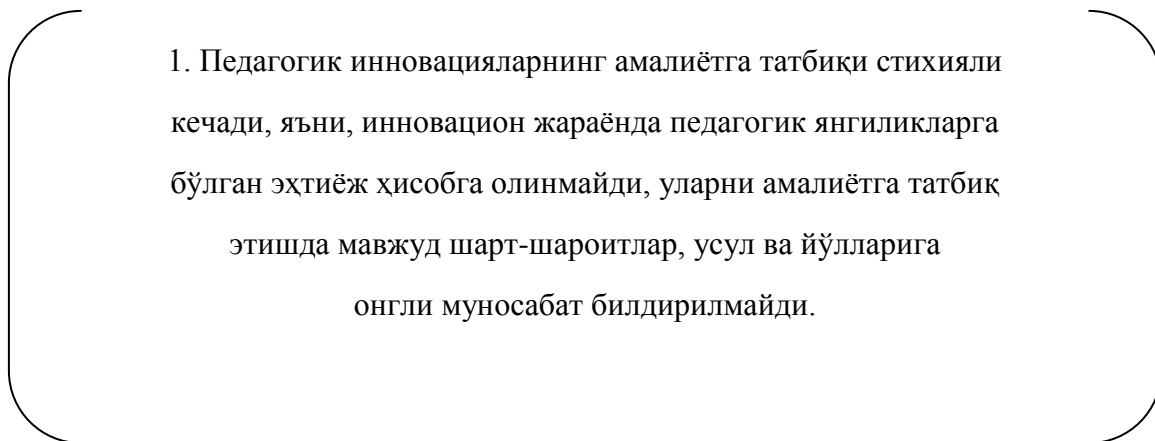
7-расм. Педагогик инновацион жараён қонуниятлари

Амалга ошиш қонунияти янгиликнинг ҳаётлигини ифодалайди, унга кўра янги педагогик инновациялар стихияли ёки онгли равишда ўта тезкор ёки тезкор равишда амалиётга татбиқ этилаи.

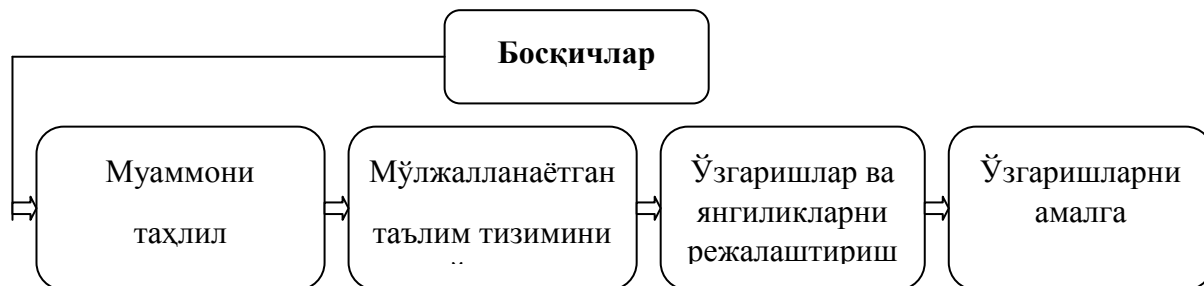
Қолиплаштириш (стереотиплаштириш) қонуниятини аксарият педагогларда янги тафаккурнинг қарор топганлигини ва уларнинг инновацияларни амалиётга татбиқ этиш йўлида фаоллик кўрсатишларини тавсифлайди. Бу жараёнда дастлаб инновацион характер касб этган ғоялар янада илғор янгиликларни амалга ошириш йўлида тўсиқ бўла бошлайди.

Педагогик инновацияларнинг даврий такрорланиши ва қайтарилиши қонуниятини янгиликларнинг янги, янада қулай шароитларда қайта тикланишини ифодалайди.

Одатда педагогик инновацияларнинг амалиётга татбиқ этилиши икки хил кечади:

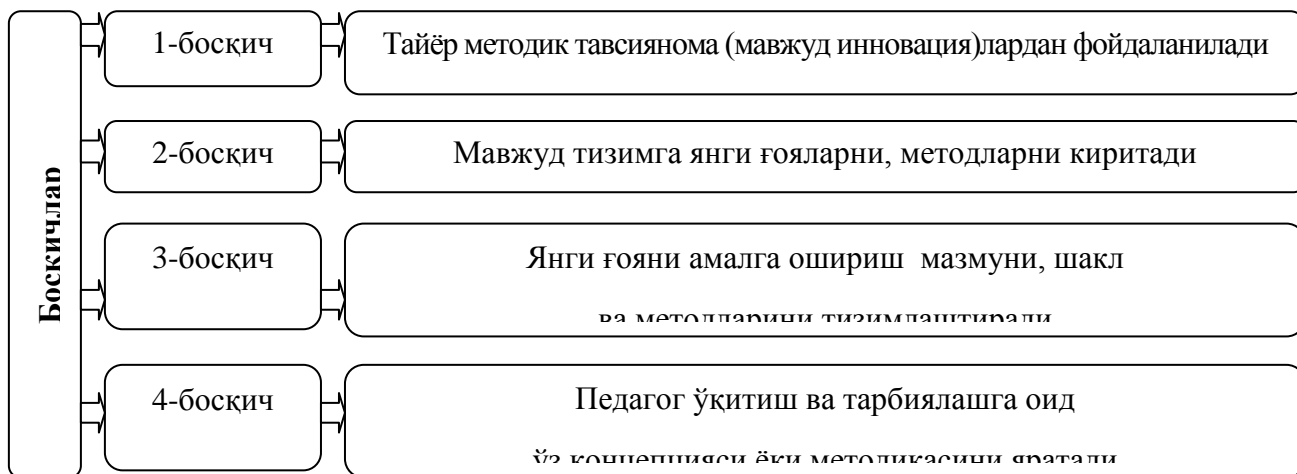

Таълим инновацияларини педагогик жараёнга татбиқ этиш бир неча **босқичларда** кечади. Улар қуйидагилардир (8-расм):

8-расм. Инновацияларни педагогик жараёнга татбиқ этиш босқичлари

Бугунги кунда педагогларнинг инновацион фаолият кўникма, малакаларига эга бўлишлари муҳим аҳамиятга эга. Педагоглар томонидан инновацион фаолият кўникма, малакаларини ўзлаштира олишларида уларнинг инновацион ёндашувга эга бўлишлари талаб этилади. Ўз моҳиятига кўра педагоглар томонидан инновацион фаолият кўникма, малакаларининг ўзлаштирилиши уларда инновацион ёндашувни қарор топиши асосида кечади. Педагогларда инновацион ёндашувнинг қарор топиши ҳам мураккаб жараён бўлиб, у бир неча босқичда кечади. Яъни (9-расм):

9-расм. Педагогларда инновацион ёндашувни қарор топтириш босқичлари

Демак, илм-фан, техника, ишлаб чиқариш ва технологиянинг ривожланиши таълим тизимида ҳам туб ўзгаришлар содир бўлишига олиб келади. Таълим тизимининг модернизацияси давлат ва жамият малакали кадрларга, шахснинг эса сифатли таълим олишга бўлган эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда рўй беради.

Таълим амалиётида педагогик технологияларнинг қўлланилиши таълим тизими модернизациясининг таркибий элементи ҳисобланади. Замонавий шароитда таълим-тарбия жараёнларини технологиялаштириш кам куч ва вақт сарфлаган ҳолда кутилаётган натижани қўлга киритишга имкон беради, ўқитиш сифатини яхшилаб, самарадорлигини оширади.

Педагогик инновациялар педагогик фаолиятга янгиликларнинг изчил олиб кирилишини тавсифлайди. Педагогик инновацияларнинг дидактик имкониятларига кўра таълим тизими ва жараёни ривожланиб боради. Ўқитувчининг инновацион фаолияти педагогик жамоани ҳаракатга келтирувчи, олға ундовчи, бунёдкорликка рағбатлантирувчи куч сифатида намоён бўлиб, таълим жараёнининг сифатини кафолатлайди. Шу сабабли ҳар бир ўқитувчи инновацияларнинг моҳиятини тўла тушунган ҳолда ўз фаолиятига изчил татбиқ эта олиши зарур.

Назорат саволлари:

1. Педагогик технология моҳиятималардан иборат?
2. Педагогик технологияга ЮНЕСКО томонидан берилган таърифни тушунтириб беринг.
3. Педагогик технологиянинг қандай турларини биласиз ?
4. Авторитар технология деганда нимани тушунасиз?
5. Шахсга йўналтирилган технология деганда нимани тушунасиз?
6. Шахсга йўналтирилган технологиянинг қандай турлари мавжуд?
7. Муаммоли ўқитиш технологиясининг мақсад ва мазмунини тушунтириб беринг.
8. Ўйин технологиясининг моҳиятини тушунтириб беринг.

9. “Интерфаол” сўзининг маъноси нима?
10. Интерфаол таълим деганда нимани тушунаси?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдуқодиров А.А., Астанова Ф.А., Абдуқодирова Ф.А. “Сасе-студй” услуги: назария, амалиёт, тажриба. – Т.: “Тафаккур қаноти” нашриёти, 2012.
2. Абдуллаева Х.А. Машғулотларда фаол таълим усулларидан фойдаланиш / – Фарғона: ФарДУ, 2008.
3. Авлиякулов Н.Х., Мусаева Н.Н. Педагогик технологиялар / – Т.: “Фан ва технологиялар” нашриёти, 2008.
4. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат / – Т.: “Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси” нашриёти. 2006.
5. Ишмухамедов Р., Абдуқародиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар / Таълим муассасалари ўқитувчилари учун амалий тавсиялар. – Т.: “Истеъдод” жамғармаси, 2009.
6. Йўлдошев Ж., Ҳасанов С. Педагогик технологиялар / – Т.: “Молия-иқтисод” нашриёти, 2009.
7. Омонов Н.Т. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат / – Т.: “Иқтисод–молия”. 2009.
8. Рўзиева Д., Усмонбоева М., Ҳолиқова З. Интерфаол методлар: моҳияти ва қўлланилиши. Мет.қўлл. – Т.: Низомий номли ДТПУ, 2013.

3-МАВЗУ: РИВОЖЛАНГАН МАМЛАКАТЛАР ТАЪЛИМ ТИЗИМИ

Режа:

1. Ривожланган мамлакатлар таълим тизими тараққиётининг айрим масалалари.

2. АҚШ, Жанубий Корея, Япония, Финляндия, Германия ва бошқа давлатлар таълим тизими.

Таянч иборалар: халқаро баҳолаш дастурлари, ПИРЛС дастури, ТИМСС дастури, ПИСА дастури, СТЕАМ методи

1. Ривожланган мамлакатлар таълим тизими тараққиётининг айрим масалалари

Жаҳоннинг юксак даражада тараққий этган давлатларида таълим-тарбия ишларининг йўлга қўйилиши, мактабларда амалга оширилганини ўрганиш орқали биз мустақил республикамиз миллий таълим тизимларини янгитдан ташкил қилишда, таълим-тарбияда, мактаб ишини ташкил этишда эскириб, ўз долзарблигини йўқотиб бораётган фаолият шакллари ва усулларидан тезроқ ҳалос бўлиш, уни муносиб тарзда янгилашда қўшимча бой манбаларга ҳам эга бўламиз. Зотан, ҳозирги замон таълимида давлат ва жамият талаби ҳамда манфаатлари акс этиб туриши керак.

Илмий-техника тараққиёти, янги технологик революция шароитида муваффақиятли фаолият кўрсата оладиган жамият аъзоларини етиштириб бериш, ёш авлодни касб-хунарга йўналтириш ҳамда ўрта таълимнинг кўп вариантли учинчи босқичини жорий этиш, таълим-тарбия беришда энг илғор педагогик воситаларни қўллаш, таълимда ташаббускорлик ва ижодкорликка

кенг йўл очиш, унинг энг мақбул тизимларини яратиш каби жаҳон тажрибаларини ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

Бугунги кунда кенг кўламдаги ислохотларни ўз бошидан кечираётган бизнинг таълимимиз учун бу катта аҳамиятга эга. Кейинги йилларда жаҳон таълими бўйича кўпгина мақолалар, брошюралар, кўлланмалар чоп этилди, унга бағишлаб семинарлар, анжуманлар, ўқишлар, учрашувлар ўтказилди. Бу бизнинг таълим тизимимизда, чет элларда ўқув-тарбия ишларининг йўлга кўйилишига эътибор ва қизиқишнинг тез суръатлар билан ўсиб бораётганлигидан далолатдир. Халқ таълими тизимларида жаҳон таълим тизимини ўрганиш билан шуғулланувчи муассасалар ҳам ташкил топмоқда. Жаҳон таълими тизимларидан бизнинг мутахассисларни воқиф қилишда БМТнинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси, элчихоналар, АҚШнинг Тинчлик Корпуси мутахассислари, Германия халқаро ривожланиш фонди, АКСЕЛС маркази, Аденауер жамғармаси, Франция маданият маркази, Британия Кенгаши, Гёте институти, ЮНЕСКО ва ЮНИСЕФнинг ваколатхоналари ва бошқа кўплаб ташкилотлар яқиндан ёрдам бермоқдалар. Дарҳақиқат, ривожланган хорижий давлатларда таълимнинг, мамлакат ички сиёсатига фаол таъсир этадиган ижтимоий жараён эканлиги, эътироф қилинган ҳақиқатдир. Шу туфайли ҳам чет мамлакатларида мактаб эҳтиёжини иқтисодий таъминлашга ажратилаётган маблағ миқдори йилдан-йилга ошиб бормоқда.

Ривожланган мамлакатларда педагогик тадқиқотларни амалга оширадиган кўп сонли илмий муассасалар ишлаб турибди. Германияда уларнинг сони 2 мингдан ортиқ. Франция, АҚШ, Япония таълим-тарбия назарияси муаммолари билан юзлаб давлат ва хусусий ташкилотлар, университетлар, педагогик тадқиқот марказлари шуғулланмоқдалар. Улар фаолиятини эса халқаро таълим марказлари, масалан, АҚШда халқаро таълим институти мувофиқлаштириб бормоқда. Кўпчилигининг фаолияти ўқув дастурини такомиллаштириш ва қайта қуришга қаратилган.

80-йиллардан бошлаб Буюк Британияда ҳам АҚШдаги сингари ўрганилиши мажбурий бўлган фанлар доираси кенгайтирилди. Инглиз тили ва адабиёти, математика ва табиий фанлар ўқув сеткасининг ядросини ташкил этадиган бўлди. Қолган предметларни танлаб олиш таълим олувчилар ва ота — оналар ихтиёридадир. “Янги дунё”нинг педагогик ғоялари Франция ва Германия таълимига ҳам сезиларли таъсир этди.

Германия тўлиқсиз ўрта мактабларида асосий предметлар билан бир қаторда танлаб олинган химия, физика, чет тиллари киритилган ўқув Дастурлари ҳам амалга оширилди. Бу ўқув дастури тобора тулиқсиз ўрта мактаб доирасидан чиқиб, ўрта мактаблар ва гимназияларни ҳам қамраб олмоқда.

Франция бошланғич мактабларида таълим мазмуни она тили ва адабиёти ҳамда математикадан иборат асосий, тарих, географн, аҳолишунослик, табиий фанлар, меҳнат, таълими, жисмоний ва эстетик тарбия каби ёрдамчи предметларга бўлинади. Япония мактаблари иккинчи жаҳон урушидан кейинроқ Америка таълими йўлидан борди. Лекин шунга қарамай, бу икки мамлакат ўқув дастурида бир қатор фарқлар кўзга ташланади. Японияда ўқув дастурлари жиддий мураккаблаштирилган, асосий фанлар мажмуи анча кенг,

бир қатор янги махсус ва факультатив курслар киритилган. Масалан, умумий таълим мактабларининг янги мусиқа таълими ўқув дастурига миллий ва жаҳон мумтоз мусиқасини ўрганиш ҳам киритилган.

Шуни таъкидлаш лозимки, иқтисодий ривожланган давлатларда 80-йилларда табиий илмий таълим дастури таркибига физика, химия, биология, баъзи ҳолларда астраномия, геология, минералогия, физиология, экология элементлари киритилиб, у АҚШ ва Францияда 4 йил, Буюк Британияда 6 йил, Германияда 2 йил ўқитилади. Ўқув предметларини интеграциялаш жараёнида янги-янги курслар пайдо бўла бошлади. Францияда 70-80-йилларда тўлиқсиз ўрта мактаблар ўқув дастуридаги табиий-илмий ва гуманитар туркумига экспериментал, иқтисодий гуманитар курслар киритилади.

Ҳозирги пайтларда ривожланган мамлакатлар ўқув дастурига интеграциялаштирилган курсларни киритиш тўла амалга оширишди.

Мактабларда амалга оширилаётган ислохотлар таълим ишини табақалаштириш муаммоларини келтириб чиқарди. Иқтисодий ривожланган хорижий мамлакатларда таълимни табақалаштириш энгдолзарб масалага айланган. Таълим олувчиларни табақалаштириб ўқитиш хорижий мамлакатларда асосан бошланғич таълим курсидан кейин амалга оширилади. Масалан, француз педагоглари таълим жараёнида синф таълим олувчиларини уч табақага ажратиб ўқитишнн афзал кўрадилар.

Булар қуйидагилар :

1. Гомогенлар — математика ва гуманитар йўналишда иш олиб борса бўладиган таълим олувчилар.
2. Ярим гомоген — табиий туркумдаги фанларни ўзлаштира олишга мойил таълим олувчилар.
3. Гегерон — барча предметларни ҳар хил савияда ўзлаштирадиган таълим олувчилар ва ҳоказо.

Табақалаштириш жараёнининг янги муҳим йўналиши тўлдирувчи таълимни ривожлантириш бўлиб қолмоқда.

Ўқув жараёнларини табақалаштириб олиб бориш бўйича чет мамлакатларининг кўпчилигида тадқиқотлар давом эттирилмоқда. Ривожланган давлатларда иқтидорли болаларга эътибор тобора ортиб бормоқда. Кейинги даврларда ўз тенгдошларига нисбатан қобилиятда бир неча баробор илгарилаб кетган болалар кўплаб топилмоқда. Улар ўқувни жуд эрта бошлаб таълим курсларини ўзлаштиришда катта шов - шувларга сабаб бўладиган даражада муваффақиятларга эришадилар. Шундай иқтидорлар мактаби Ғарбда 60 - йиллардаёқ пайдо бўлган эди. Бундай мактабларнинг ўқув дастурлари болалар қобилияти ва имкониятини тўла рўёбга чиқаришни таъминлаб бериш даражасида мураккаб тузилган. Қобилиятли болалар билан ишлаш дастурлари АҚШда кенг қулоч ёйган. Айрим шаҳарларда қобилиятли болалар боғчалари очилган бўлиб, уларда 4-5 ёшли таълим олувчилармактаб дастурида ўқитиладилар. АҚШда “Мерит” дастури асосида ҳар йил юқори синфлар ва коллежлардан энг қобилиятли болалардан 600 мингтаси танлаб олинади. Улар ўртасида тест синовлари ўтказилиб энг қобилиятли 35 минг таълим олувчи танлаб олинади ва ўқитилади. Уларга турли имтиёзлар,

стипендиялар, яхши шарт - шароитга эга бўлган тураржой, энг олий даражадаги университетларга қабул ва бошқалар амалга оширилади. Лекин иқтидорли болаларга қарама - қарши кутбда турган ақли заиф таълим олувчиларнинг тақдири ҳам хорижлик ҳамкасбларнинг ташвишлантирмоқда, бундай ҳолни келиб чиқиш сабабларини ўрганиш, олдини олиш бўйича кўпгина профилактик ишлар олибборилмоқда ва улар учун махсус мактаблар очилмоқда.

Германия мактабларида синфда таълим олувчилар сонини қисқартириш сари йўл тутилган. Бундай таълим олувчиларни - ҳар бирига индивидуал пакетлар (топшириқлар) тарқатилади. Тошириқларни таълим олувчи мустақил бажаради, лозим бўлганда у педагогдан консультация олади.

Юқорида баён қилинганлардан кўзда тутилган мақсадлари :

- мактабларнинг инсонпарварлик, умуминсонийлик йўналишларини кучайтириш.
- таълим олувчи шахсини шакллантиришнинг энг самарали йўллари кидириб топиш.
- тарбиянинг янги формаларида - таълим олувчилар кенгаши, мактаб кенгашларидан, тарбиявий ўйинлардан фойдаланиш.
- мактаб ўқув дастурларини ихтисослаштириш, фанларнинг ўзаро алоқасини мустаҳкамлаш, такомиллаштириш.
- мактабни меҳнат, инсоний фаолият билан яқинлаштириш, касбга йўналтириш ишларини қайта ташкил этиш. - табақалаштириб ўқитишни йўлга қўйиш, махсус ўқув муассасаларини (ҳам талантлар, ҳам ақлий, жисмоний заиф таълим олувчилар учун) ривожлантириш.
- янги, яъни ўқув техник воситаларини таълимдаги салмоқни ошириш, педагоглар корпусида компьютер таълимини йўлга қўйиш.
- педагогик ғояларни амалга оширишда кенг қамровли эксперимент тадқиқотларни амалга оширишдан иборатдир.

Чет эл таълимидаги бундай ибратли жиҳатларни Ватанимиз таълим тизимларида қўллаш Ресубликамизда таълим—тарбия ишларини ислоҳ қилиш жараёнини тезлаштиради.

Инсоният жамиятининг ҳозирги замон ривожланиш даражаси мустақил республикамиз ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларида амалга оширилаётган туб ўзгаришларда ўз аксини топмоқда.

Мамлакатимизда таълим олувчи-ёшларнинг ижодий ғояларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ҳамда рағбатлантириш мақсадида кенг қўламли ислоҳотлар олиб борилмоқда. Хусусан, ёшларнинг илмий-тадқиқот ва инновация фаолиятини ривожлантириш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 8 декабрдаги “Халқ таълими тизимида таълим сифатини баҳолаш соҳасидаги халқаро тадқиқотларни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 997-сонли қарори қабул қилинди. Мазкур қарор ижросини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси, Халқ таълими вазирлиги, Ташқи ишлар вазирлиги ҳамда Молия вазирлигининг халқаро баҳолаш дастурлари бўйича халқаро тадқиқотларни ташкил этиши белгиланди.

Эндиликда бошланғич 4-синф таълим олувчиларининг матнни ўқиш ва тушуниш даражасини баҳолаш учун Прогресс ин Интернационал Реддинг анд Литерасй Студй (ПИРЛС) тадқиқоти жорий этилади.

Шунингдек, Трендс ин Интернационал Матҳематисс анд Ссиенсе Студй (ТИМСС) тадқиқотидан 4 ва 8-синф таълим олувчиларининг математика ва табиий йўналишдаги фанлардан ўзлаштириш даражасини баҳолаш учун фойдаланилади.

Тхе Программе фор Интернационал Студент Ассесмент (ПИСА) тадқиқоти 15 ёшли таълим олувчиларнинг ўқиш, математика ва табиий йўналишдаги фанлардан саводхонлик даражасини баҳолаш учун қўлланилади.

Тхе Теачинг анд Леарнинг Интернационал Сурвей (ТАЛИС) - раҳбар ва педагог кадрларнинг умумий ўрта таълим муассасаларида ўқитиш ва таълим олиш муҳитини ҳамда педагогларнинг иш шароитларини ўрганиш учун жорий этиш кўзда тутилган. Қарорга кўра, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси ҳузурида Таълим сифатини баҳолаш бўйича халқаро тадқиқотларни амалга ошириш миллий маркази ташкил этилди.

Миллий марказнинг асосий вазифалари ва фаолиятининг йўналишлари этиб қуйидагилар белгиланди:

□ халқаро тадқиқотларни ташкил этиш ҳамда мувофиқлаштиришда Ўзбекистон Республикасининг вакили сифатида иштирок этиш;

□ таълим тизимида ўқиш, математика ва табиий йўналишдаги фанлардан саводхонлик даражасини ривожлантиришнинг инновацион методларини ишлаб чиқиш ва жорий этишга йўналтирилган илмий изланишлар олиб бориш;

□ таълим сифатини баҳолаш соҳасида халқаро алоқаларни ўрнатиш, халқаро лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, халқаро илмий анжуманлар ва симпозиумларни ташкил этиш ва ўтказишда иштирок этиш;

□ таълим сифатини баҳолаш соҳасида фундаментал ва амалий тадқиқотлар ўтказиш;

□ таълим сифатини баҳолаш бўйича тадқиқотларни илмий ва услубий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш;

□ умумий ўрта таълим муассасаларининг халқаро тадқиқотларда муваффақиятли иштирок этишини таъминлаш;

□ Ўзбекистон Республикасининг халқаро баҳолаш дастурларида қайд этган натижаларини бошқа давлатлар натижалари билан қиёсий таққослаш;

□ халқаро баҳолаш дастурларини таълим жараёнига жорий этиш бўйича тизимли мониторинг олиб бориш, ушбу соҳадаги илғор тажрибани оммалаштириш ва унинг асосида таълим муассасалари учун тавсиялар ва қўлланмалар ишлаб чиқишда иштирок этиш;

□ ўқитишнинг инновацион усулларида фойдаланган ҳолда ўқиш, математика ва табиий йўналишдаги фанлар бўйича педагог кадрларнинг малакасини ошириш бўйича ўқув-услубий тавсиялар тайёрлаш.

Таълим олувчиларнинг билим ва малакасини умумий равишда таҳлил қилиш мамлакатдаги таълим сифати даражасини белгилайди. Шу мақсадда ўқув йили давомида ҳар бир таълим муассасасида ички ва ташқи мониторинг

ўтказиб борилади. Унинг натижасига кўра, энг намунали мактаблар кетма-кетлиги, педагоглар салоҳияти ва таълим олувчиларнинг ўзлаштириш даражаси аниқланади. Бу жараён таълим тараққиётини белгиловчи муҳим мезон бўлгани учун Халқ таълими вазирлиги ташаббуси билан умумий ўрта таълим мактаби таълим олувчилари билимини баҳолаш бўйича халқаро дасурларни амалиётга жорий этиш мақсадида илк қадамлар ташланди. Яъни, таълим олувчилар билимини халқаро талабларга етказиш, унга мослигини ўрганиб бориш мақсадида ПИСА (Программе фор Интернационал Студент Ассесмент), ТИМСС (Трендс ин Матҳематисс анд Ссиенсе Студй) каби баҳолаш дасурларини кенг қўллаш режалаштирилмоқда.

ПИСА - 15 ёшли таълим олувчиларнинг саводхонлиги ва компетенциясини баҳоловчи халқаро дастур бўлиб, Халқаро Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожлантириш ташкилоти томонидан 3 йилда бир марта ўтказилади. Унда таълим олувчиларнинг билим сифати ўқиш, математика ва табиий фанлар бўйича мониторинг қилинади ва баллик тизимда баҳоланади. Ушбу халқаро дасур 1997 йили ишлаб чиқилиб, 2000 йилда илк мартаба амалиётда сқўлланган. Дастур кўмагида турли давлатлар таълим тизимидаги ўзгаришлар аниқланади, солиштирилади, баҳолаб борилади. Бу тадқиқотларнинг натижаси дунё бўйича катта қизиқиш билан кузатиб келинади. Шу боис йилдан-йилга унинг аҳамияти ва қамрови ошиб борапти. Мисол учун, 2000 йилда дастур тестларида 32 давлатдан 265000 нафар таълим олувчи иштирок этган бўлса, 2018 йилда бу кўрсаткич 2 баробарга ошиши, яъни 78 давлатдан 540000 нафардан зиёд таълим олувчиқатнашиши кутилмоқда. Ҳар бир давлатдан иштирок этувчи таълим олувчилар сони мамлакатдаги жами 15 ёшли болаларнинг 2 фоизи миқдориди шакллантирилади. ПИСА дастури тест синовлари Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожлантириш ташкилоти томонидан етакчи халқаро ташкилот ва миллий марказлар иштирокида ташкил этилади.

ТИМСС- мактабда математика ва табиий фанларни ўқитиш сифатининг халқаро мониторинги бўлиб, Таълим ютуқларини баҳолаш халқаро ассосацияси (ИЕА) томонидан ташкил этилади. Ушбу тадқиқот турли давлатлардаги 4- ва 8-синф таълим олувчиларининг математика ва табиий фанлар бўйича эгаллаган билим даражаси ва сифатини солиштириш ҳамда миллий таълим тизимидаги фарқларни аниқлашга ёрдам беради. кўшимча равишда мактабларда математика ва табиий фанлар бўйича берилаётган таълим мазмуни, ўқув жараёни, ўқув муассасаси имконияти, педагоглар салоҳияти, таълим олувчиларнинг оилалари билан боғлиқ омиллар ўрганилади. Ушбу маълумотлар белгиланган фанларни ўзлаштириш ҳолатини кўрсатишда асос бўлади.

Тадқиқот тўрт йилда бир марта дунёнинг кўплаб илмий-тадқиқот марказлари ва ташкилотлари, хусусан, АҚШнинг таълим соҳасидаги тест хизматлари (ЕТС-Едусатионал Тестинг Сервисес), Канаданинг статистик маркази (Статистис Канада), Таълим ютуқларини баҳолаш халқаро ассосацияси (ИЕА)нинг Секретариати иштирокида ўтказилади. Шунингдек, турли давлат мутахассисларидан иборат маслаҳат кўмиталари ташкил этилади.

СТЕАМ-ҳозирги кунда дунё таълим тизимининг энг асосий урф бўлган инновацион методларидан бири ҳисобланади. Бир қараганда **СТЕАМ** аббревиатураси жуда мураккаб кўринади, лекин уни алоҳида кўрадиган бўлсак содда ва аниқ эканини кўришимиз мумкин, яъни: С – ссиенсе, Т – течнологй, э – энгинееринг, А – арт, М – матҳематисс, ёки табиий фанлар, технология, муҳандислик санъати, ижод, математика. Оддий сўз билан айтганда, замонавий дунёда энг кўп талаб этилаётган фанлардир.

Ҳеч кимга сир эмаски, кўплаб фан тармоқларида катта ютуқларга эришиш учун ўзлаштириладиган турли соҳалардаги билимларнинг интеграцияси талаб этилади. Лекин бунга ўқувчиларни қандай қилиб тайёрлашимиз мумкин, чунки мактаб дасрлари орасидаги боғлиқликни кўриш жуда мураккабдир. Айнан шундай муаммоларни ҳал қилишда **СТЕАМ** ёрдам беради.

Бу методика таълимни аралаш турда олиб бориш ва эгалланган назарий билимларни кундалик ҳаётда қўллаш олиш кўникмаларини шакллантиришга имкон беради. **СТЕАМ** бу мактабда ва мактабдан ташқарида лойиха ва ўқув-тадқиқот фаолиятини амалга ошириш имкониятини берувчи инновацион технологиядир. Ушбу метод ёрдамида фанлар алоҳида тармоқларда эмас, балки интеграциялашган ҳолда, умумий боғлиқлигини кўрсатиб ўргатилади.

Фанларни кундалик ҳаёт билан боғлиқлигини кўрсатишдан ташқари, технология ўқувчиларнинг ижодкорлигини ҳам кўрсатиб бериши мумкин. Ушбу ёндашув ўқувчиларнинг фаолиятига бир қанча вазифаларни тақдим этади, ўқувчи уларни ҳал қилишида ижодкорлигини намоён қилишни ўрганади. Бундай вазифалар ёрдамида ўқувчи ғояларни нафақат ўйлаб топади, балки уларни кундалик ҳаётида амалга оширишни ҳам ўрганади. Шу тариқа, ўқувчи ўз фаолиятини олдига қўйилган вазифалари ва мавжуд имкониятлари доирасида ҳал қилишга ўрганади.

2. АҚШ, Жанубий Корея, Япония, Финляндия, Германия ва бошқа давлатлар таълим тизими

АҚШ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ

Америка Қўшма штатларида таълим тизимининг тузилиши қуйидагича: - болалар 3 ёшдан 5 ёшгача тарбияланадиган мактабгача тарбия муассасалари; - 1-8-синфларгача бўлган бошланғич мактаблар (бундай мактабларда 6 ёшдан 13 ёшгача ўқийдилар);

- 9-12-синфлардан иборат ўрта мактаблар (бу мактабларда 14-17 ёшгача бўлган болалар таълим оладилар). У қуйи ва юқори босқичдан иборат.

Америка Қўшма Штатларида навбатдаги таълим босқичи олий таълимбўлиб, у 2 ёки 4 йил ўқитиладиган коллежлар ҳамда дорилфунунлардир. АҚШда мажбурий таълим 16 ёшгача амал қилади. Бу мамлакатдаги ўқувюртлари давлат, жамоа тасарруфида, хусусий ва диний муассасаларихтиёрида бўлиши мумкин.

Америкада 3 ёшгача бўлган болалар тарбияси билан оналар шуғулланадилар, лекин уларга ҳеч қандай имтиёзлар берилмаган. 5 ёшданэса “**Киндер гарде**” деб аталувчи тайёрлов муассасаларида таълим бошланади. Бошланғич мактаб 6 ёшдан то 13- 15 ёшгача бўлган болаларни қамраб олади. Бу бошланғич

мактабларда умумий саводхонлик ва касбга йўналтириш вазифалари ҳал этилади. Синфдан-синфга кўчиш таълим олувчининг ўзлаштирганлик даражасига боғлиқ. Бошланғич таълим турли штатлардатурлича белгиланган (4, 5, 6, 8 йил). Мактабларда турли хил тўғараклар, учрашувлар, шоулар ва саёҳатлар уюштирилади, аммо уларнинг ҳаммасига ҳақ тўлаш лозим. Ўрта мактаблар куйи ва юқори босқичлардан иборат.

9-синфни битирган талабалар танлов асосида ўрта мактабга қабул қилинади. Ўрта мактабларда куйидаги тўрт йўналишда касб-хунар асослари бериб борилади:

- касб-хунар таълими;
- бизнес таълими;
- савдо ва саноат таълими;
- қурилиш таълими.

Олий таълим эса куйидаги 4 асосий босқичда амалга оширилади:

1. Кичик мутахассис 2 йиллик коллежлар.
2. Бакалавр 4 йиллик коллежлар.
3. 4 йиллик коллеж ёки дорифунунни тугатгандан сўнг, 1-2 йиллик магистр мактаби.
4. Докторантура.

Олий таълимда икки йўналиш мавжуд:

1-таълимни индивидуаллаштириш; 2-талабанинг мустақил ишлашини амалга ошириш.

Педагог йўналтирувчи роль ўйнайди. Асосий мақсад талабаинтеллектини машқ қилдириш ва мантиқий фикрлашга ўргатишдир.

Юқоридагилардан келиб чиқиб хулоса қилиш мумкинки, АҚШ ўртамактабларида ўз таълим олувчиларига уч йўналишда: академик, касб-хунар, умумий йўналишларда билим беради.

АҚШда ҳар бир таълим олувчига фанлар бўйича олган билимлари жамланган аттестатлар берилади. Коллежларда ўқиш истагида ҳужжат топширган. Коллежларда ўқиш истагида ҳужжат топширган педагоглар юқори ўрта мактабнинг сўнгги икки йили билимлари ҳажмида кириш тест синовларидан ўтказилади. Ўғил- қизларнинг танлаган касбига лаёқати ва қобилияти ҳам аниқланади.

Мактабларда қўлланилиши мумкин бўлган воситалар электрон ёзув аппаратлари (каллиграфия ва ёзув қодаларини такомиллаштиришга ёрдам берадиган мосламалар) таълим телевидениеси, қўлда кўтариб юрадиган электрон тил лабораторияси, слайдлар, видеоаппаратуралар, компьютер ва ҳоказолардан иборат.

XXI аср арафасида АҚШ янги қабул қилинган «2000-йилда Америка таълим стратегияси» дастури эълон қилинган эди.

Турли йўналишдаги асосий мақсадлар белгиланган мазкур дастурда 2000-йилда барча америкалик кичкинтойларнинг мактабга тайёр ҳолда келишлари, аҳолининг 90 фоизи олий маълумотли бўлиши, таълим олувчиларнинг инглиз тили, математика, табиий фанлар, тарих, география фанлари бўйича жаҳонга ўз иқтидорларини намойиш эта олишлари, талабаларнинг табиий ва математика фани ютуқларини ўзлаштиришда жаҳонда энг олдинги ўринларга

чиқишлари, ҳар бир вояга етмаган америкаликнинг иқтисодий соҳасида жаҳоннинг барча ёшлари билан беллаша оладиган бўлишлари, мактабларда гиёҳвандлик ва зўравонликка барҳам бериш, ўқиш учун барча шарт-шароитларни яратиш кўзда тутилганди. АҚШ таълим истиқболларини белгилаб берувчи мазкур дастур асосида ўтган йиллар давомида жуда кўп ишлар амалга оширилди.

Олий ўқув юртларида илмий изланишлар олиб бориш бўйича АҚШ жаҳон мамлакатлари орасида етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. Бу мамлакатда илмий изланишлар учун ажратилган маблағнинг 48 фоизини давлат томонидан, 50 фоизини фирма, концерн, синдикатлардан ундирилади, қолганларини олий ўқув юртларининг манбалари ташкил қилади.

ЖАНУБИЙ КОРЕЯ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ

Жанубий Корееда замонавий таълим тизимининг қарор топиши 1945 йиллардан, яъни мамлакатнинг япон ҳукмронлигидан озод бўлган вақтидан бошланади. 1945 йилдан 1970 йилларгача таълим тизими айниқса жадал ривожланди. 1950–1953 йиллардаги Корея уруши натижасида юзага келган иқтисодий йўқотишлар ва вайронагарчиликларга қарамай Жанубий Корея саводсизликни тугатишга қатъий киришди.

1968 йилда қабул қилинган Миллий таълим хартияси корейс халқи менталитети ва ватанпарварлигининг ўзига хос томонларини айниқса ёрқин ифода этади. Хартияга мувофиқ миллий таълим миллатни жипслаштиришга, тарих ва анъаналарига ҳурмат билан қарашга, кадриятларни улуғлашга, миллатни янада кучлироқ қарор топишига ва умуман, халқнинг фаровонлигини таъминлашга яқиндан ёрдам беради ва асос бўлиб хизмат қилади. Таълимга бу каби муносабатда бўлиш, корейс халқи учун табиий бир ҳолатдир ва айнан мана шу ҳолат мамлакатнинг муваффақияти учун кафолат бўлиб хизмат қилади.

Корея таълим тизими муайян бир хилликка эга бўлиш билан бир қаторда, алоҳида мактаблар учун маҳаллий ва миллий дастурлар доирасида давлат таълим стандарти доирасидан чекинишга рухсат беради. Давлат таълим дастури даврийликка эга бўлиб, таълимга бўлган талабдан келиб чиққан ҳолда, жамиятнинг дунёқарашлари ва янги фанларнинг юзага келишига боғлиқ равишда ўзгариб туради. Таълим дастури стандартлари мактаблар учун ўқув мазмунини акс эттирувчи ва раҳбарларнинг ўқув дастурлари ишлаб чиқиши учун асос бўлиб хизмат қилади. Ҳукумат миллий ва ижтимоий талабларни қондириш мақсадларида, шунингдек, илмий тадқиқот ишланмалари бўйича турли кўрсаткичларни эътиборга олган ҳолда, шу кунгача давлат дастурига етти маротаба ўзгартишлар киритди. “Еттинчи дастур” 1997 йилнинг декабрь ойида жорий этилган. Янги глобаллашув даври ва модернизациялашув асрида ҳар тарафлама мукамал инсон ресурсларини камол топтириш мақсадида Еттинчи дастур эскича таълим методларидан воз кечиб, янги мукамал таълим тизимини яратишга интилди. Ҳар бир фан бўйича талабаларнинг индивидуал хусусиятларини инобатга олган ҳолда, таълим бериш методлари ишлаб чиқилди. Бунда талабаларнинг мустақил билим эгаллашига, уларнинг дунёқарашларини янада кенгайтиришга катта эътибор қаратилди. Шундай қилиб, Еттинчи дастур

талабаларнинг индивидуал таланти, ижодий кучи, мустақилликка интилишларини инобатга олиши билан аввалги дастурлардан фарқ қилади. Бунда шахснинг мустақиллигига ижодий куч учун пойдевор сифатида қаралади.

Еттинчи дастур икки қисм: умумий ва махсус қисмлардан иборат.

Янги дастур бўйича ўрта мактаб ўн йиллик бўлиб, кейинги 11- ва 12-синфларда таълим олувчилар келгусида эгаллайдиган касблари бўйича ихтиёрий танлов асосида махсус тайёрлов курсларида таълим оладилар.

Миллий дастур доирасида педагоглар учун махсус ўқув режалари ҳам ишлаб чиқилган. Ўрта мактаб доирасида ўқитиладиган фанлар мажбурий ва қўшимча дарсларга ажратилади. Олий мактаб ва университетларда махсус фанлар ўқитилади. Мактабларда баъзи фан соҳалари бўйича чуқурлаштирилган билимлар берилади.

Давлатнинг таълим соҳасини ривожлантириш бўйича амалга оширган ислохотлари натижасида Корея Республикаси баъзи бир кўрсаткичлар бўйича жаҳонда етакчи ўринларни эгаллайди.

Бугунги кунда Жанубий Корея таълим тизимининг энг устувор йўналишларидан бири мактабгача ва мактаб таълимини ривожлантириш ҳисобланади. Мактабгача таълимни бепул қилган ҳолда мамлакат мактабгача таълим муассасаларига қатнайдиган болалар сонини оширишга эришди. Корея Республикасида болалар боғчаси уларга назарий таълим бериш мақсадига интилмаган ҳолда, ўзининг муҳим вазифаси – уларнинг ҳар тарафлама баркамол бўлиб етишишини таъминлашга, уларнинг жисмонан ва руҳан соғлом бўлишига, ўзида ишончни тарбиялаб етиштиришга ҳаракат қилади.

Жанубий Корея Республикаси кўплаб тадқиқотчиларнинг диққатини ўзига тортмоқда, сабаби бу давлат постиндустриал цивилизация ютуқларини эгаллаган Осиё-Тинч океани регионининг ноёб давлатларидан биридир. Кореяликлар бажарилиши шарт бўлган асосий вазифа - ўз анъанавий маданиятини сақлаш, сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ислохотларни ўз маданий-сиёсий идентивлик, Шарқнинг анъанавий кадриятлари ва ориентирлари билан боғлашга интилиш деб ҳисоблайдилар. Бу давлатнинг таълим тизими ЮНИСЕФ экспертлари хулосасига кўра саноати ривожланган давлатлар ичида “энг самаралиси” деб тан олинган.

Кўпчиликнинг ягона фикрича, Жанубий Кореянинг иқтисодиёти ва техникадаги ютуқлари “Инсон ресурсига инвестицияни тўғри тикканлигида” деб таъкидлашади. Конфуций давридан сақланиб қолган зиёли одамга жамоат хизмати ҳозирги кунгача бор. Жанубий Кореяда 1980 йиллардан бери илмий касблар энг нуфузли ҳисобланади.

Жанубий Корея таълим тизими яна битта бутунжаҳон тамойилини амалга оширади: бу таълим ва фан интеграциясидир. Дунё амалиётида ўқувмуассасалари ва илмий-тадқиқот институтларини ўз ичига олувчи академик конгломератлар самарали фаолият олиб боришмоқда. Бундай бирлашув илм ва таълим интеграциясининг аниқ асоси бўлиб хизмат қилади ва мамлакатда ягона илмий-техник ва таълим сиёсатини олиб бориш имкониятини беради. Олий ўқув юртли ва илмий тадқиқот

институтларининг кўшилиши бугунги кунда интеграциянинг энг самарали шакли ҳисобланади.

Кўп ривожланаётган давлатларда таълим бугунги кунда жамиятнинг фақат сарф-ҳаражатлар соҳаси эмас, балки асосий ишлаб чиқарувчи кучига айланди. Яъни, таълим рақобатбардош, жиддий молиявий маблағларни олиб келувчи соҳа бўлиши кераклиги исботланди. Таълимнинг деярли 1-босқичидаёқ давлат ва иқтисодиётнинг ривожланишига қаратилган бўлиши керак. Фақат билим олиш учунгина эмас, балки олинган билимларни амалиётда самарали қўллаш учун ўқиш зарур.

Лекин шуни ҳисобга олиш жоизки, таълимни тизимли модернизация қилиш жараёни ўз-ўзидан эски тартиб элементларни енгиб ўтиш, янги ғояларни ишлаб чиқиш ва табиий бошқарувнинг бошқа метод ва механизмларини шакллантиришни назарда тутаяди. Лекин бу шундоқлигича нусха олиш шаклида эмас, балки янгиликларни қабул қилиш билан бирга таълим ривожланиш босқичидаги энг яхши анъаналар ва қўлга киритилган ютуқларни сақлаб қолишни тақозо этади.

Мактабгача таълим

Кореяда болалар боғчалари умумий таълим дастурининг бир қисми ҳисобланмайди, ота-оналар болаларни хусусий муассасаларга топширадилар. Болалар боғчасига болалар 3 ёшдан 5 ёшгача қабул қилинади. Олти ёшга тўлган болалар одатда мактабга боради. 1980-йиллардан бошлаб болалар боғчалари ва мактабгача муассасаларга борадиган болалар сони кескин ўсди: бундай 901 та муассасага 1980 йилда 66 433 бола борган бўлса, 1987 йилда 7 792 муассаса мавжуд бўлиб, улардаги болалар сони 397 020 тага етди. Улардаги тарбиячи ва педагоглар сони ҳам ортди, уларнинг катта қисмини аёллар ташкил этди.

Корея боғчалари куйидаги турларга бўлинади: бошланғич; ўрта; юқори.

Жанубий Корея мактабгача таълим тизими асосан боланинг бошланғич ҳар томонлама ривожлантирувчи кўникмаларни ўргатишга қаратилган. Болалар уч ёшдан бошлаб корейс ва инглиз тилларида ўқиш ва ёзишни ўрганадилар. Шу ёшдан бошлаб болажонлар математика сир-асрорларини ўрганадилар. Корейслар болаларнинг жисмонан соғлом ва бақувватлигига, шунингдек муסיқа дарсларининг ўзлаштиришига алоҳида эътибор қаратадилар. Боғчадан бошлаб болаларга жудаям катта ҳажмда уйга вазифалар берилади, инглиз тили дарсларида алоҳида сўз ва жумлаларни таржима қилишдан ташқари, болалар ўз фикр ва қарашларини инглиз тилида равон ва содда сўзлашни ўрганадилар.

Кореяда бошланғич таълим учун ўқув йилида 1 мартга қадар 6 ёшдан юқори бўлган болалар қабул қилинади. Лекин 5 ёшли болалар ҳам ўқишга киришга ҳуқуқли бўлиб, бунинг учун мактаб масъул шахсининг руҳсатномасини олиши лозим бўлади.

Болалар боғчасининг асосий вазифаси оилаларни ҳар томонлама ривожланиши учун шароит яратишдан иборат. Боғчаларда асосан муסיқа, расм, ҳисоблаш дарслари ўтилади. Корейс боғчаларида болаларда мустақилликни шакллантиришга катта эътибор берилади. Болалар ёши орасидаги фарқ 3 йилгача бўлиши мумкин.

Бошланғич таълим

Ўқув йили эса 1 март Корея Республикасида давлат байрами муносабати билан 2 мартдан бошланади. 6 йил давом этадиган бошланғич таълим мажбурий этиб белгиланган. Бошланғич таълимда 1 йил икки семестрга бўлинган ҳолда олиб борилади. Асосий ўқитиладиган фанлар: корейс тили, математика, аниқ фанлар, жамиятшунослик, тиллар, тасвирий санъат, мусиқа. Одатда бу фанларнинг барчасини битта педагог ўқитади, чет тилларидан ташқари.

Жанубий Кореяда болалар (6 ёшдан ошган) 7 ёшдан 13 ёшгача бошланғич мактабга борадилар. Ўқиш муддати 6 йил, мажбурий ва бепул. Бошланғич мактабда қуйидаги 9 та фанлар ўқитилади:

Корейс тили, математика, аниқ фанлар, жамият ҳақидаги фанлар, чет тили, тасвирий санъат, мусиқа. Одатда бу фанлар синф раҳбари томонидан ўқитилади, фақатгина баъзи фанлар учун махсус педагоглар тайинланади. Бошланғич таълимдан ўрта таълимга, ундан юқори таълимга имтиҳонлар топшириш орқали эмас, балки фақатгина ёшига қараб ўтилади. XX асрнинг 80 йилларига қадар инглиз тили ўрта мактабларда ўқитилган, ҳозирда эса бошланғич мактабнинг 3-синфидан ўқитиляпти. Корейс ва инглиз тили грамматикаси жуда жуда катта фарқли бўлганлиги учун инглиз тилини ўрганиш жуда қийин. Шу боис, ота-оналар ўз фарзандларини хусусий ўқув муассасаларига қўшимча ўқишга жўнатадилар. Хусусий ўқув муассасалари, яъни “хагвон”ларболаларга тил ўрганишда индивидуал ёндашадилар. Шу мақсадда, инглиз тилида гаплашувчи чет элликларни бошланғич мактабга жалб қилиш йўлга қўйилган.

Бошланғич мактаб корейчасига “чходын хаккё” деб номланар ва бошланғич таълим маъносини англатар эди. 1996 йил Жанубий Корея ҳукумати бу номни ўзгартирди ва “гукмин хаккё” деб номлади. Бу атама “фуқаролик мактаби” деган маънони англатади.

Кореяда давлат тасарруфидаги бошланғич мактаблардан ташқари қатор хусусий мактаблар ҳам мавжуд. Бу мактабларнинг ўқув дастурлари давлат мактаблари ўқув дастурларига бирмунча мос келади, лекин ўқитиш юқори даражада амалга оширилади. Масалан, кам сонли таълим олувчиларга кўп педагогларнинг жалб этилиши, қўшимча фанларнинг киритилиши, умуман таълимнинг юқори стандартларга эгалиги ва ҳ.к. Шу боис кўпчилик ота-оналар ўз фарзандларини хусусий мактабга беришга интиладилар. Лекин бундай мактабларда ўқиш нархининг баландлиги ота-оналарни ўйлантириб қўяди. Бошланғич мактабни битирган таълим олувчилар кейинги босқичларга имтиҳонсиз ўтадилар. Жанубий Кореяда синфларни рақамлаш одатдагидай пастдан юқорига эмас, балки ҳар бир таълим босқичида 1 дан бошланади.

Масалан, бошланғич мактаб 1 дан 6 гача, ўрта мактаб (3 йил) 1 дан 3 гача, саналади: бошланғич мактабнинг 1-синфи (2,3,4,5,6-синфи), ўрта мактабнинг 1-синфи (яъни, ўзбек мактабларидаги 7-синф), олий мактабнинг 2-синфи (яъни ўзбек академик лицей ва касб-хунар коллежининг 2-курс талабаси) каби.

Жанубий Кореяда мактаб тизими: ўрта ва юқори мактаблар

Корейс тилида ўрта мактаб — “чунхакё” деб номланади ва “ўрта мактаб” маъносини беради. Ўрта мактабда таълим мажбурий, бепул ва 3 йил ўқитилади. Ўрта мактабга 11 ёшдан ошган, 12 ёшдагилар қабул қилинади. Бошланғич мактабга нисбатан ўрта мактабда таълим олувчиларга анча юқори талаблар қўйилади. Синф раҳбарлари-хангильлар таълим олувчилар ҳаётида муҳим ўринга эга, таълим олувчилар уларни қаттиқ хурмат қилишади. Ўрта мактабда бир кунда 6 та фан ўқитилади, шунингдек, алоҳида махсус 7-дарс ҳам бор. Ўқув дастурининг негизини қуйидаги фанлар ташкил этади: математика, корейс ва инглиз тили, қатор аниқ фанлар, “қўшимча” фанлар: санъат соҳалари бўйича, жисмоний тарбия, тарих, ханча (хитой пероглифи), этика, уй иқтисодини юритиш, компьютер саводхонлиги.

Машғулотлар 45 дақиқа давом этади. Бошланғич синфдаги 9 та фанга, ўрта мактабда яна 4 та фан қўшилиб, жами 13 та фан ўқитилади. Мактабда чет тилларига эътибор кучли. Кўпчилик инглиз тилида бемалол гаплаша олади.

Кореялик таълим олувчилар инглиз тилидан ташқари классик хитой тилини мажбурий равишда ўрганадилар ва 5-синфдан бошлаб, Хитой тарихи ўргатилади. Бошланғич мактабдаги каби ўрта мактабда ҳам таълим олувчи синфдан-синфга имтиҳонсиз ўтади. Маълум фанлар учун имтиҳонларнинг стандарт шакллари мавжуд, фан ўқитувчилар тавсия қилинган ўқув қўлланма ва дарсликлардан фойдаланадилар. Ўрта мактабнинг кўплаб таълим олувчилари дарсдан кейин қўшимча курслар “хагвонлар”га борадилар, ёки хусусий репетиторларга қатнайдилар. Алоҳида эътибор инглиз тили ва математикага қаратилган. Баъзи хавгонлар битта фанга асосланади, баъзилари барча асосий фанларни қамраб олади. Бу ўз навбатида мактаб машғулотларининг янада қийин бўлган иккинчи қисмига айланади. Ундан ташқари жуда иродали таълим олувчилар кураш турлари ва мусиқа мактабларига қатнашадилар. Таълим олувчилар шу тариқа дарсдан кейин уйларига жуда кеч қайтадилар.

Юқори мактаб корейсчасига “кодынхаккё” деб номланади. Кореялик болалар юқори мактабга ўрта мактабдан кейин 17 ёшдан 1-курсга қабул қилинади ва 19 ёшгача таҳсил олади. Юқори мактаблар бир неча турларга ажратилади:

- *Давлат юқори мактаблари*: Корея Таълим ва техника фанлари вазирлиги, Маданият, Жисмоний тарбия ва сайёҳлик вазирлиги бошқаради;
- *Умумий юқори мактаблар*: ҳар бир вилоятдаги юқори ташкилотлар томонидан бошқарилади;
- *Хусусий юқори мактаблар*.

Шунингдек, юқори мактаблар ўқитиш фанларига кўра ҳам бир қанча турларга бўлинади:

- Ихтисослаштирилган мактаблар (қишлоқ хўжалиги, саноат, денгиз хўжалиги, ахборот);
- Умумий мактаблар;
- Махсус мактаблар (лицей шаклидаги мактаб);
- Техника мактаблари;
- Чет тили мактаблари;
- Жисмоний тарбия мактаблари;

- Санъат мактаблари ва ҳ.

Жанубий Корея Республикасида таълим вазирлиги махсус ташкил этган юқори мактаблар ҳам бор. Булар асосан қишлоқ хўжалиги, балиқчилик, саноат, халқаро тилларга ихтисослашган бўлади. Юқори мактаб ўрта мактаб каби мажбурий эмас. Бироқ кейинги йилларнинг барчасида статистик маълумотларга қараганда **97-98 %** корейс ёшлари юқори мактабни тамомлаганлар. “Илмий” юқори мактаблар, чет тиллар ва санъатшунослик мактабларига кириш анча мураккаб имтиҳонларни топширишни талаб этади. Юқори мактаблар хусусий ва давлат тасарруфида бўлиши мумкин, бу мактабларда мутахассислик берилмайди, балки уларни кейинги таълим босқичига тайёрлайди.

Коллежда таҳсил олишни истамаган таълим олувчилар касбий билим юртларига кириб ўқишлари мумкин. Бу билим юртлари технология, агрокультура ёки молия йўналишларига ихтисослашган. Юқори мактабларнинг жадвали ҳақида гапириладиган бўлса, ҳар бир таълим олувчи учун кун ярмида қайтиб келиш одатдаги ҳолатга айланган.

Жанубий Кореяда ҳунар мактаблари 600 тани ташкил этади. Бу мактабларнинг 45% бўлажак мулкдорларни тайёрлайди, 23% да техник касб эгалари етишиб чиқади. Қолган мактабларда денгизчилик, қишлоқ хўжалик ихтисосликлари ўзлаштирилади. Шуниси диққатга сазоворки, бу мактабларга корхоналар оталиқ қиладилар. Жанубий Корея “Таълим ҳақидаги қонун” талабларидан бири ҳам шудир. Бизнинг Республикамиздаги каби Жанубий Кореяда ҳам алоҳида иқтидорли болаларга эътибор жуда кучли. Жисмоний тарбиянинг ривожланишига Сеул олимпиадаси катта таъсир кўрсатган. Ривожланишдан орқада қолган болалар учун махсус мактаблар мавжуд. Бу мактабларнинг аксарияти хусусий ёки диний ташкилотларнинг хайрия маблағлари ҳисобига қурилган.

Давлат мактабларида дин фан сифатида ўқитилмайди. Лекин 3-синфдан бошлаб “Одобнома” каби махсус фан жорий этилади. Бу фан 12-синфгача ўқитилиб, ҳафтасига 2 соат ажратилган. Бу фан ўз ичига динни ҳам қамраб олади. Дин қотиб қолган бир ақида сифатида эмас, қадрият сифатида ўқитилади. Бу бутун бир тарбия тизими натижасидир. Эҳромларга бориш, тарихий ёдгорликлар билан танишиш, маънавий тарихни ўрганиш мактаб фанларининг мажбурий давоми ҳисобланади.

Мактаблар учун педагог кадрлар тайёрлаш масаласига ҳам катта эътибор берилади. Кореядаги барча талабаларнинг 6.5% бўлажак педагоглардир. Мамлакатда 11 та педагоглар тайёрлайдиган коллежлар мавжуд ҳар бир провинция (вилоят) ўз коллежига эга. Юқори мактаб битирувчилари “сусен” деб номланувчи стандарт тест топширадилар. Мактаб ўқув дастурлари кириш тестлари-имтиҳонлари мазмунини қамраб олган. Сусен 3 та асосий секция фанлардан иборат: корейс тили, математика ва инглиз тили. Ундан ташқари табиий ва ижтимоий фанлардан танлов асосида қатор фанлар киритилади. Бундай тест 1 йилда 1 марта топширилади, у интенсив тайёргарликни талаб этади. Бу тестга бўлажак ОЎЮ талабалари боғча ёшидан тайёрланишни бошлашади.

Тестни топширолмаган ва коллежга кириш 1 йилга сурилган таълим олувчиларни “чесусенлар” деб аташади.

Жанубий Кореяда касб-ҳунар таълими ва олий таълим тизими

Жанубий Кореяда олий маълумотга эга бўлиш ҳар бир корейс фуқаросининг кейинги мавқеи муваффақияти учун жуда катта аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам бу мартабали таълим муассасаларига ўқишга киришга бўлган эҳтиёж ҳам катта. Жанубий Кореяда эътибор кўпроқ математика, корейс тили ва инглиз тилларига, аниқ фанларга ва жамият билан боғлиқ фанларга қаратилади.

Жанубий Кореяда қуйидаги таълим муассасалари турлари мавжуд:

- коллеж ва университетлар (хусусий ва миллий, давлат тасарруфида);
- индустриал университетлар;
- педагогика институтлари;
- сиртки университетлар;
- очик университетлар.

Жанубий Корея таълим тизимининг барча бўғинларида бўлганидек, олий таълим соҳасида ҳам чуқур ислохотлар олиб борилган. Мамлакатда таълимни ислох қилиш ва ривожлантиришга оид қабул қилинган қонунлар ва меъёрий ҳужжатларни олий таълимни рақобатга тайёрлаш, университет таълимни ривожлантиришда тадқиқотлар кўламини кенгайтириш, битирув мактаб таълими ва амалий мутахассисликларни кучайтириш, университетларнинг маҳаллий саноат билан алоқадорлигини яхшилаш, саноат талабларига жавоб берадиган касбий таълимни ривожлантириш, мактаб билан ишлаб чиқариш ўртасидаги ҳамкорликни мустаҳкамлаш, ижтимоий кам таъминланган оилалар ва ишчилар учун касбий таълимни кучайтириш, олий таълим учун ўсмирлар имкониятларини яхшилаш, ахборот асрида таълим бошқаруви ва уни молиялаштириш халқаро таълим алмашинувини мустаҳкамлаш каби долзарб масалаларга катта эътибор қаратилди.

Кореяда олий таълим муассасаларига қабул қилиш қаттиқ назорат остида бўлиб, ҳар бир даъвогарнинг маълум бир коллеж ёки университетга мувофиқлиги талабанинг таълимни ўзлаштириш қайдлари ва стандартлаштирилган миллий тест натижалари орқали белгиланиди.

Мамлакатда ягона сиртки олий ўқув юрти - Сеулдаги сиртки университет ўзига ҳос аҳамиятга эга. “Очик университетлар” нинг вазифаси ҳам шунга ўхшаш бўлиб, уларга ишлаб чиқаришда ишлаётганларгина кириши мумкин, уларда кириш имтиҳонлари йўқ. Жанубий Кореяда коллежларнинг асосий вазифаси малакали ишчилар ёки бўғин идора хизматчиларини тайёрлашдир. Талаба коллежни тугатгач, назарий жиҳатдан бирданига университетнинг иккинчи ёки учинчи курсига кириш учун ҳаракат қилиши мумкин. Шу билан бирга махсус ўтиш имтиҳонини топшириб, бошқа мутахассислик бўйича ҳам кириши мумкин.

Бакалаврият. Ўқиш муддати 4 йил. Талабалар 140-150 кредит соат атрофида таҳсил оладилар. Тиббиёт соҳасида ўқиш 6 йил давом этади ва 180 кредит соат ўқишади. Ўқиш тугагач, бакалавр даражасини олганлиги ҳақидаги диплом берилади. Типик йирик корейс университетлари таркибида 10 тадан 20 тагача факультетлар бор. Факультетлар америкача термин билан

“колликлар”, яъни корейсча “тэхак” деб аталади. Кореяда ўқув жараёнига ахборот технологияларини жорий қилишга алоҳида эътибор берилади. Натижада Жанубий Корея дунёда ўз мактаб ва таълим муассасаларини компьютер ва интернет билан тўлиқ таъминлаган иккинчи давлатга айланди.

Магистратура. Ўқиш муддати 2-3 йил. Ўқиш якунида талабалар диссертация ёқлайдилар. Тиббиёт соҳасидаги талабалар Тиббиёт мактабининг барча талабаларини бажариб, миллий имтиҳон топширадилар. Ўқиш якунида магистрлик даражаси берилади.

Докторантура. Ўқиш муддати 3-4 йил. Ўқиш якунида докторлик диссертацияси ҳимоя қилинади, оғзаки ёки соҳага мос имтиҳон топширилади.

ЯПОНИЯ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ

Японияжуда тез ривожланаётган давлат бўлиб, бу ҳол асосан японларнинг табиатан меҳнатсеварлик ва ишбилармонлиги билан боғлиқдир. Дунёдаги барча янгиликлар ва юксалишлар сари интилиш, энг сўнгги ютуқлардан фойдаланиш ва уларни янада ривожлантириш - бу япон халқининг азалий миллий одатларига айланиб қолган. Бугунги кунда Япония дунёдаги барча давлатлар учун очик ва халқаро ҳамкорлик майдонида фаол иштирок этиб келмоқда. Японияда жуда қадимдан халқнинг ақлий имкониятларидан фойдаланувчи фан ва техникани қўллаш сиёсати энг муҳим ўрин тутди. Ҳозирги даврда Япония илмий тадқиқотларга кетган сармоя миқдори бўйича дунёда 2-ўринда туради.

Япония таълимининг шаклланиши 1867-1868 йилларда бошланган. Япония ўз олдида 2 вазифани: 1-бойиш, 2-ғарб технологияларини Япония ишлаб чиқаришига киритиш масаласини қўйди ва бу ишни амалга ошириш учун биринчи галда таълим тизимини тубдан ўзгартириш кераклигини англади.

Мактабгача таълим

Мактабгача таълимга Японияда катта эътибор берилади, чунки психологларнинг таъкидлашича 7 ёшгача инсон билимларни 70%ни, қолган 30%ни бутун қолган умри давомида ўзлаштирар экан. Мактабгача тарбия одатда оиладан бошланади. Япон аёллари учун оналик биринчи ўринда туради. Кўпгина япон аёлларининг айтишларича, бола тарбияси-уларнинг ҳаётларининг мақсадларидир.

Японлар боланинг эрта вояга етиши тарафдоридирлар. Турли ёшларда тарбиянинг турли муаммоларига урғу беради. Масалан, 1 ёшда-ўзига ишонч ҳиссини уйғотиш, 2 ёшда-амалий санъат қўл меҳнатини кўрсатиш, 3 ёшда-бурч ҳиссини тарбиялаш, 4 ёшда-яхшилик ва ёвузликни фарқлашга ўргатиш, 5 ёшда-лидерлик ҳислатларини тарбиялаш, мустақилликка, режа тузиш ва уларни бажаришга ўргатиш. Болалар ва қизлар турлича тарбияланадилар. Ўғилга оиланинг бўлажак таянчи сифатида қарайдилар ва қийинчиликларни енгишга ўргатадилар. Қизларни эса уй ишларига тайёрлайдилар.

Япония боғчаларида болаларни 8 кишилик кичик гуруҳлар-“хан”ларга бўлади. Бу болаларга боғчада “ўз иш ўрни” ажратилади, улар ўз ханларига ном танлайдилар. Шу тариқа энг кичик ёшдан жамоада ишлашни ўргатадилар. Бу гуруҳдаги ҳар бир таълим олувчи гуруҳда ўз ўрнига эга бўлиши лозим. Бундай ханлар кейинги таълим босқичида ҳам қўлланилади.

Ўрта мактабда ханлар доимий эмас, улар янги шароитларга тезроқ кўникиш учун ҳар 5 ойда ўзгартириб турилади. Япония боғчаларига 3-5 ёшдаги болалар қабул қилинади. Болалар боғчаларининг мақсади болаларнинг ақлий ва жисмоний қобилиятларини ривожлантириш, мустақиллик ва ички тартиб кўникмаларини тарбиялаш, жамият ҳодисаларига тўғри муносабатда бўла олишни ўргатишдан иборат. Шунингдек, оғзаки нутқ, сўзларни тўғри қўллашни ўргатишга ҳам катта эътибор берилади. Эртақлар, китоблар, мусиқа, спорт ўйинлари, рассомлик каби шахснинг ижодий хусусиятларига кизиқиш уйғотилади. Ҳозирги кунда мактабгача тарбия муассасаларига 60% болалар жалб этилган. Бошланғич таълимга эрта қабул қилишга ўтиш мақсадида 4-5 ёшдаги болаларнинг барчасини болалар боғчасига жалб қилиш кўзда тутилмоқда.

Болалар боғчаси Японияда ватан фуқаросини шакллантириш тизимининг 1-босқичи ҳисобланади. Мустақил фаолият, жамоавий онг, ижтимоий масъулият кўникмаларини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилади. Болалар боғчасининг асосий вазифаси-болани мактабга тайёрлашдир. Бу ерда расм, мусиқа, ритмика, жисмоний тарбия бўйича машғулотлар ўтилади. Индивидуаллик, у қанчалик яхши бўлмасин, таълим олувчиларни ўзига жалб қилмайди, болалар жамоаси томонидан қабул қилинмайди.

Бошланғич таълим – “сёгакко”

Бошланғич мактаб таълимнинг илк 6 йилини қамраб олади ва унинг асосий қисми ҳисобланади. *Японияда мактабга 6 ёшдан борилади. Бошланғич мактабга 6 ёшдаги япон болаларнинг 99% қатнайди. 99% япон бошланғич мактаблари давлат тасарруфида, 1% - хусусий.* Ўқув режасига япон тили, гуманитар фанлар, арифметика кабилар қиради. Санъат ва хунар (япон хусни хати), мусиқа, уй хўжалигини юритиш, жисмоний тарбия, ахлоқий одобнома академик предметлар ҳисобланмайди.

Японияда бошланғич таълим мажбурий ва бепул бўлиб, машғулотлар апрель ойида бошланади. Ўқув йили 3та чорак-триместрга бўлинади. *1-чорак-6 апрелдан-20 июлгача давом этади, кейин ёзги таътил бошланади. 1-сентябрдан 2-триместр бошланади ва 26 декабргача давом этади. 26-декабрдан 7-январгача қишли таътил бўлади. Охирги 3-триместр 7-январдан 25-мартгача давом этади. 25-мартдан 6-апрелгача баҳорги таътил бўлади. Шу пайтда таълим олувчилар синфдан синфга кўчади.* Чорак-триместрларнинг бошланиши ва тугалланиши турли мактабларда турли саналарга тўғри келиши мумкин. Таътил пайтида таълим олувчилар уй вазифаларини оладилар. Баъзан таътил пайтида ҳам, агар триместрда яхши ўқимаган бўлса, махсус курсларда ўқийдилар. Японияда ўқиш 6 кунлик, лекин ҳар 2-шанба дам олиш куни ҳисобланади. Мактабларда ўқитиш дастури ўзгарувчан, лекин Таълим вазирлиги тасдиқлаган стандартларга асосланади. Бошланғич таълимни молиялаштириш, педагоглар билан таъминлаш, мактаб дастурларини яратиш маҳаллий ҳокимият зиммасида. Бошланғич таълимда болалар давлат ҳисобидаги 1945 канджи иероглифдан 100бтасини ёд олиши керак.

Бошланғич таълим “сёгакко” қуйидаги вазифаларни ҳал қилади:

-таълим олувчиларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, ватанига, ўз кадриятларига ҳурмат ҳиссини ўргатиш;
-таълим олувчиларни халқаро ҳамкорлик руҳида тарбиялаш;
-она тилидан тўғри фойдаланиш;
-иқтисодий тарбия бериш;
-баркамол шахсни тарбиялаш. Ўқув мақсадларига аниқ ўқув фанлари бўйича ўқув режалари ва дастурларни тайёрлаш орқали эришилади. Бошланғич мактабда япон тили жамиятшунослик, табиийёт, мусиқа, расм ва ҳунар, уй ижодиёти, этика каби фанлар ўқитилади, жисмоний тарбия билан шуғулланадилар. Шунингдек “махсус фаолият” фани ҳам ўқитилади, унга клуб ишлари, мажлислар, спорт тадбирлари, саёхатлар, байрамлар ва б. кирилади. Кам таъминланган оилаларнинг болалари мактаб нонушталари, турли хизмат ва саёхатларга пул тўлаш учун дотация оладилар. Ота-оналар фарзандларини ўз туманларида жойлашган мактабга боришини истамасалар, хусусий пуллик таълим муассасасига беришлари мумкин, лекин бу мактабларга жуда қийин танлов орқали қабул қилинади.

Японияда ўрта ва юқори мактаб тизими.

Кичик ўрта мактаб-тюгакко.

Бошланғич мактабни тугатган таълим олувчи ўқишни кичик ўрта мактабда давом эттириши лозим. Япон тили, математика, жамиятшунослик, этика, табиийёт, мусиқа, санъат, махсус фаолият, жисмоний тарбия, техник маҳорат ва уй хўжалигини юритиш каби мажбурий фанлардан ташқари таълим олувчилар чет тили, қишлоқ хўжалиги ёки математикадан чуқурлаштирилган курс каби фанларни танлашлари мумкин.

Кичик ўрта мактаб 3та синф 7,8,9-синфларни ўз ичига олади ва мажбурий таълимнинг охириги босқичи бўлиб ҳисобланади. Таълим олувчилар ёши 12дан 15 ёшгача бўлади. Худди бошланғич мактабдагидай, ўрта мактабнинг асосий қисми давлат тасарруфида, 5% хусусий. 2001 йил апрелдан бошлаб инглиз тили мажбурий фан бўлиб ҳисобланади. Кўпчилик таълим олувчилар битта ёки бир неча мактаб тўғараклари, қизиқишлари бўйича клубларга қатнашадилар. Бу дарсдан кейин соат 18:00гача иш кунлари, дам олиш кунлари эрталабки вақтни эгаллайди.

Кичик ўрта мактабда ўтиладиган фанлар қаторига инглиз тили, бир неча танлов фанлар кирилади. Бу фанларнинг таркиби мактабларга боғлиқ. Энг қийин фанлар математика ва япон тили ҳисобланади.

Японликлар фарзандларининг энг яхши, юқори таълим олишини жуда хоҳлайдилар. Таълимга бундай катта эътибор “дзюку” мактабларининг яратилишига асос бўлди. “Дзюку” -нуфузли ўқув муассасаларига тайёрловчи махсус кечки мактаблардир. Бундай мактабларнинг аналоги ХВИИИ асрда япон черковида пайдо бўлган, ҳозирги кунда дзюкулар сони 100 мингдан ошиқ.

“Кичик дзюку” лар 5-6 таълим олувчидан иборат бўлиб, педагогнинг уйида шуғулланади. “Катта дзюку”лар 5 минггача таълим олувчиларни йиғади. Ўқиш бу мактабларда соат 16:50дан 20:50гача давом этади, дарслар душанбадан жумагача бўлади, ҳафталик назоратни одатда якшанба эрталабгача белгилашади.

Юқори (ўрта) мактаб-котогакко

Юқори (ўрта) мактаб мажбурий эмаслигига қарамай, унда 94% таълим олувчилар таҳсил оладилар. Юқори ўрта мактаб сони 55%ни ташкил этади, шунга қарамай давлат ва хусусий катта мактаблар пуллик. Юқори ўрта мактабнинг 1-йил учун дастури ҳаммага бир хил, лекин кейинги 2 йил ичида олий таълим олиш мақсадига кўра курсни танлаш назарда тутилмоқда.

Юқори мактаб дастурлари ўрта мактаб ва бошланғич мактаб дастурларига кўра хилма-хил, лекин таълим олувчиларга билимнинг у ёки бу соҳасига ихтисосланиши бўйича имкониятлар яратилади. Юқори мактабларда ўқиш пулли, лекин давлат муассасаларида арзонроқ. Пулли, хусусий ўрта ва бошланғич мактаблар ҳам бор. Барча пулли таълим муассасаларида стипендиялар конкурси ғолиби бўлса, текин ўқиш мумкин ёки чегирмалар олиш мумкин. Ўрта мактабдан юқори мактабга ўтиш имтиҳонлар натижаларига боғлиқ ҳолда амалга оширилади. Ўрта мактабда ўзлаштириш кўрсаткичига кўра таълим олувчи кириш имконияти бор бўлган катта мактаб рўйхатини олади.

Одатдаги давлат мактабларидан ташқари пулли хусусий мактаб-академиялар (гакуэнлар) бор. Шунингдек, умумдавлат мактаби мақомидаги “миллий мактаблар” мавжуд. Бу академияга кириш учун юқори конкурс асосида алоҳида имтиҳонлар топширилади. Бир тарафдан академияда яхши таълим дастурлари мавжуд бўлиб, уларнинг кўпчилиги олий мактаб ёки университетга кириш учун имконият беради.

Япония ҳукумати ОЎЮлари битирувчиларини педагог лавозимига тайинлашда қаттиқ танлов сиёсатини олиб боради. Бошқа давлатлардан фарқли ўлароқ, давлат мактаби ўқитувчиси бўлиш учун япон фуқароси ўқитувчи дипломини олиши керак ва ўқитувчиликка тайинлаш имтиҳонидан ўтиши керак.

Японияда юқори ўрта мактабларнинг кундузги (ўқиш -3йил), кечки ва сиртки (ўқиш 4 йил) турлари бор. Кечки ва сиртки мактабни битирганлик ҳақидаги гувоҳномаси худди кундузги юқори мактабникидай бўлса ҳам, 95% таълим олувчилар мактабнинг кундузги бўлимида таҳсил олишади. Юқори мактабларга қабул қилиш кичик мактабни тугатганлик ва кириш имтиҳонлари натижалари бўйича конкурсдан ўтганлиги ҳақидаги ҳужжат асосида амалга оширилади. Юқори ўрта мактабда япон тили, математика, табиийёт, жамиятшунослик ва б. мажбурий умумтаълим фанларига қўшимча ҳолда таълим олувчилар танлов бўйича фанларни таклиф қиладилар, бу инглиз тили, ёки бошқа чет тиллар, шунингдек, техник ва махсус фанлар бўлиши мумкин. 12-синфда таълим олувчилар ўзи учун таълим профилларидан бирини танлаши керак.

Таълим, фан ва маданият вазирлиги кўрсатмасига кўра, Юқори ўрта мактабда билимларни баҳолашда ОЎЮ тизимидан фойдаланилади. Бу ҳар бир таълим олувчи 12 йиллик ўрта таълимни тугатганлиги ҳақида гувоҳнома олиши учун 80 кредит (зачёт бирлиги)ни йиғиши лозим деганидир. Масалан, япон тили ва замонавий япон адабиётини ҳар бир курсини ўрганиш натижалари бўйича 4та кредит берилади, япон тили лексикологияси бўйича 2 кредит, классик тил бўйича-2 кредит.

Японияда касб-хунар таълими

Японияда юқори ўрта мактабда ўқишни хоҳламаганлар 5 йиллик “техник коллеж”лар-касбий техника билим юртларига киришлари мумкин. Лекин бу ўқишларга кириш шунчалик оддий эмас, энг яхшиларидан жуда катта конкурс асосида қабул қилинади, чунки Японияда юқори малакали ишчилар жуда ҳам зарур.

Университет ўрнига 2 йиллик коллежга кириш мумкин, унда махсус таълим берилади. Бу коллежларда япон қизларининг 90% ўқийдилар ва аёллар касбини эгаллайдилар: тиббиёт ҳамшираси, болалар боғчаси тарбиячиси, бошланғич синф ўқитувчиси, юқори малакали уй хонимлари, актриса (сэйю). Япония коллежлари ўз мақоми бўйича бизнинг ўрта махсус таълим муассасалари билан тенг. Улар кичик, технологик, ва махсус тайёргарлик коллежларига бўлинади.

Кичик коллежлар гуманитар, табиий, тиббиёт ва техник фанлар соҳасида тайёргарликнинг икки йиллик дастурини тавсия қилади. Бу коллеж битирувчилари университетнинг 2 ёки 3-курсида ўқишни давом эттиришлари мумкин. Кичик коллежларга қабул тўлиқ ўрта мактаб базасида амалга оширилади. Талабгорлар кириш имтиҳонлари ва ундан камроқ “Биринчи босқич ютуқлари тести”ни топширадилар.

Японияда технологик коллежларга тўлиқ эмас ёки тўлиқ ўрта таълимни тугатгач кириш мумкин. Биринчи ҳолатда ўқиш муддати 5 йил, иккинчисида- 2 йил.

Бу типдаги коллежларда электроника, қурилиш, машина қурилиши ва бошқа фанлар ўқитилади. Махсус тайёргарлик коллежлари бухгалтер, машинист, дизайнер, дастурчи, автомеханик, тикувчи, ошпаз ва бошқаларкаби 1 йиллик касбий курсни тавсия этади. Битирувчилар ОЎЮда, кичик ва техник коллежларда ўқишни давом эттириш ҳуқуқига эга бўладилар.

Нотўлиқ ва тўлиқ ўрта мактаб битирувчиларини маълум касбга тайёрлаш учун 2 типдан иборат мактаб тизими яратилган бўлиб, булар мажбурий таълим базасидаги 1-4 йиллик махсус тайёргарлик мактаблари, ҳамда бир неча ойдан 1-3 йилгача давом этадиган кўп тармоқли мактаблардир.

1978 йил жорий қилинган ва охириги йилларда унинг сезиларли даражада ошган махсус тайёргарлик ва кўп тармоқли мактаблар Япония узлуксиз таълим тизимида муҳим ўрин тутди. Бу мактаблар таълим олувчиларга касбий-техник ва умумтаълим йўналиш курсларини таклиф этади. Ўрта касбий таълим 2-3 йиллик кичик коллежлар ва 5 йиллик техник коллежларда олинади. Кичик коллежлар “танки-дайгаку” деб аталади ва бутун Япония таълим тизимининг жуда кўп қисмини ташкил этади.

Кўпчилик миллий кичик коллежлар миллий университетлар қошида ташкил этилган. Кичик коллежларнинг ярми ўрта тиббий ходимларни, чораги юрист ва иқтисодчиларни, қолганлари- техник мутахассисларни тайёрлайди. Муниципал кичик коллежлар жамиятнинг ижтимоий талабларига кўра таълимий ва тадқиқот фаолиятини олиб боради.

Японияда давлат университетларига тўлиқ ўрта мактабни битириб кириш мумкин. Қабул 2 босқичда ўтказилади. Биринчи босқичда абитуриентлар марказлашган ҳолда университетларга қабул бўйича Миллий марказларда

Ўтказиладиган “Ютуқлар биринчи босқичининг умумий тести”ни топширадилар. Тестни муваффақиятли топширганлар университетда ўтказиладиган кириш имтиҳонларига киритиладилар. Тестдан юқори балл олганлар давлатнинг энг нуфузли университетларига кириш учун имтиҳон топширадилар.

Олий таълим бакалавр даражасини олиш учун 4 йиллик ўқиш белгиланган. Баъзан маълум касбий даражани эгаллаш учун 6 йиллик дастур тавсия қилинади. 2 типдаги университетлар мавжуд: миллий университетлар давлат университетлари.

Японияда кучли 20таликка кирган энг зўр Осиё университетлари: Токио университети, Осако университети, Киото университети, Тохоку университети, Нагоя университети, Токио технология институти, Кюсю университети, Цукуба университетларидир.

Университет танлашда биринчи мезон-унинг нуфузлилигида. Бундай нуфузли ОЎЮ битирган ёш йигит-қизлар дарҳол ишга олинади Япония университетларида ўқув жараёнини ташкил қилишнинг ўзига хос хусусияти шундаки, умумиллий ва махсус фанлар аниқ бўлиб ўқитилади. Биринчи икки йилликда барча талабалар умумтаълим тайёргарлигини оладилар. Бунда умумиллий фанлар: тарих, фалсафа, адабиёт, жамиятшунослик, чет тиллари ўтилади, шунингдек, бўлажак касби бўйича махсус курсларни эшитадилар. Илк икки йилликда талабалар танлаган касблари моҳиятига чуқуррок кириш имкониятига эга бўладилар, ўқитувчилар эса-талабанинг касбларининг тўғри танлаганликларига ишонч ҳосил қиладилар ва илмий салоҳиятини аниқлашга эришадилар.

Назарий жиҳатдан умумиллий цикл тугагандан сўнг талаба мутахассислик ва ҳатто факультетни ўзгартириши мумкин. Аслида, бундай ҳолатлар кам учрайди ва битта факультет доирасида бўлиши мумкин, бунда ҳам ташаббускор талаба эмас, раҳбарият бўлади. Охирги 2 йилда танланган касб ўргатилади. Барча университетларда ўқиш муддати стандартлаштирилган. Олий таълимда таълимнинг асосий йўналишлари ва мутахассисликлари бўйича 4 йил ўқитилади. Тиббиёт ходимлари, стоматолог ва ветеринарлар 6 йил ўқишади. Асосий курсни тугатгач, бакалавр даражаси берилади: гакуши. Айрим мустасно ҳолатлардан ташқари битта университетдан иккинчисига ўтиш амалда йўқ. Лекин баъзи университетлар чет эллик талабаларни 2 ёки 3-курсга қабул қиладилар, шунда талабаларни ўтказиш бўйича махсус имтиҳонлар ўтказилади (трансфер экзаминацион).

Олий ўқув юртининг тадқиқот ишларига лаёқати бор талабалари ўқишни магистратурада давом эттиради.

Кўплаб университетлар ўқув жараёнини семестр тизими бўйича ташкил қилади. Университетда зачет бирликлари тизими ташкил қилинган. Унда аудитория ва лабораторияда семестр давомида ҳар ҳафта ичида сарфланадиган соатлар сонидан келиб чиқиб, ўқитилаётган курснинг ҳажми белгиланади. Бакалавр даражасини олиш учун 124дан 150 гача зачет бирликларини тўплаш лозим.

Магистрлик даражаси дастури чуқур илмий ва касбий ихтисослаштиришни назарда тутди. 30 зачет бирлигидан иборат бўлган дастур бўйича 2 йиллик

таълим, битирув имтиҳонлари ва диссертация ҳимоясидан кейин магистратура битирувчисига магистр даражаси берилади.

3 йиллик докторлик дастурлари 50 зачет бирлиги, битирув имтиҳонлари ва индивидуал тадқиқот асосида ўтказилган диссертация ҳимоясидан иборат ўқув курсини ўз ичига олади. Талаба, магистр ва докторантлардан ташқари япон олий ўқув юртларида, эркин тингловчилар, кўчма талабалар, тадқиқотчи-талабалар ва коллегиал тадқиқотчилар бор

Эркин тингловчилар асосий курсга ёки магистратурага бир ёки қатор курсларни ўрганиш учун қабул қилинадилар. Япония ёки чет эл олий ўқув юртларидан келган кўчма талабалар битта ёки қатор маърузаларда қатнашиш ёхуд магистратура ва докторантурадан илмий раҳбарликни олиш учун қабул қилинадилар. Тадқиқотчи талабалар (Кенкю-сеи) мазкур университет профессори раҳбарлиги остида маълум илмий мавзунини ўрганиш учун бир йиллик магистратурага киради, лекин академик даража берилмайди.

Глобаллашув даврида олий таълим жамият ҳаётида ўта муҳим аҳамиятга эга. Шу нуқтаи назардан Японияда олий таълим тизими жуда кадрлидир.

Японияда олий таълим 12 йиллик бошланғич ва ўрта таълимдан кейин бошланади. Япония олий таълим муассасаларига университетлар, кичик мутахассис дипломини берувчи 2 йиллик коллеж, амалий ва ижодий таълим берувчи технологик коллежлар ва касбий ва амалий қобилиятларни ривожлантиришга қаратилган махсус ўқув коллежлари киради.

ФИНЛЯНДИЯ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ

Нуфузли Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти томонидан уч йилда бир ўтказилувчи халқаро тадқиқотларга кўра, финляндиялик мактаб таълим олувчилари дунёдаги энг юқори билимлар даражасини намойиш этишади. Улар шунингдек дунёдаги энг кўп китоб таълим олувчи болалар ҳамдир. Бундан ташқари, финляндиялик мактаб таълим олувчилари табиий фанлар бўйича - дунёда иккинчи, математика бўйича эса бешинчи ўринни эгаллашади. Бироқ педагогик жамиятни қувонтирадигани биргина бу натижалар эмас. Шуниси ажабланарлики, дунё миқёсида юқори кўрсаткичларни қайд этишларига қарамай, финляндиялик мактаб таълим олувчилари дарсларга у қадар кўп вақт ажратишмайди. **Финляндияда ўртача мажбурий умумтаълим тизими икки босқичли мактабни ўз ичига олади:** □қуйи (алакоулу), 1-6 синф; □юқори (йлакоулу), 7-9 синф. Қўшимча 10-синфда таълим олувчилар ўз баҳоларини яхшилашлари мумкин. Сўнгра болалар ё профессионал коллежга йўл олишади, ёки лицей (лукио)да ўқишни давом эттиришади. **Финляндия таълими «ўрта» босқичининг 7 тамойили:** **1. Тенглик -Мактаблар** Мамлакатда на элита ва на «бўшроқ» мактаблар бор. Финляндиядаги энг йирик мактабда 960 нафар таълим олувчи таълим олади. Энг кичигида эса - 11 нафар. Барча мактаблар мутлақо бир хил жиҳозланган, бирдек имкониятларга эга ва бир хил молиялаштирилган. Деярли барча мактаблар - давлат мактаблари бўлиб, ўнлаб хусусий мактаблар бор. Уларнинг ота-оналар қисман тўлов киритишларидан ташқари яна бир фарқи - таълим олувчиларга бўлган талабнинг юқорилигида. Қоидага кўра, бу ўзига хос «педагогик» лабораториялар: Монтессори, Френ, Мортан и Вальдорф мактаблари. Инглиз, немис ва француз тилларида таълим

берилувчи ўқув муассасалари ҳам хусусий ҳисобланади. Финляндияда тенглик тамойилига риоя қилган ҳолда швед тилидаги параллель таълим тизими мавжуд - боғчалардан тортиб то университетларгача. Саам халқининг манфаатлари ҳам унутилмаган, мамлакат шимолида она тилида таълим олиш мумкин. Яқин вақтларгача финларга мактаб танлаш тақиқланган эди, болалар шунчаки энг яқин орадаги мактабга чиқишарди. Тақиқ бекор қилинди, лекин ота-оналарнинг аксарияти барибир болаларни яқин орадаги таълим муассасасига беришни маъқул кўришмоқда, зеро Финляндияда барча мактаблар бирдек яхши.

- **Барча фанлар** Бир фаннинг бошқаларидан чуқурроқ ўргатилиши мақсадга мувофиқ эмас. У ерда, масалан, математика санъатдан муҳимроқ ҳисобланмайди. Аксинча, қобилиятли болалар учун алоҳида синфлар ташкил қилинишига ягона сабаб уларнинг тасвирий санъат, мусиқа ва спортга мойиллиги бўлиши мумкин.

- **Ота-оналар** Ўқитувчи таълим олувчисининг ота-онаси ким бўлиб ишлашини охирги навбатда, зарурарт туғилгандагина билади. Ўқитувчиларга ота-оналарнинг иш жойига доир саволлар бериш тақиқланган.

- **Таълим олувчилар** Финлар таълим олувчиларни хусусиятлари ёки танловларига қараб таснифлашмайди. Шунингдек, “яхши” ва “ёмон” таълим олувчилар ҳам йўқ. Таълим олувчиларни бир-бирига таққослаш тақиқланган. Даҳо болалар ҳам, ақлий салоҳияти бўшроқ болалар ҳам “ўзига хос” ҳисобланиб, барча билан бирга ўқишади. Умуман олганда, жамоада ногиронлиги бўлган болалар ҳам таълим олади. Оддий мактабда кўриш ва эшитиш органлари касалликлари бўлган таълим олувчилар учун синф ташкил қилинган бўлиши мумкин. Финлар алоҳида муносабатга талабгор инсонларни жамиятга максимал даражада интеграция қилишга ҳаракат қилишади. Билими кучли ва бўш таълим олувчилар орасидаги фарқ - жуда кичик.

- **Ўқитувчилар** Ўқитувчилар ҳам болаларга бор меҳрини беради, “севимлилар” ажратилмайди. Қоидадан ҳар қандай четга чиқиш бундай ўқитувчи билан шартнома бузилишига олиб келади. Фин ўқитувчилари фақат таълим берувчи вазифасини бажаришлари керак. Жамоада барча ўқитувчилар - физиклар ҳам, адабиётчилар ҳам, меҳнат ўқитувчилари ҳам бирдек тенг.

Катта ёшли кишилар (ўқитувчилар, ота-оналар) ва болалар ҳуқуқлари тенглиги Финлар бу тамойилни “таълим олувчига ҳурмат” деб аташади. Болаларга 1-синфдан уларнинг ҳуқуқлари тушунтирилади, ижтимоий хизматчига катта ёшлилар устидан шикоят қилиш ҳам шулар жумласидандир. Бу финляндиялик ота-оналарни уларнинг фарзанди - мустақил шахс эканини, уларга сўз билан ҳам, «қамчи» билан ҳам озор етказиб бўлмаслигини тушунишга рағбатлантиради. Финляндия меҳнат қонунчилигига кўра, педагог ўз касбидан келиб чиқиб таълим олувчини таҳқирлашга ҳаққи йўқ. Барча ўқитувчилар фақат 1 йилга шартнома имзолашади, бу муддатни узайтириш ҳам, тўхтатиш ҳам мумкин. Ўқитувчиларга жуда яхши маош тўланади: фан ўқитувчиси - 5000 еврогача, ёрдамчи - 2500 еврогача.

2. Бепул Ўқишнинг ўзидан ташқари қуйидагилар бепул: – тушлик; – экскурсиялар, музейлар ва синфдан ташқари ҳар қандай фаолият; – болани уйдан олиб кетувчи ва қайтарувчи транспорт, агар энг яқин мактаб 2 километрдан узоқда бўлса; – ўқув дарсликлари, барча ўқув қуроллари, калькуляторлар ва ҳатто планшет-ноутбуклар. Ҳар қандай мақсадлар учун ота-оналардан пул йиғиш тақиқланади.

3. Индивидуаллик Ҳар бир бола учун индивидуал таълим ва ривожланиш режаси тузилади. Индивидуаллик таълим олувчилар томонидан фойдаланилаётган дарсликлар мазмуни, машғулотлар, синф ва уй ишлари сони ҳамда уларга ажратилаётган вақт, шунингдек таълим материалига ҳам тегишли. Бир синфнинг ўзида дарсда болалар турли мураккабликдаги машқларни бажаришади. Баҳолаш тизими ҳам персонал даражага мувофиқ. Агар “одатий” машқ аъло баҳога бажарилса, эртасига юқорироқ даражали машқ берилади, мободо уддасидан чиқа олмаса, ҳечқиси йўқ, яна оддий машқ берилади. Финляндия мактабларида оддий таълим билан бир қаторда таълим жараёнининг икки ноёб тури мавжуд:

“Бўшроқ” таълим олувчилар таълимини қўллаб-қувватловчи — бу бошқа мамлакатларда репетиторлар бажарадиган иш. Финляндияда репетиторлик кенг тарқалган таълим усули ҳисобланмайди, мактаб таълим олувчилари дарс вақтида ёки ундан кейин керакли таълим олувчиларга қўшимча ёрдам кўрсатишади.

Коррекцион таълим — материални ўзлаштиришдаги умумий барқарор муаммолар билан боғлиқ. Масалан, бу таълим олиб бориловчи фин тилини тушунмаслик ёки эслаб қолиш ё математик қобилятининг яхши эмаслиги, ёхуд баъзи болаларнинг асоциал хатти-ҳаракатлари билан боғлиқ бўлиши мумкин. Коррекцион таълим кичик гуруҳларда ёки индивидуал тарзда ўтказилади.

4. Амалиёт “Ё ҳаётга тайёрлаймиз, ёки — имтиҳонларга. Биз биринчисини танлаймиз”, - дейди финлар. Шунинг учун Финляндиядаги мактабларда имтиҳонлар йўқ. Назорат ишлари ва оралиқ тест синовлари - ўқитувчининг қарорига қараб белгиланади. Умумтаълим мактабини тугаллашда фақат биргина мажбурий стандарт тест ўтказилади. Шуниси диққатга сазоворки, ўқитувчилар унинг натижалари учун алоҳида қайғуришмайди, тест натижалари учун бировнинг олдида жавоб ҳам беришмайди, болалар ҳам унга махсус тайёргарлик кўришмайди: бориға барака. Финляндия мактабларида ҳаётда керак бўладиган билимлар берилади. Масалан, бирор бир қурилманинг тузилиши уларга керак бўлмайди, уни ўрганишмайди ҳам. У ердаги болалар болалиқдан портфолио, шартнома, банк картаси нима эканини яхши билишади. Меросдан солиқ фозини ёки келгусидаги даромадларини ҳисоблай олишади, интернетда ташриф-сайтини ярата олишади ва ҳ.к.

5. Ишонч Биринчидан, мактаб ходимлари ва ўқитувчилар учун турли текширувлар йўқ, таълим олувчиларга таълим беришга доир турли услубларни ўргатувчилар ҳам йўқ. Мамлакатда таълим дастури ягона, фақат умумий тавсиялар бор, холос. Ҳар бир педагог ўзи тўғри деб билган услубни қўллайди. Иккинчидан, болаларга бўлган ишонч: дарсларда таълим олувчи

Ўзини қизиқтирган иш билан шуғулланиши мумкин. Масалан, адабиёт дарсида ўқув фильми намоёиш этилаётган бўлса-ю таълим олувчига бунинг қизиғи бўлмаса, у китоб ўқиб ўтириши мумкин. Таълим олувчи ўзи учун нима фойдали эканини ўзи танлайди.

6. Истак-хоҳиш Ўқишни истаган одам ўқийди. Педагоглар таълим олувчининг эътиборини қаратишга ҳаракат қилишади, лекин унинг ўргатилаётган фанга қизиқиши ёки қобилияти бўлмаса, дарров “икки” баҳо билан “сийлашмайди”, болани келгусида унча мураккаб бўлмаган, амалий жиҳатдан фойдали бўлган касбга йўналтиришади. Ҳамма ҳам самолёт ихтиро қилиши шарт эмас, автобусларни ҳам кимдир бошқариши керак-ку, ахир! Бунга ҳам ўрта мактабда чора кўрилади - муайян ўсмир лицейда билимларини давом эттириши керакми ёки олган билимлари етарлими, профессионал касб-ҳунар мактабига бориш керакдир, эҳтимол. Таъкидлаш жоизки, бу икки йўл ҳам мамлакатда бирдек кадрланади. Ҳар бир боланинг у ёки бу фаолиятга мойиллигини аниқлаш “келажак ўқитувчиси” томонидан тест ва суҳбатлар йўли орқали амалга оширилади. Умуман олганда, Финляндия мактабида таълим жараёни юмшоқ, бироқ бу мактабни жиддий қабул қилмаса ҳам бўлади, дегани эмас. Мактаб режимига риоя қилиш мажбурий. Барча ўтказиб юборилган дарсларда қайта ўтиришга тўғри келади. Масалан, ўқитувчи 6-синф таълим олувчиси учун ўз жадвалидан “бўш соат”ни белгилайди ёки 2-синфнинг дарсига кириб ўтиради. Дарс қиладими, зерикиб ўтирадими, ўзига ҳавола. Кичик ёшлиларга халақит берса, бу ҳисобга ўтмайди, яна бошқа соатда қайта ўтиришга тўғри келади. Ўқитувчи берган вазифани бажармаган, дарсда ишламаган боланинг ота-онаси мактабга чақиртирилмайди, танбеҳ ҳам берилмайди, ақлий қолоқликда айбланмайди ҳам. Агар ота-она ҳам фарзандининг бундай хатти-ҳаракатларига бефарқ қараса, бола шунчаки кейинги синфга ўтмайди. Финляндияда бир синфда иккинчи йилга қолиш уят ҳисобланмайди, айниқса 9-синфдан кейин. Катта ҳаётга жиддий тайёргарлик кўриш лозим, шунинг учун фин мактабларида кўшимча (мажбурий эмас) 10-синф бор.

7. Мустақиллик Финляндияда мактаб болани энг асосийси - мустақил муваффақиятли ҳаётга ўргатиши керак дея ҳисобланади. Шу боис у ерда фикр юритиш ва ўз хоҳишига кўра билим олишга ўргатилади. Ўқитувчи янги мавзуларни сўзлаб ўтирмайди - барчаси китобда бор. Ёд олинган формулалар эмас, маълумотномадан, матндан, интернетдан, калькулятордан фойдаланиш - жорий муаммолар ечимини топиш учун керакли ресурсларни жалб қилишни билиш муҳим. Шунингдек, мактабдаги педагоглар таълим олувчилар ўртасидаги можароларга ҳам аралашмишмайди, уларга ҳаётий вазиятларга мустақил тайёрланиш ва ўзлари учун жавоб бериш масъулиятини ривожлантириш имкони берилади. Финляндия мактаблари бир хил бўлса-да, улардаги ўқув жараёнлари турлича ташкил қилинган.

Қачон ва қанча вақт ўқилади? Финляндияда ўқув йили августда бошланади, яъни 8 августдан 16 августгача, ягона кун йўқ. Ўқув йили май ойи охирида яқунланади. Кузги ярим йилликда 3-4 кунлик таътил бор, шунингдек Рождество муносабати билан 2 ҳафталик таътил берилади. Баҳорги ярим йиллик февраль ойидаги “чанғи” таътилини ҳам ўз ичига

олади, бунда фин оилалари, қоидага кўра, оилавий чанғи учишга боришади. Бундан ташқари, баҳорги ярим йилликда Пасха таътили ҳам бор. Таълим-беш кунлик, фақат кундузги сменада. Жума - қисқартирилган кун.

Нима ўрганилади? 1–2 синф: Она (фин) тили ва ўқиш, математика, табиат, дин (эътиқодига қараб) ёки ҳаётий тушунчалар (динга қизиқмайдиганлар учун), мусиқа, тасвирий санъат, меҳнат ва жисмоний тарбия. Бир дарсда бирийўла бир неча фан ўтилиши мумкин.

3–6 синфлар: Инглиз тили ўргатила бошланади. 4-синфда - танлов асосида яна бир чет тили: француз, швед, немис ёки рус тиллари. Кўшимча фанлар киритилади (танлов асосида, ҳар бир мактабда ҳар хил): клавиатурада ишлаш тезлиги, компьютер билимлари, дарахт билан ишлаш, хор ижроси. Деярли барча мактабларда мусиқий асбобларда ўйнашни ўргатишади, болалар 9 йиллик таълим давомида барча мусиқий асбобларида ўйнашни машқ қилиб кўришади. 5-синфда биология, география, физика, кимё ва тарих кўшилади. 1-синфдан 6-синфгача деярли барча фанлардан бир ўқитувчи киради. Жисмоний тарбия дарси ҳафтада 1-3 марта исталган спорт ўйини шаклида ўтади (мактабнинг танлови асосида). Дарсдан кейин душ қабул қилиш мажбурий. Адабиёт бизнинг тушунчамиздагидек ўқитилмайди, бу кўпроқ шунчаки ўқишни эслатади. Фан ўқитувчилари фақат 7-синфдан кира бошлайди.

7–9 синфлар: Фин тили ва адабиёти (ўқиш, ўлка маданияти), швед, инглиз тили, математика, биология, география, физика, кимё, саломатлик асослари, дин (ёки ҳаётий тушунчала мусиқа, тасвирий санъат, жисмоний тарбия, танлов асосидаги фанлар ва меҳнат (ўғил ва қиз болалар ажратилмайди). Барча бирдек шўрва тайёрлашни ва арралашни ўрганади. 9-синфда икки ҳафта давомида “меҳнат ҳаёти” билан танишилади. Болалар ўзлари учун истаган “ишчи ўрни”ни топиб, катта иштиёқ билан “ишга” боришади.

Баҳо кимга керак? Мамлакатда 10 баллик тизим қабул қилинган, аммо 7-синфгача фақат сўзда баҳо кўйилади: ўртадан пастрок, қониқарли, яхши, аъло. 1-3 синфларда умуман ҳеч қандай кўринишдаги баҳолар йўқ. Финляндияда барча мактаблар “Вилма” давлат электрон тизимига уланган, бу электрон мактаб кундалигидек гап, ҳар бир ота-она унга кириш учун шахсий кодга эга. Педагоглар баҳо кўйиб, давоматни белгилаб, боланинг мактабдаги ҳаёти ҳақида хабар бериб боришади; шунингдек психолог, ижтимоий хизматчи, “келажак ўқитувчиси”, фельдшер ҳам у ерда керакли маълумотни қолдиради. Фин мактабларида баҳолар хавотир уйғотмайди, улар фақат таълим олувчининг ўзи учун керак, кўйилган мақсадга эришишда болага мотивация бериш ва ўзини текшириш учун қўлланилади. Баҳолар ўқитувчи, мактаб нуфузига таъсир кўрсатмайди ва ҳеч қандай кўрсаткичларини бузмайди.

Мактаб ҳаётига доир бошқа тафсилотлар Мактаблар ҳудуди ўралмаган, кираверишда кўриқчилар йўқ. Аксарият мактабларнинг кириш дарвозаси автоматик тизимга эга, бинога дарслар жадвали асосида кириш мумкин. Дарсда болалар парта ва столда ўтириши шарт эмас, полда (гиламда) ўтириш ҳам мумкин. Баъзи мактабларда синфлар диван ва креслолар билан жиҳозланган. Кичик мактаб иншооти гиламчалар билан таъминланган.

Форма йўқ, кийимга нисбатан қандайдир талаблар ҳам йўқ, истаган кийимда келиш мумкин. Алмаштириш учун қўшимча пойабзал талаб қилинади, лекин кичик ва ўрта звенодаги болалар пайпоқда юришни маъқул кўришади. Илик ҳавода дарслар кўпинча очик ҳавода мактаб олдида, майсалар устида ёки махсус жиҳозланган қаторларда ўтказилади. Танаффус вақтида кичик мактаб таълим олувчилари албатта кўчага олиб чиқилади. Уй вазифалари камдан-кам берилади. Болалар дам олишлари керак. Ота-оналар болалар билан дарс қилишга мажбур эмас, бунинг ўрнига педагоглар музей, ўрмон ёки сузиш ҳавзасига оилавий боришни тавсия қилишади. “Доска олдида” ўқитиш усули қўлланмайди, болалар материални сўзлаб бериш учун доска олдида чақирилмайди. Ўқитувчи дарсга умумий тус беради, сўнгра таълим олувчилар орасида юриб, уларга вазифаларни бажаришга ёрдам беради ва жараёни назорат қилади. Ўқитувчининг ёрдамчиси (фин мактабларида ўқитувчи ёрдамчилари ҳам бўлади) ҳам худди шу иш билан банд бўлади. Дафтарга қалам билан ёзиш ва қанча хоҳласа, шунча ўчириш мумкин. Ўқитувчи ҳам вазифани қаламда текшириши мумкин. Финляндия мактабларидаги таълим тизими қисқа сатрларда мана шундай. Эҳтимол, у кимгадир нотўғридек туюлиши мумкин. Финлар мукамалликка даъвогарлик қилишмайди ва эришилган ютуқлар билан чекланиб қолишмайди, ҳатто энг яхши тизимда ҳам камчиликлар бўлиши мумкин. Улар мамлакатдаги мактаб тизими жамиятдаги ўзгаришларга қанчалик тўғри келишини доимий равишда тадқиқ қилишади. Шуниси қувонарлики, финларнинг фарзандлари тунда асабий зўриқишдан уйғонмайди, тезроқ катта бўлишни орзу қилмайди, уларда мактабга нисбатан нафрат йўқ, таълим олувчилар навбатдаги имтиҳонларга тайёрланиб, ўзлари ва бутун оила аъзоларини қийнамайди. Хотиржам, сермулоҳаза ва бахтли фин болалари китоблар мутолаа қилишади, таржимасиз (оригинал тилда) фильмлар кўришади, компьютер ўйинлари ўйнашади, ролик ва велосипедларда учишади, мусиқа ва театр пьесалари яратишади, қўшиқ куйлашади. Улар ҳаётдан қувониб яшашади ва бунинг орасида таълим олишга ҳам улгуришади.

ГЕРМАНИЯ ДАВЛАТИ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ

Германия Федератив Республикаси 16та мустақил Федератив ерлар (вилоятлар)дан иборат бўлиб, ҳар бири шаклига кўра турлича бўлган таълим тизимига эга. Таълим муассасалари асосан давлат тасарруфида бўлиб, улар учун таълим дастурига тегишли бўлган давлат кўрсатмалари мавжуд.

Таълимни жорий қилиш ва бошқариш Федерал ерлар (ФЕ) ҳукуматининг компетенциясига киради, лекин марказ томонидан умумий раҳбарлик ҳам бор: таълим вазирлиги таълим сиёсати концепциясини ишлаб чиқади, ОЎЮларини кенгайтиришга маблағ ажратади.

ГФР конституциясига кўра ҳар бир Федерал Ер ўз ҳудудидаги мактаб ва олий таълимни режалаштириш ва амалиётга тадбиқ этиш бўйича ўзи жавоб беришга қарамай, барча Федерал Ерлар ва Федерал ҳукумат умумтаълим ва олий таълим муассасаларида ўқитиш курсларида бирликни таъминлаш мақсадида ҳамкорлик қиладилар. Федерал органлар ва Федерал Ерларнинг таълим соҳаси бўйича сиёсати келишилган: таълимнинг давомийлиги,

таътиллар, ўқув дастури, имтихонларни ўзаро тан олиш, аттестатлар, мактабни тугатганлиги ҳақида гувоҳнома, дипломлар, унвонлар шулар жумласидандир.

Федерал ҳукуматнинг ҳуқуқлари асосий қонунларни қабул қилишда, жумладан молиялаштириш масалаларида чегараланган. Таълимдаги харажатлар ҳақида қуйидагиларни айтиш мумкин:

- бирорта Федерал Ерлар давлат умумтаълим, касбий ўқув юртларида ўқиш учун пул олмайди;

- барча Федерал ерларда таълим олувчиларни уйдан мактабга, мактабдан уйга ташувчи автобусларни ўз ҳисобидан беради;

- деярли барча таълим олувчиларга дарслик ва ўқув қўлланмаларни қийматининг озгина қисмига берилади;

- маълум тоифадаги таълим олувчилар ва талабаларга мавжуд федерал қонунларга кўра давлат моддий ёрдам кўрсатади.

Германияда хусусий мактабларга рухсат берилган, улар орасида диний мактаблар ҳам бор. Бу мактабларда тахминан 8% таълим олувчилар таҳсил оладилар. Хусусий мактаблар ўқув дастурларини танлашда давлат мактабларига нисбатан эркин бўлганлиги боис турли педагогик муқобилларнинг апробацияси ўтказилиб турилади. Секин аста дифференциялашган таълим тизими, яъни ҳар бир таълим олувчига унинг қобилияти ва ўқишдаги турлича йўналишига кўра мослашувчан ёндашув киритилмоқда.

Умуман олганда Германия таълим тизими бир неча босқични ўз ичига олади:

1. Элементар таълим: мактаб таълимининг 1-босқичига тегишли бўлиб, мактабгача муассасалар киради. Асосан булар болалар боғчалари, тайёрлов синфлари ва кириш гуруҳлари бўлиб, бу ерларга болаларнинг қатнашиши 3 йил давомида ота-оналар хоҳишига кўра ихтиёрийдир.

2. Таълимнинг биринчи босқичи. (Примастуфе) бошланғич мактаб, унга 6 ёшдан қатнай бошлайди. Ўқиш муддати 4 йил, Берлин ва Бранденбургда 6 йил. Бу босқичдаги таълимнинг мақсади-болаларга таълим Ининг иккинчи босқичидаги у ёки бу мактабда таълимни давом эттиришга имкон берувчи асосий билимларни беришдан иборат.

3. Таълим И нинг иккинчи босқичи (Секундастуфе И) “йўналишли босқич” деб номланувчи босқичдир, унда болаларни уларнинг иқтидорига кўра ўқув муассасаларининг керакли турига йўналтиради: асосий мактаблар, реал мактаблар, гимназиялар, комплекс мактаблар. Таълим олувчилар таълим ҳақидаги аттестатни реал ва асосий мактабларни битиргачгина олишади.

4. Таълим ИИ нинг иккинчи босқичи (Секундастуфе ИИ)га гимназиянинг юқори синфлари, шунингдек касбий таълим ва муассасаларда касбий таълим киради. Муассасаларда касбий таълим “дуал тизим” деб ҳам аталади, унда таълим ва ишлаб чиқаришда амалиёт 2 йил давомида олиб борилади, бу ўқишни тугатиш ўрта таълимни тугатиш билан тенг бўлиб, якунида фақат касбий соҳада ўқишни давом эттириш мумкин. Гимназияда 3 йил ўқиб, таълим олувчилар умумий шаходатнома “етуклик аттестати”- оладилар, бу уларга истаган олий ўқув юртига киришга имкон беради.

5. Таълимнинг учинчи босқичи олий маълумот ҳақида диплом берувчи олий ўқув юртлари ва малака ошириш ўқув муассасалари.

Германияда олий таълим

Германия олий ўқув юртлари ўзининг кўп асрлик анъаналари ва буюк маърифатпарварлари билан фахрланади. Университет таълимининг реформатори Вильгельм фон Гумбольдт жорий қилган “илм-фан ва таълим бирлиги” тамойили ҳануз амалда бўлиб, бу ўз навбатида илмий изланишлар билан ўқитувчилар ҳам, талабалар ҳам шуғулланиши лозимлигини кўрсатади. Бугунги кунда мазкур идеал қараш бирмунча ўзгарган бўлиб, талабалар фойдали касб ва амалий кўникмалар эгаллаш тарафдоридирлар. Шу боис ҳам Германияда “олий махсус мактаблар” (**Фачҳочсчулен**) жуда оммалашган, унда ўқиш муддати кам, ўқув дастури университетларга қараганда амалиётга яқинроқ.

ГФР таълим тизими умумевропа таълим тизимига интеграциялашган: ўқув муассасаларининг барча турлари Европа Иттифоқи (ЕИ) дастурини амалга оширишга мўлжалланган, ЕИ давлатлари таълим стандартлари унификация (бир хиллаштириш) қилинган, дипломлар бу давлатларда кучга эга. Германия узок даврлардан бери фан ва маданият маркази сифатида машҳурдир. Шиллер, Гёте, Шнегер, Гумбольдт, Кант, Гегель ва бошқалар каби буюк шоирлар, ёзувчилар, философлар ва жамоат арбоблари ҳаммага таниш. Германияда ўрта асрларда ташкил топган 1-университет мавжуд. Энг қадимий университет бу Гейдельберг университети бўлиб, 1386 йил ташкил топган. 1388 йил ташкил топган Кёльн университети қадимий университетлардан саналади. Бу ўқув муассасалари қадимий анъаналари ва классик таълими билан машҳурдир.

Ҳозирги кунда университетлар ва бошқа олий ўқув юртлари сони сезиларли даражада ортди, таълим тизими ҳам ўзгарди. Аввалгидай гуманитар таълим анъаналари муҳим ўринни эгаллайди, лекин техник таълим, назария билан амалиёт бирлиги, фанлараро таълим ҳам биринчи ўринга чиқмоқда. Олий ўқув юртлари фан ва техниканинг охириги ютуқларийўналишларни акс эттирувчи дастурларни киритмоқдалар. Шу мақсадда ўқув режалари қайта кўриб чиқилмоқда.

Германияда 300дан ортиқ олий мактаблар бўлиб, улар 16та Федерал ерларда жойлашган. Шулардан Гейдельберг университети энг қадимий бўлиб, 1385 йил ташкил топган. Турли мутахассисликлар бўйича 400дан ошиқ ўқув дастурлари жуда кенг танлаш имконини беради, бунда истаган мутахассисликни эгаллаш ва фанлараро тадқиқотлар ўтказиш мумкин.

Германия ОЎЮларида “академик эркинлик” ҳукмрон, яъни қатъий ўқув режа йўқ, мажбурий маърузалар кам, талабаларнинг танлов имконияти кўп. Шу боис ҳам ўз юртида қатъий тартибга ўрганган чет эллик талабалар ўқув йилининг бошида бирмунча қийналадилар. Бу ҳақда АҚШнинг Висконсин штатидан келган Джон Вульф “Мустақил ишлашга ўзингни тайёрла. Бу ерда профессорларни АҚШдагига нисбатан камроқ кўрасан. Устингдан назорат ҳам йўқ. Мен бу ерда билимни ўқитувчи учун эмас, ўзим учун эгаллаш лозимлигини ўргандим”-дейди.

Германия Федератив Республикасининг “Таълим тўғрисидаги асосий қонунига” кўра ҳар бир фуқаро ўз шахсини эркин ривожлантириш, ўз иқтидори, мойиллиги ва қобилиятига қараб мактаб, ўқиш жойи ва касб танлаш ҳуқуқига эга. Таълим соҳасидаги бундай сиёсатнинг мақсади ҳар бир шахснинг қизиқиши ва талабларга жавоб берадиган малакали тайёргарликни олиш имконини беришида имкон қадар кўпроқ ёрдам беришдан иборатдир. Германиянинг ҳар бир фуқароси бутун ҳаёти давомида умумий, олий ва касбий таълим олиш имкониятига эга. Чунки Германия юқори ривожланган саноат давлатларидан бири бўлиб, юқори малакали мутахассисларга эҳтиёж катта. Германия ҳукумати турли соҳаларда сифатли мутахассис кадрларни тайёрлашга манфаатдор. Шу боис немис таълим тизимининг ривожланишига катта миқдорда маблағ ажратилади.

Мактабгача таълим тизими

Германия таълим тизимида муҳим босқич ҳисобланади. Мактабгача таълим болалар боғчаси (Киндергартен)да амалга оширилади. Болалар боғчасига 3-6 ёшдан мактаб ёшигача боришади. Ривожланишдан орқада қолган ёки ёши мос босқичга етмаган болалар мактабгача синфларда (нем. Воркклассен) ва мактаблар қошидаги болалар боғчасида (нем. Счулкиндергартен) тахсил оладилар. Бу боғчалар алоҳида ФЕ қондасига кўра ёки мактабгача секторга ёки бошланғич таълим секторига бўйсинади. Мактабгача таълим мажбурий эмас, лекин кўпгина ФЕда ривожланишда орқада қолган болалар учун мажбурий ҳисобланади. Болалар боғчалари таълимнинг қуйи босқичи ҳисоблансада, лекин у давлат тизими таркибига кирмайди. Боғчаларни маблағ билан таъминлаш турли жамоат ташкилотлари, хайрия бирлашмалари, корхоналари, хусусий шахслар, диний муассасалар зиммасида. Германияда 3 ёшдан 6 ёшгача бўлган болаларнинг 80% боғчаларга қатнайдилар.

Болалар боғчаси олмонлар бошлаб берган ва кўпгина хорижий мамлакатлар томонида ўрганилиб, қабул қилинган муассасадир. У юқорида таъкидлаганимиздай, давлат тизимига эмас, балки ёш авлодни қўллаб-қувватлаш муассасалари тизимига киради. 1996 йилдан бошлаб болалар боғчасига қатнаш учун ҳуқуқий меъёрлар ишлаб чиқилди. Болалар боғчасига фарзандларни бериш ихтиёрий равишда амалга оширилади. Болалар боғчасига қатнаш учун ота-оналардан уларнинг даромадига қараб маълум миқдорда тўлов олинади.

Мактабгача болалар боғчаси тайёрлов синфлари ва кириш гуруҳлари мактаб таълимининг биринчи босқичига киради.

Мактаб таълими

Германия бошланғич синф таълим олувчисига илк ўқиш куни ширинликлар ва керакли мактаб қуролларидан иборат “мактаб совғаси (кулёк)” берилади. Германияда мажбурий мактаб таълими 6 йилдан 19 йилни ўз ичига олади, демак мактабда таълим умуман олганда 13 йилни ташкил этади. Бу муддат тугагач, имтиҳонларни муваффақиятли топшириб бўлиб, таълим олувчи битирув гувоҳномасини олади ва олий ўқув юртига кириш ҳуқуқига эга бўлади.

Германияда ҳар бир мактаб ўз Федерал Ери ҳокимиятига бўйсунди. Шу боис дастурлар, қоидалар ва ҳатто ўқитиш давомийлиги мамлакатнинг турли Федерал Ерида турлича. Германияда мактаб таълим тизими икки босқичли тизим бўлиб, бошланғич мактаб (Примаstufe) ва ўрта таълим муассасалари (Sekundastufe)дан иборат. Кундузги мактабга 9 йил, баъзи Федерал Ерларда 10 йил ўқиш мажбурий. Бу муддат тугагач, кундузги мактабнинг кейинги босқичида ўқишни давом эттиришни истамаган 18 ёшгача бўлган таълим олувчилар касбий таълим мактабларида ўқишлари шарт.

ГФРда Федерал Ерлар таълим тизимининг асосий таркибий қисмлари учун жавоб беради. Барча давлат мактабларида ўқиш бепул. Таълим олувчиларга қисман бепул ўқув қўлланмалар ва дарсликлар берилади. Диний фанларни ўқитиш мажбурий эмас. Таълим олувчи 14 ёшида бу фанни ўқиш ёки ўқимасликни ўзи танлайди. Таълим спектри Федерал Ерларнинг молиявий ёрдамидан фойдаланувчи турли ташкилотларнинг хусусий мактаблари билан тўлдириб борилади.

Германияда мактаб таълими қуйидаги мактаб типларига бўлинади:

1. Бошланғич мактаб (Grundschule)
2. Йўналиш мактаблари (Ориентиерунгstufe)
3. Асосий мактаб (Hauptschule)
4. Реал мактаб (Realschule)
5. Гимназия
6. Умумий мактаб (Gesamtschule)
7. Махсус мактаб (Sonderschule)

Бошланғич мактаб-таълим тизимининг пойдевори ҳисобланади. Бу таълим босқичининг вазифаси-болаларга таълимни давом эттиришга имкон берувчи билимлар асосини беришдир. Бошланғич мактабдан сўнг таълим олувчилар йўналиш босқичидаги мактабларга ўтадилар.

Германияда ўрта мактаб типлари: асосий, реал, аралаш мактаблар ва гимназиялар.

Немис таълим олувчилари бошланғич мактабни битирганларидан сўнг умумтаълим мактабининг 2-поғонасига борадилар. 5 ва 6-синфлар, уларнинг ташкилий жиҳатидан қатъий назар, авваламбор, бола камол топадиган давр бўлиб ҳисобланади, болаларнинг кейинги ўқиш шаклига йўналтириш мақсадида кузатув олиб борилади. ГФРнинг баъзи Федерал Ерларида мавжуд бўлган йўналишли босқич (“Ориентиерунгstufe”) ота-оналарга, таълим олувчи ва ўқитувчиларга ИИ босқичдаги мактабга ўтишни ҳал қилувчи ишонарли асосни беришга мўлжалланган. Йўналтирувчи босқич мустақил ўқув муассасаси ёки ИИ босқичдаги мактабнинг 1 қисми сифатида ташкил этилган. Берлинда бу босқич бошланғич мактабнинг 5-6-синф шаклида олиб борилади. ГФРда ўрта мактаблар 4та типга бўлинади: гимназиялар, реал мактаблар, асосий мактаблар, умумлашган мактаблар.

Асосий мактаб

Асосий ёки тўлиқ халқ мактаби бошланғич мактабни битириб, реал мактаб ёки гимназияга бормаган барча таълим олувчилар учун мажбурийдир. Бу мактабда охириги мажбурий синф 9-синф, баъзи ФЕларда 10-синф

ҳисобланади. Кўпчилик ФЕларда таълим олувчиларга кўшимча 10-синфга эркин қатнаш имкони берилган.

Асосий мактабнинг мақсади-таълим олувчиларни иккинчи босқич И доирасидаги таълим ва касбий таълимни давом эттиришга тайёрлаш ва умумтаълим курсларига қатнашишдир. Асосий мактабларда таълим олувчиларни ишчи касби олами билан таништириш орқали касб танлашга ёрдамлашишга эътибор қаратилади. Асосий мактабдаги ўқитувчилар ўзлари ўқимаган соҳалар билан ҳам шуғулланишга мажбур бўладилар. Масалан немис ва инглиз тили ўқитувчилари техникани ҳам ўзлаштирадилар. Бундай касбий аралашувнинг педагогик вазифаси ҳам бор: синф раҳбари болалар учун ишончли шахсга айланиши ва ўз тарбияланувчилари билан имкон борича кўп вақт бирга бўлишидадир.

Асосий мактаб ўқитувчилари ўзларини ўқитувчи эмас, ижтимоий педагог деб ҳис қиладилар. Лекин асосий мактабдаги таълим олувчилар ёмон ўзлаштиришига қарамасдан кўпчилиги касбий таълим олишга муваффақ бўлишади. Ҳозирги кунда Таълим вазирлиги асосий мактабни ислоҳ қилиш зарурати ҳақида фикр билдирмоқда. Бунда асосий мактаб ўқитувчилари бошланғич мактаб ўқитувчилари каби ихтисосликка эга бўлишлари керак дейилади.

Реал мактаблар

Реал мактаблар иккинчи босқич И га қарашли бўлиб, одатда 5-10 синфларни ўз ичига олади. 7-синфни битириб, реал мактабга ўтишни ҳоҳлаган асосий мактаб таълим олувчилари учун реал мактабнинг алоҳида 3 синф варианты мавжуд. Реал мактаб юқори даражали кенгайтирилган умумий таълим беради ва таълим олувчиларни мустақил фикрлаш, масъулият ҳисси, инсонларга раҳбарлик қилиш кўникмаларига, юқори талаб қўядиган касб эгалари бўлиши учун касбий таълим курсларига тайёрлайди.

Таълим олувчилар уларга тавсия этилган ўқув йўналишларидан битта асосийсини танлаб олиш имконига эга. Бу табиий-математик, техник, лингвистик, ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-тиббий, мусиқий-бадий йўналиш бўлиши мумкин. Ҳар бир мактабда тавсия қилинаётган фанлар аниқ. У мактаблараро ва ФЕлараро фарқланади. Реал мактабни етарли юқори даражадаги баҳолар билан битирган битирувчи ИИ босқичдаги ўқув муассасасига кириш ҳуқуқига эга.

Барча таълим олувчилар чет тилини билишлари шарт. Асосий мактабларда чет тилини танлаш ҳуқуқи йўқ, фақат инглиз тили ўрганилади. Реал мактабларда эса бир неча чет тилини танлаш тавсия этилади, таълим олувчи биттасини танлайди. Реал мактабларда ўқиш юқори даражада олиб борилади, фанларни тизимлаштиришга катта эътибор берилади. Ҳафтасига дарслари сони 30дан 34гача бўлади.

Бошланғич ва асосий мактаб ўқитувчиси ихтисослигини олганлар малака ошириш курсига қатнашиб, имтиҳон топшириб реал мактабларда дарс бериш имконига эга бўладилар.

Гимназия

Гимназиялар умумтаълим ўқув муассасалари ҳисобланади. Унда ўқиш 5-13-синфгача 9 йил давом этади. 11-13гача ўқийдиганлар гимназиянинг юқори

босқичи деб аталади. Имтиҳонларни муваффақиятли топширган гимназия битирувчиси олий ўқув юртига кириш ҳуқуқини берувчи етуклик аттестати олади. Умумий етуклик аттестати берувчи, ҳоҳлаган йўналишдаги олий ўқув юртига кириш ҳуқуқини берувчи гимназиялар ва “фан гимназия”лари мавжуд. Бундай типдаги мактаблар таълимнинг иккинчи босқичи ИИга тегишлидир. Бу гимназияларда аниқ касблар соҳасига зарур бўлган билимларни беришга алоҳида эътибор қаратилади.

Фан гимназияларига реал мактабни битирганлик ҳақидаги аттестат бўлсагина қабул қилинади. Бу гимназияларда таълим давомийлиги 3 йил. Битирувчилар фан етуклик аттестатини оладилар, бу эса маълум доирадаги фанларни ўрганиш учун олий ўқув юртига кириш ҳуқуқини беради.

Гимназияда ўқитишдан мақсад: умумтаълим билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш ва шулар асосида таълим олувчиларни замонавий маълумотларни олиш ва қайта ишлашнинг илмий методлари билан таништириш, олий ўқув юртида муваффақиятли ўқиш учун зарур бўлган шарт-шароитларни _____ юзя яратишдан иборат. 5-10-синфлар 11-синфда бошланган индивидуаллаштирилган таълим дастури учун пойдевор яратиш вазифасини бажаришга мўлжалланган. Гимназиянинг ўзига хос хусусияти фанларнинг дифференциал тузилгани бўлиб, таълим олувчига танлаш имкони берилади. Масалан, чет тиллар сони ва уларни навбатма-навбат ўрганиш, 9-синфда таълим олувчига аниқ йўналишдаги фанларни (табиий-математик, илмий-иқтисодий, мусиқий-бадий) танлаш имкони берилади. Шунга кўра гимназиялар махсус характерга эга бўлади ва анъанавий классик, табиий-математик ва замонавий тиллар турларига бўлинади. Ундан ташқари иқтисодий, педагогик, қишлоқ хўжалиги, техник-технологик, ижтимоий-илмий, мусиқий гимназиялар ва коммунал хўжалик гимназиялар бор.

Классик гимназияларда албатта лотин, юнон ва бирорта замонавий тил ўрганилиши шарт. Табиий-математик гимназияларда математика, физика, химия чуқур ўрганилади. Гимназиянинг юқори синфларида асосий, яъни ҳамма учун мажбурий курслар, ҳамда индивидуал танланган ўта қийин (юқори) курслар киритилган.

Бирлашган (умумий) мактаб

Бирлашган мактаб 5-10 (7-10) синфларни ўз ичига олади. У иккинчи босқич Ига қарашли. Бирлашган умумий мактабнинг мақсади: барча иккинчи босқич И мактаблари фанлари, курсларини битирув аттестати

116

талаблари билан бирлаштиришдир. У ўқув муассасалари ва иккинчи босқич ИИ касбий таълим курсларига ўтувчи битирувчиларни тайёрлайди. Ундан ташқари, аксарият умумий мактабларда ўқитиш курслари мавжуд, уни муваффақиятли яқунлаган таълим олувчи олий ўқув юртига кириш ҳуқуқини олади.

Умумий мактабнинг иккита тури бор: кооператив, интеграциялашган мактаб.

Кооператив умумий мактабда асосий мактаб, реал мактаб ва гимназиялар биргаликда ишлайди. Ташкилий, методик ва дидактик жиҳатдан улар бир бирига қарам бўлмаган бўлимлар сифатида фаолият юритади. Бу бўлимлар

Ўзаро ҳамкорлигининг тури ва даражаси ёш даврлар гуруҳларига боғлиқ. Кооператив умумий мактаб барча бўлимлар учун умумий педагогик раҳбариятга эга.

Интеграциялашган умумий мактаб 10-синфгача алоҳида мактаб типини ажратмайди. Синфларни ташкил қилишнинг ягона мезони ёш билан боғлиқ. Алоҳида фанларни ўқитиш курс тизими бўйича олиб борилади.

Умумий мактабда мутахассислар томонидан “фанлардан ютуқлари бўйича дифференциялаш” деб номланган гуруҳларга бўлиш жорий қилинган.

Дифференциялашдан кутилган мақсад: ҳар бир таълим олувчига унинг қобилиятларига кўра талаблар қўйиш, ҳар бирига индивидуал ёндашиш. Ўзлаштириш ўзгариши натижасида бир гуруҳдан иккинчи гуруҳга ўтиш мумкин.

Германияда касбий ва олий таълим тизими

Германия таълим тизимида ҳунар таълими муҳим аҳамиятга эга, чунки юқори малакали ишчиларга бўлган талаб кучлидир. Тўлиқсиз ўрта мактабни битирувчиларнинг 20% ҳунар таълими тизимида билим олишни давом эттирадилар. Аксарият ҳолларда ўқиш муддати 3-3,5 йилни ташкил этади. Ўқиш 3 босқичдан иборат бўлиб, биринчи йил асосий ҳунар таълими берилади. Бунга ўқитилаётган касбга тааллуқли махсус фанлардан назарий асослар берилиб, йирик корхоналарда амалий машғулотлар ўтказилади. Иккинчи йил давомида махсус ҳунар таълими берилади. Таълим олувчининг биринчи йилдан иккинчи йилга ўтишида синов имтиҳонлари ўтказилиб, ўқишни давом эттирувчи ёшлар танлаб олинади. Учинчи йил давомида махсус ҳунар таълими янада чуқурлаштирилиб борилади. Битирув имтиҳонлари махсус комиссия томонидан қабул қилинади. Комиссия аъзолари корхоналарнинг етакчи мутахассислари, Федерал Ерлардаги саноат палатаси, ҳунармандчилик палатаси вакилларидан ташкил топади. Ҳунар мактабларининг дипломлари олий ўқув юртларига кириш учун ҳуқуқ бермайди. Бунинг учун 1 йиллик тайёрлов курсларини тугатиш талаб этилади. Ўқишга қабул қилиш имтиҳонсиз, мактаб таълими тўғрисидаги хужжатга асосан амалга оширилади.

Германия олий таълим тизими олий ўқув юртлари турларининг кўплиги билан фарқланади. Ғарбий Европа Федерал ерларида муддатидан узок ўқиётган талабалар ўқиш учун пул тўлайдилар. Таълим тизимидаги бу ислохотлар қонун бўйича йўлга қўйилган.

Германияда аксарият университетлар жамоатчилик асосида федерал ҳукумат томонидан, баъзилари Протестант ва Католик черковлар томонидан молиялаштирилади. Бунга қўшимча равишда яна 120 приват университет ва коллежлар мавжуд бўлиб, улар расмий тан олинган даражаларни беради. Буларнинг кўпчилиги амалий фанлар университетларидир.

Талабаларнинг кўпчилиги жамоат университетларида рўйхатдан ўтган. 5 фоиз талабаларгина хусусий коллеж ва университетларда таҳсил олади. Бу ерда таълим тўловлари баланд бўлса-да, таълим сифати жуда яхши.

Германияда университет таълими марказлашмаган. 16 Федерал Ернинг ҳар бирида олий таълим ва бошқарув тизими бўйича ўз қонунлари бор.

Бельгия таълим тизими

Мактабгача таълим

Бельгияда мактабгача таълим (МТ) 2,5 ёшдан бошланади. Ушбу белгиланган ёшга етганда болаларни мактабгача таълим муассасасига беришади, шу сабабли гуруҳдаги болалар сони йил давомида ўзгариб боради. Мактабгача таълим гуруҳларининг асосий мақсади: болаларнинг билиш, билим орттириш (когнитив), коммуникатив ва ижодий қобилиятларини ривожлантириш ҳисобланади. Машғулотлар ўйин шаклида олиб борилади. Мактабгача таълим мажбурий таълим дастурига киритилмаган бўлсада, Бельгияда тахминан 90%гача бўлган болалар унга қатнашади. Кўп ҳолларда мактабгача таълим муассасалари бошланғич мактабларга уйғунлашган бўлади.

Болалар 6 ёшга етганда бошланғич мактабнинг биринчи синфига ўқишга киради.

Мактаб

Мактаб таълими даври 2 та – бошланғич ва ўрта мактаб босқичига бўлинади. Бошланғич мактаб, ўз навбатида, 3 та ва 2 та синфли босқичдан иборат. Бу даврда болалар арифметика, ўқиш, ёзиш, мусиқа, тарих ва баъзи бошқа фанлардан таълим олишади. Дарслар 8.30 да бошланиб, 15.30 гача давом этади. Соат 12.00 дан 13.00 гача тушлик учун танаффус берилади. Чоршанба куни тушликдан сўнг, шанба ва якшанба кунлари дам олиш кунлари ҳисобланади.

Брюсселдаги фламанд мактаб дастурига биринчи ёки иккинчи синфдан бошлаб, француз тилини ўқитиш киритилган. Қолган фламанд мактабларининг кўп қисмида бу фан бошланғич мактабнинг 3-босқичида ўргатилади. Мамлакатнинг француз тилида сўзлашувчи қисмида ўқувчининг хоҳишига кўра инглиз ёки нидерланд тиллари ҳам ўргатилади. Герман тилида сўзлашувчи қисмида француз тили мажбурий тарзда ўқитилади. Шунингдек, Бельгияда, белгиланган ижтимоий гуруҳ (денгизчи ва дипломатлар болалари)га йўналтирилган қатор хусусий мактаблар ҳам фаолият кўрсатади.

Ўқувчилар бошланғич мактабни тугатиб, худди шундай 3 та 2 йиллик босқичдан иборат ўрта мактабга ўтадилар. Бу босқичда ўқувчилар фанларни маълум гуруҳлар орасидан танлашлари шарт бўлади ва бу танлов маълум даражада уларнинг дарс жадвалини аниқлаб беришга асос бўлади. Дарс жадвалидан бу танланган фанлардан ташқари ҳамма учун мажбурий фанлар ҳам жой олган. Масалан, давлат тили ва жисмоний тарбия фанлари ва ҳоказо.

Бельгия ҳудудида 4 типдаги ўрта мактаблар фаолият юритади:

Умумий таълим берувчи ўрта мактаб (Алгемееен Сесундаир Ондервижс, (АСО)). Мазкур типдаги муассасалар ўқув дастурида мактаб битирувчиси 6 йил тўлиқ таълим олиб, ўқишни олий ўқув юртида давом эттириши кўзда тутилган. Меҳнат бозорида АСОни тугатганлик тўғрисидаги дипломли шахсларга эҳтиёж мавжуд эмас, чунки мазкур типдаги муассасаларда таълим

кўп ҳажмли назарий билимлар берувчи фанларга қаратилган бўлиб, амалий ва касбий тайёргарлик кўзда тутилмаган.

Техник ўрта мактаблар (Течнисч Сесундаир Ондервижс, (ТСО)) иккита: ТТК ва СТК каби “типчалар”га бўлинади. 1- “типча”даги мактабларда

таълим техник жиҳати томонига йўналтирилган, 2- “типча” - амалий муассасаларга ихтисослашган. Мазкур таълим муассасаларида математика, тиллар, тарих, табиий фанларга урғу берилади, лекин АСОга нисбатан билим ҳажми камроқдир. СТК битирувчилари меҳнат бозорига чиқишга тайёр, ТТК битирувчилари эса, одатда, ўқишни давом эттиришни: ихтисоси бўйича бир йил қўшимча таҳсил олиш, туризм, савдо, соғлиқни сақлаш каби соҳалар бўйича бакалавр ёки ҳаттоки магистр даражасини олишни афзал кўришади.

Касбий-техник ўқув юртлари (Бероепс сесундаир ондвервижс (ВСО)) дурадгор, заргар, ғишт терувчи (курувчи) уста каби ўзига хос мутахассисликлар бўйича таълим таклиф этишади. ВСО — фақат Бельгия ўрта таълимида мавжуд бўлган таълим муассасаси типидир, бундан кейин олий таълим олиш имконияти кўзда тутилмаган. Агарда ушбу таълим муассасаси битирувчиси қўшимча йил (7 ёки 8) ўқиш истагини билдирса, бу қўшимча ўқув йилидан кейин битирувчига ТСО дипломига эквивалент бўладиган диплом беришади.

Ўрта бадиий таълим муассасалари (Кунст сесундаир ондервижс (КСО)). Ушбу ўқув юртлар санъат соҳаси бойича олий маълумотга эга бўлиш учун университет ёки коллежга ўқишга кириш учун талабаларни тайёрлайди. Танлаган йўналишига қараб, актёрлик маҳорати, хореография, мусиқа ёки тасвирий санъат устувор бўлиши мумкин.

Бельгияда олий таълим: университетлар ва олий мактаблар

Бельгия олий таълими ўзининг кўҳна анъаналарига эга. Ўқитиш жараёни ва замонавий илм-фанни ривожлантиришнинг муҳим йўналишлари бўйича фундаментал ва амалий тадқиқотларни ўтказиш ўртасидаги боғлиқлик Бельгия таълим тизими учун анъанавий ҳисобланади. Бельгияда ўқишни танлаш жараёнида эътиборни, асосан, ишлаб чиқариш (масалан, технологиялар) ва бизнес (халқаро бизнес, иқтисодиёт, бошқарув, ҳуқуқ, молия ва бошқа)лар билан боғлиқ бўлган дастурларга қаратиш керак бўлади. Бунда, албатта, таълим олиб бориладиган тилни билиш тўғрисида далиллар бўлиши керак. Бельгиядаги таълим халқаро бизнесга йўналтирилганлиги олий ўқув юртлари битирувчилари учун катта имконият беради.

Бельгия таълимига француз, фламанд ва немис ҳамжамиятлари жавобгар. 6 ёшдан 16 ёшгача ва кечки мактабларда 18 ёшгача бўлган барча болалар учун таълим мажбурий ва бепулдир. Саводсизлик деярли тугатилган. Бельгияликлар болаларининг ярми хусусий, аксарият қисми католик черковларга тегишли бўлган мактабларда таҳсил олади. Қарийб барча хусусий мактаблар давлат томонидан томонидан ёрдамга бериладиган маблағ – субсидия билан таъминланади.¹⁰

Мактаб таълимининг биринчи босқичи - олти йиллик бошланғич мактаб ҳисобланади. Ўрта таълим аксарият ҳолларда учта икки йиллик босқичдан иборат бўлиб, унинг дастлабки тўрт йили мажбурийдир. Биринчи ва иккинчи босқичларда ўқувчиларининг тахминан ярми умумпедагогик тайёргарлик, бадиий таълим олишади ёки техник ёхуд хунармандчилик тайёргарликдан ўтади; бошқалар эса таълимнинг умумий курсини ўташади. Охири гуруҳининг тахминан ярим ўқувчилари битиргандан кейин университетга

кириш ҳуқуқини берувчи ўрта мактабнинг олий босқичида таълим олишни давом эттирадilar.

Бельгияда 7 та академия ва 8 та университет фаолият кўрсатади. Бельгияда олий таълим қадимги анъаналарга эга: биринчи олий ўқув юрти - Лювен католик университети ҳисобланади. У 1425 йил ташкил топган. 1517 йили Эразм Роттердам ҳам Лювенда уч тиллик (иврит, лотин, грек) мактабга асос солди ва унинг намунасида Парижда Франция коллежи яратилди.

1970 йили француз тилида сўзлашиладиган Валлония, нидерланд тилида сўзлашувчи Фландрия, икки тилда сўзлашиладиган Брюссель ва немис тилида сўзлашиладиган Германия билан чегарадош бўлган Валлония шарқидаги тумандан иборат 4 та лингвистик ҳудуд мамлакат конституциясида мустақамланди.

Ўша вақтдан бери маориф федерал вазирлиги фақатгина ўрта таълимнинг мажбурийлигини назорат қилади ва барча босқич бўйича таълим тўғрисидаги диплом ва сертификатларни бериш талабларини белгилайди. Таълим бўйича бошқа масалалар тиллар ҳамжамияти ваколатига киради. Шундай қилиб, олий таълим масалалари Фламанд ҳамжамиятининг таълим ва давлат хизмати Вазирлиги, Француз ҳамжамиятининг олий таълим, илмий тадқиқотлар, халқаро алоқалар ва спорт Вазирлиги ҳамда Немис тилида сўзлашувчи ҳамжамиятнинг таълим, маданият, илмий тадқиқотлар, ҳайкаллар ва диққатга сазовор жойлар Вазирлиги ваколатидадир.

Университет типидagi ўқув юртлар ва олий мактаблар

1970 йил 7 июлдаги қонунга мувофиқ олий ўқув юртлар университет типидagi ўқув юртлар ва Олий мактабларга бўлинади. Аслини олганда 7 та Бельгия университети фаолият юритади: Льеж давлат университети, Монсе-Энодаги университет, Гент давлат университети, Брюссель Эркин университет (француз ва алоҳида фламанд тилида), Лювен католик университети (француз ва алоҳида фламанд тилида). Улар қаторида бир нечта хорижий университет бўлимлари (Брюссель ва Антверпенда), ҳамда университетга тенглаштирилган қатор Бельгия олий ўқув юртлари (одатда улар университет факультети, марказ, бирлашма ёки жамғарма номларига эга) фаолият юритади.¹¹

Олий ўқув юртларнинг бир қисми - юқорида номлари қайд этилган ҳамжамиятлар ҳукуматлари бюджетидан молиялаштириладиган давлат, ёки «расмий» ўқув юртлари ҳисобланади. Бошқалари шахсий маблағлар ҳисобидан - хусусий, шахс ёки ташкилотлар томонидан очилган ва “мустақил”, “эркин” номларига эга бўлишган. Уларнинг аксарияти Бельгияда, анъанага кўра, таълимнинг барча босқичларини, шу жумладан олий таълимни, ташкил этиш ва молиялаштиришда катта аҳамиятга эга бўлган Рим католик черкови раҳбарлигида очилган. Баъзи мустақил ўқув юртлар, хусусан, католик университетлар ҳамжамиятлар ҳукуматлари кўмагидан фойдаланишади.

Брюсселдаги Эркин университет - Нидерланд тилида ўқитиладиган университет ҳисобланади. Ушбу университетлар номларидаги “эркин” сўзи уларнинг мустақил ўқув юрти эканини билдиради.

Улар эркин илмий тадқиқотлар принципига бўйсинади ва шиорлари ҳам бир хил: “Қоронғуликни илм билан енгиш”. Брюссель Эркин университети юқорида қайд этилганидек, 1834 йили ташкил топилган ва таълим фақатгина француз тилида, 1934 йилдан бошлаб голланд тилида ҳам олиб борилади. 1970 йили эса Нидерланд тилида ўқитиладиган факультетлар Эркин университетларига ажратилади. Шундай бўлсада ҳар иккала университет ўзаро ҳамкорлик дастурини амалга оширади. Факультетлари:

- ҳуқуқ ва криминология;
- иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий фанлар;
- психология ва педагогика;
- табиий фанлар;
- тиббиёт ва доришунослик;
- философия ва филология;
- техник (муҳандислик) фанлар;
- жисмоний тарбия;
- ўқитувчиларни тайёрлаш фанлараро гуруҳ.

Шунингдек, университетга тенглашган ўқув юртлар таркибига Қиролнинг ҳарбий мактаби ҳам кирилади. Университет дипломи мавжудлиги амалдаги қонунчиликка мувофиқ маълум давлат мансаб, лавозимларини эгаллаш ва жамоат аҳамиятига эга (адвокат, врач ва бошқа) мутахассисликлар бўйича фаолият юритиш учун рухсат олиш учун керакдир. Алоҳида ҳолатларда Бельгия университетлари чет элликларга Бельгияда ишлаш ҳуқуқига эга бўлмаган диплом беришади. Университетда таълим олиш энг кам муддати 4 йилдир, лекин баъзи мутахассисликлар бўйича ундан кўп йил таҳсил олиши мумкин.

ФРАНЦИЯ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ

Франция жаҳондаги иқтисодий ривожланган мамлакатлар ичида етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. Унинг таълим тизими ҳам қадимий ва бой тарихга эга. Франция давлатининг ҳозирги даврда амал қилинаётган «Таълим ҳақидаги қонун»и 1989 йил 10 июлда қабул қилинган бўлиб, унинг ўзгартирилишига таълим стратегиясида рўй берган ўзгаришлар, мамлакатнинг ички ташқи сиёсатидаги ислохотлар натижасида юзага келган иқтисодий шароитлар, чет эл педагогикасидаги илғор технологияларнинг мамлакат таълим тизимларига кириб келиши, ўқув предметларининг интеграциялари ва бошқалар сабаб бўлди.

Францияда таълимнинг асосий мақсади шахсни ҳар томонлама камол топишини таъминлаш, уни мустақил фаолиятга тайёрлаш, бозор

муносабатлари шароитида ўқувчиларни тадбиркорликка, ишбилармонлик ва омилкорликка ўргатиш, шунга яраша касб-корга эга қилишдан иборатдир. Бу

ерда давлат мактаблари, хусусий мактаблар, оралик мактаблар мавжуд.

Ўқитиладиган предметлар ичида француз тили ва адабиёти, ўқиш ва ёзув алоҳида аҳамиятга молик бўлиб ҳисобланади. Ўқув йили 5 чоракка бўлинади. Француз мактаблари бошланғич синфларда ўқиш эрталаб бўлади, тушдан кейин эса математика ва бошқа предметлардан қўшимча сабоқ оладилар.

Математика, она тили ва адабиёти базавий фан, тарих, география, меҳнат, жисмоний тарбия каби фанлар эса ривожлантирувчи предметлар ҳисобланади.

Франция таълимида болаларнинг гўдаклик чоғиданоқ мактабда ўқитиш учун тайёр ҳолда олиб келиш ғоят муҳим масала ҳисобланади. Бу босқичда тарбияланувчилар қуйидагича табақалаштирилган: кичик гуруҳ (2-4 ёш), ўрта гуруҳ (4-5 ёш), катта гуруҳ (5-6 ёш). Мактабга тайёрлов гуруҳи (5-6 ёш) бўлиб, уларга Францияда 100% шу ёшдаги болалар қамраб олинган. Болаларни мактабга тайёрлаш учун алоҳида дастур ва дарсликлар мавжуд.

Франция бошланғич таълим мактабларига 6 ёшдан 11 ёшгача бўлган болалар жалб қилинадилар. Бошланғич мактаб бепул ва мажбурий. Унинг вазифаси ўқиш, ёзиш ҳисоблаш малакасини беришдир. Ўқув машғулотлари эрталаб соат 9 дан 12 гача ҳамда соат 14 дан 16 гача 5 соат давом этади. Мактабда овқатланиш пуллик, лекин жуда арзонлаштирилган нархларда. Бошланғич синфларда ўқиш 5 йил бўлиб, уч босқичда амалга оширилади:

1. Тайёрлов босқичи;
2. Элементар курс (бу босқич икки йил давом этади);
3. Чуқурлаштирилган босқич.

Тайёрлов босқичи - 1 йилга мўлжалланган. Бунда болалар ҳисоблашга, ўқиш ва ёзишга, қуйлашга, ўйлашга, табиат манзараларини томоша қилишга ва ундан баҳра олишга, жисмоний машқлар билан машғул бўлишга, мактабнинг турли спорт тадбирларида иштирок этишга, мусиқа ва меҳнатга ўргатилади.

Навбатдаги босқич - элементар курс бўлиб бу босқичда ўқиш 2 йил давом этади. Бунда ўқувчиларнинг тайёрлов циклида предметлар бўйича олинган билимлари янада такомиллаштирилади.

Бошланғич мактабнинг 3 - босқичи - чуқурлаштириш босқичидир. Бунда ўқувчиларнинг тайёрлов ва элементар босқичдаги билимлари янада чуқурлаштирилади. Француз мактабларининг бошланғич босқичида «Фуқаролик таълими», «Нафосат таълими» ҳам ўқитилади. Нафосат таълимига мусиқа, тасвирий санъат, спорт киритилган. Ўқувчилар билан якка тартибда ишлаш, уларни рағбатлантириш, шахсий қобилият ва имкониятларини рўёбга чиқариш, таълимда узлуксиз ва ворисликни таъминлаб бериш бошланғич синф ўқувчиларига қўйилган бош талабдир.

Ўқув дастурининг мазмунини бевосита ўқитувчининг ўзи белгилайди. Бир сўз билан айтганда, ўқитувчи болалар билимига тўла масъул экан унинг услуб танлашига мустақил ҳаракат қилишига ҳам тўла эркинликлар берилади.

1990 йилдаги ҳукумат қарорига мувофиқ мактабгача тарбия ва бошланғич таълимига модуллаштириш, болаларнинг билимига у ёки бу фанга

мойиллигига қараб дифференциялаштириш, яъни табақалаштириш, дарс жадвалини ҳам шу асосда тузиш ҳуқуқи берилди. Бундай дарс жадваллари йиллик, ярим йиллик, чораклик асосида тузилиши ҳам мумкин.

Ўқувчилар 11 ёшда бошланғич мактабни тугаллаб ўрта мактабга ўтадилар. Ўрта таълим эса коллежлар ва лицейларда амалга оширилади. Ўрта таълим икки босқичда бўлиб, биринчи босқичда француз тили ва адабиёти, чет тили (инглиз, немис, испан, италян тиллари), тарих, Франция географияси, математика, тиббий фанлар ўргатилади.

6-5-синфлар умумий ўрта таълим беради; 4-3-синфларда эса ўқувчиларга қобилияти ва мойиллигига қараб билим берилади. Биринчи босқич яқунлангач, ўқувчилар касбий йўналишлари бўйича гувоҳнома оладилар.

Шундан кейин ўқувчилар 15 ёшдан 18 ёшгача таълим оладилар. Ўқиш 3 йил давом этиб 2- синф кичик, 1- синф ўрта ва яқунловчи синфларга бўлинади.

Ўқувчилар умумий таълим ва техник лицейларни тугатганларидан сўнг бакалавр унвони ва диплом иши учун имтиҳон топширадилар. Ана шундай дипломга эга бўлганларгина олий ўқув юртларига кириш ҳуқуқини қўлга киритадилар.

Францияда талабалар педагогика, политехника институти, олий маъмурий мактабларга кириш учунгина имтиҳон топширадилар. Бундан ташқари шу касбга мойиллиги ҳам алоҳида синаб кўрилади. Бошқа олийгоҳларга ва университетларга эса бакалавр дипломи бўлган ёшлар имтиҳонсиз қабул қилинаверади.

Францияда олий маълумот ва ихтисос берувчи олий технологик институтлар мингдан ортиқ. Улар одатда саноат маиший хизмат кўрсатиш информатика мутахассисликларига ихтисослашган. Ўқиш муддати 2 йил бўлиб саккиз ҳафталик ишлаб чиқариш амалиётини ҳам кўзда тутаяди.

Сиртқи таълим

Сиртқи таълим хусусий ёки давлат таълим шохобчаларида амалга оширилиши мумкин. Мамлакатда миллий сиртқи таълим маркази фаолият кўрсатмоқда, у 500 турдаги ўрта, олий профессионал маълумот беришни тавсия эта олади. Одатда таълимнинг бу тури оилавий шароит, иқтисодий шароитлар туфайли мактабда ўқишни давом эттириш имконияти бўлмаган кишилар учун мўлжалланган. Сиртқи таълим катта ёшлилар учун узлуксиз таълимнинг муҳим шохобчаси бўлиб қолган.

Улар ўз ихтиёрлари билан, ўз маблағларига ёки корхоналар маблағи ҳисобига ўқийдилар. Францияда сиртқи таълим 1 млн кишини қамраб олиши мумкин.

Францияда мактаб раҳбарлиги лавозимига эришмоқ учун таълимга раҳбарлик қилишдан сабоқ берувчи махсус марказларда ўқийдилар. Бундай марказларда улар раҳбарлик қилиш, мактаб иқтисодиётини бошқариш, таълимдаги юридик масалалар, қонунчилик, ота-оналар билан ишлаш, маданий оқартув ишларини ташкил этиш, жамоада яхши психологик муҳитни барпо этиш каби жихатларни ўрганади, ўқиш яқунлангач, суҳбатдан, тест имтиҳонларидан ўтадилар.

Назорат саволлари:

1. Халқаро баҳолаш дастурлари бўйича маълумот беринг.

2. ПИСА ва ТИМСС нима?
3. Ривожланган давлатлар таълим тизимининг ўзига хосликларини тушунтиринг.
4. Японияда мактабгача ва бошланғич таълим, ўрта ва катта мактаб таълим тизими, Давлат университетларига кириш қоидалари ҳақида маълумот беринг.
5. Германия Федерал Ерларида таълим тизимининг умумий ва фарқли жихатларини кўрсатинг.
6. Германияда таълим тизими босқичлари ҳақида сўзлаб беринг.
7. Германияда мактаб типларининг фарқини тушунтиринг.
8. Германияда бирлашган (умумий) мактаб турлари: кооператив ва интеграциялашган мактаблар ҳақида маълумот беринг.
9. Жанубий Кореядаги мактабгача, бошланғич, ўрта ва юқори таълим ҳақида гапириб беринг.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Иванова А. Ўзбекистон -Германия таълим соҳасидаги ҳамкорлик. Халқ сўзи.2002 йил 13 март.
2. Мамажонов И.Ғ. Германия давлати таълим тизими. .“Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 6, ноябрь-декабрь, 2017
3. Миралиева Д. Жаҳон таълим тизими. Ўқув услубий мажмуа. Т.: Иқтисодиёт., 2016
4. Муталипова М., Имомов М. “Таълимда илғор хорижий тажрибалар” модули бўйича ўқув–услубий мажмуа. Т.: Низомий номли ТДПУ, 2017
5. Файзуллаева Н. Жаҳон таълим тизими/Ўқув кўлланма.Т.: ТДИУ, “Иқтисодиёт”, 2016

1 – АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ: ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ

Ишнинг мақсади:

Машғулот жараёнида тингловчилар педагогнинг компетенцияси ва турлари, педагогик маҳорат, педагогик маҳоратнинг таркибий қисмларини, педагогик қобилият, педагогик техникани интерфаол методлар ёрдамида ўрганадилар. Ушбу амалий иш давомида қуйидаги мавзулар бўйича маълумотлар ёритилади:

1. Таълим берувчининг компетенцияси.
2. Педагогик маҳорат ва унинг таркибий қисмлари.
3. Педагогик қобилият ва педагогик техника.

1. Таълим берувчининг компетенцияси

Меҳнат бозорининг ўзгариб бориши, тараққиёт жадаллашуви, ахборот муҳити глобллашиши таъсирида мактаб битирувчисига қўйилаётган талаблар мураккаблашиб бораверади. Шу нуқтаи назардан, замонавий мактаб ўз фаолиятини ташкил этишда нафақат бугунги давр талабларини инобатга олиши, балки таълим олувчиларни эртанги кун талабларига ҳам тайёрлаши зарур. Албатта, ХХИ асрнинг иккинчи ярмида ҳаёт қандай кечиши, қандай билимлар керак бўлишини шиддат билан ривожланиб, ўзгариб бораётган замонда аниқ прогноз қилиш қийин. Шу боис мактаб таълим олувчиларига билим бериш билан бирга, уларда мустақиллик, ташаббускорлик, ҳамкорлик, вазиятни реал баҳолай олиш, мантиқий фикрлаш, ахборотни саралаш ва ундан оқилона фойдаланиш, тез киришувчанлик хусусиятларини шакллантириб, ҳар қандай ўзгаришларга конструктив мослаша олиш қобилиятини ривожлантириб бориш лозим.

Олдимизда турган бу долзарб вазифа мустақил ҳаётини позиция, ижтимоий фаоллик, юксак ақлий ва маънавий салоҳиятни шакллантиришга қаратилган шахсга йўналтирилган таълимни ҳаётга янада кенгроқ татбиқ этишни тақозо этади.

Бунинг учун таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган ҳар бир педагогнинг компетенцияга эга бўлиши муҳимдир.

“**Компетенция**” тушунчаси лотинча **сопете**ре деган сўздан олинган бўлиб, “*лойиқ*”, “*мос келмоқ*” маъносини беради.

Компетенция- *олинган назарий билим, амалий кўникма, малака ва шахсий фазилатлар мажмуасини амалиётга қўллай олиш қобилияти ва лаёқати*

Компетентлилик деганда, аниқ вазиятда компетенцияни намоён қилиш тушунилади. Компетентлилик - шахснинг билим, кўникма ва тажрибаларининг ижтимоий-профессионал мавқеи ва ўзига тегишли вазифаларни бажариш, муаммоларни ҳал қилишга қодирлиги ҳамда ҳақиқий мослик даражаси тушунилади. Демак, компетенциявий ёндашув билим, кўникма ва малакани инкор этмаган ҳолда, эгалланган билимларни амалда қўллай олиш қобилиятини ривожлантиришга катта эътибор қаратади.

Бозор муносабатлари шароитида меҳнат бозорида устувор ўрин эгаллаган кучли рақобатга бардошли бўлиш ҳар бир мутахассисдан касбий

компетентликка эга бўлиш, уни изчил равишда ошириб боришни тақозо этмоқда. Хўш, компетентлик нима? Касбий компетентлик негизида қандай сифатлар акс этади? Педагог ўзида қандай компетентлик сифатларини ёрита олиши зарур? Айни ўринда шу ва шунга ёндош ғоялар юзасидан сўз юритилади. **“Компетентлик” (ингл. “компетенсе” – “қобилият”) – фаолиятда назарий билимлардан самарали фойдаланиш, юқори даражадаги касбий кўникма, малака, маҳорат ва иқтидорни намоён эта олиш**

“Компетентлик” тушунчаси таълим соҳасига психологик илмий изланишлар натижасида кириб келган. Психологик нуқтаи назардан компетентлик “ноанъанавий вазиятлар, кутилмаган ҳолларда мутахассиснинг ўзини қандай тутиши, мулоқотга киришиши, рақиблар билан ўзаро муносабатларда янги йўл тутиши, ноаниқ вазифаларни бажаришда, зиддиятларга тўла маълумотлардан фойдаланишда, изчил ривожланиб боровчи ва мураккаб жараёнларда ҳаракатланиш режасига эгаллик”ни англатади.

Касбий компетентлик – мутахассис томонидан касбий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ва уларни амалда юқори даражада қўллай олиниши

Касбий компетентлик мутахассис томонидан алоҳида билим, малакаларнинг эгалланишини эмас, балки ҳар бир мустақил йўналиш бўйича интегратив билимлар ва ҳаракатларнинг ўзлаштирилишини назарда тутди. Шунингдек, компетенция мутахассислик билимларини доимо бойитиб боришни, янги ахборотларни ўрганишни, муҳим ижтимоий талабларни англай олишни, янги маълумотларни излаб топиш, уларни қайта ишлаш ва ўз фаолиятида қўллай билишни тақозо этади. Касбий компетентлик қуйидаги ҳолатларда яққол намоён бўлади:

- мураккаб жараёнларда;
- ноаниқ вазифаларни бажаришда;
- бир-бирига зид маълумотлардан фойдаланишда;
- кутилмаган вазиятда ҳаракат режасига эга бўла олишда

Касбий компетенцияга эга мутахассис:

- ўз билимларини изчил бойитиб боради;
- янги ахборотларни ўзлаштиради; - давр талабларини чуқур англайди;
- янги билимларни излаб топади;
- уларни қайта ишлайди ва ўз амалий фаолиятида самарали қўллайди

Касбий компетентлик сифатлари. Қуйида касбий компетентлик негизида акс этувчи сифатларнинг моҳияти қисқача ёритилади.

1. **Ижтимоий компетентлик** – ижтимоий муносабатларда фаоллик кўрсатиш кўникма, малакаларига эгаллик, касбий фаолиятда субъектлар билан мулоқотга кириша олиш.

2. **Махсус компетентлик** – касбий-педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёрланиш, касбий-педагогик вазифаларни оқилона ҳал қилиш, фаолияти

натижаларини реал баҳолаш, билим, кўникма ва малакани изчил ривожлантириб бориш бўлиб, ушбу компетентлик негизида психологик, методик, информацион, креатив, инновацион ва коммуникатив компетентлик кўзга ташланади.

Улар ўзида қуйидаги мазмунни ифодалайди:

а) **психологик компетентлик** – педагогик жараёнда соғлом психологик муҳитни ярата олиш, талабалар ва таълим жараёнининг бошқа иштирокчилари билан ижобий мулоқотни ташкил этиш, турли салбий психологик зиддиятларни ўз вақтида англай олиш ва бартараф эта олиш;

б) **методик компетентлик** – педагогик жараёни методик жиҳатдан оқилона ташкил этиш, таълим ёки тарбиявий фаолият шакллари тўғри белгилаш, метод ва воситаларни мақсадга мувофиқ танлай олиш, методларни самарали қўллай олиш, воситаларни муваффақиятли қўллаш;

с) **информацион компетентлик** – ахборот муҳитида зарур, муҳим, керакли, фойдали маълумотларни излаш, йиғиш, саралаш, қайта ишлаш ва улардан мақсадли, ўринли, самарали фойдаланиш;

д) **креатив компетентлик** – педагогик фаолиятга нисбатан танқидий ва ижодий ёндошиш, ўзининг ижодкорлик малакаларига эгаллигини намоён эта олиш;

е) **инновацион компетентлик** – педагогик жараёни такомиллаштириш, таълим сифатини яхшилаш, тарбия жараёнининг самарадорлигини оширишга доир янги ғояларни илгари суриш, уларни амалиётга муваффақиятли татбиқ этиш;

ф) **коммуникатив компетентлик** – таълим жараёнининг барча иштирокчилари, жумладан, талабалар билан самимий мулоқотда бўлиш, уларни тинглай билиш, уларга ижобий таъсир кўрсата олиш.

3) **Шахсий компетентлик** – изчил равишда касбий ўсишга эришиш, малака даражасини ошириб бориш, касбий фаолиятда ўз ички имкониятларини намоён қилиш.

4) **Технологик компетентлик** – касбий-педагогик билим, кўникма ва малакани бойтадиган илғор технологияларни ўзлаштириш, замонавий восита, техника ва технологиялардан фойдалана олиш.

5) **Экстремал компетентлик** – ғавқулотда вазиятлар (табiiй офатлар, технологик жараён ишдан чиққан)да, педагогик низолар юзага келганда оқилона қарор қабул қилиш, тўғри ҳаракатланиш малакасига эгалик.

2. Педагогик маҳорат ва унинг таркибий қисмлари

Маҳорат (араб. “моҳирлик”, “усталик”, “эпчиллик”) – 1) бирор иш, касб учун зарур ёки шу соҳада орттирилган усталик, санъат, моҳирлик; 2) бир иш ёки фаолиятни юксак даражада, ҳеч бир қийинчиликсиз, ўта моҳирлик билан бажариш; 3) муайян иш, хатти-ҳаракат ёки касбий фаолиятнинг усталик, моҳирлик билан, санъаткорона ташкил этилишига имкон берадиган билим, кўникма ва малакалар мажмуи.

Педагогик маҳорат - ўқитувчининг шахсий-касбий фаолияти натижаси умумлашмаси бўлиб, муайян билим, кўникма, малакалар йиғиндисидан иборат.

Педагогик маҳорат - 1) касбийкўникмаларнинг юксак даражада ривожланиши; 2) шахснинг касбий сифатлари,лаёқат қобилиятлари мажмуи; 3) санъатдаражасидаги маҳорат; 4) педагогик моҳирлик,санъат ва билимдонликни ифодаловчи атама. (*Педагогик энциклопедия 2017 й. 3 жилд.*)

Педагогик маҳорат кўйидаги муайян шаклларнинг йўналишларига эга:

1. *Ўқув педагогик фаолият йўналиши.* Бунда ўқитувчи ўзи дарс бераётган ўқув предмети, педагогика, психология, методика фанларини илмий техникавий тараққиёт ва давр талаблари даражасида билиши зарурлигини назарда тутди.

2. *Шахсий фаолият йўналиши.* Бу йўналишда ўқитувчи ўзи, ўз иши, ҳамкасблари, ўқувчилари, уларнинг ота-оналарига бўлган муносабатини ифодалади. Бу ўқитувчининг ўз мавқеини тушуниши, ўз-ўзига баҳо бериши, ўз-ўзини англаши, мустақил билим олишга интилиши, касбий ривожланиши, ўз касбий фаолиятини ривожлайтириши, бунёдкорлик, ижодкорлик, тадбиркорлик лаёқати, янгиликка мунтазам интилишида намоён бўлади.

3. *Ижтимоий педагогик фаолият йўналиши.* У ўқитувчиларнинг таълим олувчилар жамоасини ҳисэга олиши, уларнинг туйғуларини англаши, қизиқиш ва эҳтиёжлари, дуч келадиган қийинчиликларини билиб олиши;

- ҳар бир таълим олувчининг индивидуал исихологик хусусиятларини илғай олиши;

- дарсда ва дарсдан ташқари тарбиявий тадбирларни ташкил қилиш бўйича билим, кўникма ва малакаларнинг шаклланиши;

- турли ижтимоий фойдали ишларга ўқувчиларни жалб эта олиши;

- фан. ҳаёт, санъат, ижтимоий фойдали меҳнатга қизиқиш уйғота олишини ифодалади.

4. *Ахборот-коммуникатив фаолият йўналиши.* У ўқитувчининг маълумот ахборотга эга эканлиги; воқелик, педагогик жараён дағивоқеа-ходисалар туғрисидаги маълумотлар билан қуролланганлиги, ахборот ва коммуникатив техникадан маълумотлар олабилиши, улар устида қайта фикрлаши, ҳамкасблари ва ўқувчиларга тўқнама олиш қобилиятига эга эканлигини кўрсатади.

Қайд этиб ўтилган ҳамда тавсифланган педагогик маҳоратни эгаллашнинг мазкур йўналишлари ўқитувчи фаолиятининг асосини ташкил қилади (*Педагогик энциклопедия 2017 й. 3 жилд.*)

Педагогик маҳорат яхлит тизим сифатида кўйидаги таркибий қисмлардан иборат:

- педагог шахсининг инсонпарварлик йўналишига эга бўлиши, унинг қизиқишлари, қадрият йўналишларининг олий мақсадга-баркамол авлод тарбиялаб етиштиришга йўналтирилганлиги;

- мутахассислик фанлари, ўқитиш методикаси, педагогика ва психологиядан профессионал билимларга эга бўлиши;

- педагогик қобилиятга эга бўлиши (мулоқотга мойиллик, ишчанлик, келажакни тасаввур қила олиш, касбий мустақиллик, сенсор ахборотларни тезлик билан англаш);

- педагогик техникани эгаллаши, яъни ўз-ўзини бошқара олиши, ўзаро таъсир этиш ва ҳамкорликда ишлашни уддалаши.

Педагог шахсининг инсонпарварлик йўналишга эга бўлиши-таълим олувчи шахсини хурмат қилиши, айрим масалаларни ўзини таълим олувчи ўрнида сезиб ҳал этиши, адолатли бўлиши, педагогик фаолиятни пировард мақсадга – баркамол авлод тарбиялашга йўналтиришда ифодалангани. Буюк мутафаккиримиз Ибн Сино ҳам ўқитувчи шахсида ҳалоллик, адолат, поклик, меҳнатсеварлик, фидойлик, одамгарчилик каби хислатларни қадрлаган.

Инсонпарвар бўлиш маҳоратли педагог фаолиятининг бирча жиҳатларини камраб олади ва унинг аниқ вазифаларини ҳам белгилаб беради. Инсонпарварлик деганимизда, таълим олувчиларнинг дини, ирқи, миллати, ижтимоий келиб чиқишидан қатъий назар, уларнинг барчасига бир хил муносабатда бўлишни тушунамиз. Ҳар бир таълим олувчига инсонпарварлик нуқтаи назаридан ёндошишимиз даркор. Болаларни сева олиш, уларга ўз оналаридек меҳрибонлик кўрсата билиш моҳир педагогнинг муҳим инсонпарварлик фазилатларидан биридир. Педагог ҳар доим, ҳамма вақт таълим олувчиларга меҳрибонлик кўрсата олиши лозим. Ўз таълим олувчиси тўғрисида шошма-шошарлик билан хулоса чиқармаслик, улар ҳақида салбий ёки ижобий фикрга келмаслик керак. Таълим олувчилар орасида унинг “севимли” ёки “ёмон” кўрадиган тарбияланувчиларни бўлиши таълим олувчида педагогга бўлган хурматни сўндиради. Ҳар қандай бўш ва паст ўзлаштирадиган, “тарбияси қийин” таълим олувчи билан ишлаганда педагогнинг вазифаси шундан иборатки, таълим олувчидаги ана шу билинар билинмас лекин энг муҳим ижобий фазилатни топа олиш ва шу фазилатга таяниб таълим олувчи мулкидаги, ўтмишидаги салбий хусусиятларни тугатишга интиломи лозим. Педагог шахсий фазилатлари тизимида педагогик фаолиятга бўлган эҳтиёж номли муҳим касбий йўналиш мавжудки, у педагогик маҳоратни эгаллаш учун катта роль ўйнайди. Бундай профессионал хусусиятларни олимларимиз С.Баранов ва бошқалар шундай изоҳлайдилар: педагогик фаолиятга бўлган эҳтиёж профессионал маҳоратдаги педагог шахсий фазилатларини белгиловчи қимматли баҳодир, у ўзида: “...болаларга қизиқиш ва муҳаббатни; педагогни ишга ҳавасни; психологик-педагогик зийраклик ва кузатувчанлигини мужассамлаштиради”. Педагогнинг таълим олувчиларга нисбатан меҳрибонлиги, ҳайрихоҳлиги болаларни севиши инсоний талабчанлик асосида кўрилмоғи лозим, инсонпарварликка асосланган талабчанлик таълим олувчиларни интизомга чақиради, ўз ҳулқ-атвори тўғрисида ўйлашни, ўзига бошқалар кўзи билан қарашни, салбий хусусиятларини қайта тарбиялашни, ижобий фазилатларини такомиллаштиришни йўлга қўйишга даъват этиш муддаосига эришади. Бунинг учун педагог талабнинг меъёрини билиши лозим. Талаб истиқболли бўлиб, боланинг келажак ҳаёти, фаолиятини ривожлантиришга қаратилган, болаларни қувончга қизиқишларини такомиллаштирувчи йўналтирилган бўлсагина, мақсадга мувофиқ бўлади.

Шу билан бирга, педагогнинг ўзи миллий қадриятларнинг моҳият мазмунини чуқур англаши, уларга хурмат эътиқоди бўла олиши даркор. Ижтимоий ҳаёт қонунларини аниқ тушуниш, миллий-ахлоқий қадрият, мафкура мазмунини англаш таълим олувчиларда боболар авлодлар руҳига хурматни, илмий дунёқараш асосларини тарбиялаш учун муҳим аҳамият касб этади. Шундай

килиб, педагог шахсий фазилатининг муҳим омили ўтмиш меросини мукамал билиш, кадриятлар, урф-одатлар мазмунини англаш ижтимоий таракқиёт қонуниятларини тушуниш орқали илмий дунёқарашни ўзида тарбияланган бўлиши керак.

Касбий билимлар педагогик маҳоратнинг туб асосини ташқил қилади. Педагог билими, бир томондан у дарс бераётган фан тўғрисидаги билимига, иккинчи томондан эса, уни ўзлаштираётган таълим олувчиларга қаратилган бўлади. Ўзи дарс бераётган фанни, ўни ўқитиш методикаси, педагогика ва психология фанларидан пухта билимга эга бўлиши, педагог профессионал билимлари мазмунини ташқил этади. Шу билан бирга, Ўзбекистоннинг ўз таракқиёт йўли моҳияти, миллий тарбия моҳияти ва мазмунини чуқур англаш, чуқур илмий назарий салоҳияти, педагогик ижод, ўз фанининг тарбиявий имкониятларини мукамал билиши, педагогик билимларни такомиллаштиришга интилиш, мамлакатимиз Президентининг ички ва ташқи сиёсатидан хабардорлик, ўзбек халқининг анъаналари, кадриятлари, урф – одатларини яхши англаши, сиёсат, тарих, маданият, маънавият, адабиёт ва санъат, ахлоқшунослик, диншунослик, ҳуқуқшунослик, ўлкашунослик, техникага оид маълумотлардан хабардорлик, этнопедагогика, этнопсихологияга оид билимларга эга бўлиш ва ҳоказо.

Касбий билимлар негизда педагог ҳатти-ҳаракати ва хулқининг асосини ташқил этувчи педагогик принциплар ва қоидалар вужудга келади. Бу принцип ва қоидаларни ҳар бир педагог ўз тажрибасига таянган ҳолда яратади. Бу билимлар доимо такомиллашиб бориши зарур.

3. Педагогик қобилият ва педагогик техника.

Қобилият ўқитувчининг индивидуал имкониятларини характерлайди.

Қобилият шахснинг ҳам умумий, ҳам махсус ривожланишида тезроқ силжиб боришини, унинг ижрочилик ва ижодкорлик фаолиятларида энг юқори натижаларга эришишини таъминлайди.

Қобилиятли киши мутахассисликни тез эгаллай олади ва юқори маҳоратга эришади ҳамда ишлаб чиқариш, фан ёки маданиятга янгилик кирита олади.

Педагогик қобилиятлар, деб аталадиган қобилиятлар таълим берувчининг ақлий, эмоционал–иродавий жиҳатларини, ташкилотчилиги, билимдонлиги ва уларнинг бир-бирига боғлиқлигини ҳамда яхлит бир бутунлик касб этишини ифодалайди. Психологияда қобилиятларга шундай таъриф берилади:

Қобилиятлар- шахснинг мазкур фаолиятини муваффақиятли амалга ошириш шarti ҳисобланган ва бунинг учун зарур билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш динамикасида юзага чиқадиган фарқларда намоён бўладиган индивидуал- психологик хусусиятдир.

Педагогик психологияда таълим берувчилик фаолиятида педагогик қобилиятларнинг тутган ўрнини илмий изоҳлаб беришга оид самарали тадқиқотлар олиб борилади.

Йирик психолог С.Л.Рубинштейн таъкидлаб ўтганидек, педагогик жараён таълим берувчи- таълим берувчининг фаолияти тарикасида ривожланувчи бола шахсини шакллантиради, бу эса педагогнинг тарбияланувчи фаолиятига

нақадар раҳбарлик қилишга ёки аксинча, унга эҳтиёж сезмаслигига боғлиқ. Бола шахнинг ривожланишида таълим берувчининг роли бениҳоя муҳимдир, чунки у таълим ва тарбия жароёнинг ташкилотчиси вазифасини бажаради. Шу боис, ҳозирги шароитда таълим берувчининг ташкилотчилик қобилиятига нисбатан юксак талаб қўйилади, шунинг учун ижтимоий-тарихий тажрибаларнинг бойлиги эҳтиёжлар кўламини ортишига бевосита боғлиқ.

70-80 йилларда таълим берувчининг характер хислатлари, педагогик қобилиятлари, унда таълим берувчилик маҳоратини таркиб топтириш шартлари чуқур ўрганилди.

Тадқиқотчи А.И. Щербаков фикрига кўра, педагогик фаолият- бу таълим берувчи олдида жиддий талаблар қўядиган мураккаб психологик актдир. Педагогик фаолият таълим берувчини чуқур ва пухта билимга, педагогик қобилиятига, мустаҳкам характерга, юксак маънавиятга эга бўлишини тақозо қилади. И.А.Щербаков таълим берувчи шахси 6 та касбий- таркибий қисмдан иборат эканлигини таъкидлайди:

1. Юксак савиядаги билим ва маданият
2. Йўналишнинг аниқ ифодаланганлиги.
3. Юксак ахлоқий ҳисларнинг мавжудлиги.
4. Юқори даражада юзага келувчи фаоллик ва барқарор мустақиллик.
5. Қатъий ва силлиқ характер.
6. Педагогик қобилиятлар.

Педагогика ва психология соҳасида олиб борилган илмий тадқиқотларга асосланиб, таълим берувчининг педагогик қобилиятларини қўйидагича классификация қилиш мумкин:

1. Дидактик қобилият.
2. Академик қобилият.
3. Перцептив қобилият.
4. Нутқий қобилият.
5. Ташкилотчилик қобилияти.
6. Обрўга эгалик қобилиятлари.
7. Комуникатив қобилият.
8. Дикқатни тақсимлаш қобилияти.
9. Келажакни кўра билиш қобилияти.
10. Конструктив қобилият.

6-расм. Педагогик қобилият турлари

1. Дидактик қобилият - бу осон йўл билан мураккаб билимларни тарбияланувчиларга тушунтира олишдир. Бунда таълим берувчининг ўқув материални тарбияланувчиларга тушунарли қилиб баён этиши, мавзу ёки муаммони уларга аниқ ва тушунарли қилиб айтиб бериши ва намоиш қилиши, тарбияланувчиларда мустақил равишда фаол фикрлашга қизиқиш уйғота олиши кўзда тутилади. Таълим берувчи зарурат туғилган ҳолларда ўқув материални ўзгартира, содалаштира олади, қийин нарсани осон, мураккаб нарсани оддий, тушунарсиз нарсани тушунарли қила олади.

2. Академик қобилият - барча фанлар юзасидан муайян билимларга эга бўлишлик. Бундай қобилиятларга эга бўлган таълим берувчи ўз мутахассислиги бўйича билимлар ҳажмидагина эмас, балки анча кенг ва чуқурроқ билади, ўз спорт тури соҳасидаги янгиликларни кузатиб боради. Фан-техника, ижтимоий-сиёсий ҳаётга доир қизиқишлари билан кўп нарсаларни ўрганиб боради. Тарбияланувчиларда маълум фан бўйича билим ва кўникмалар шакллантириш жараёнида маълумотларни бошқа фанлар (физика, анатомия, физиология, геометрия ва ҳ.к) билан боғлай олади.

3. Перцептив қобилият - қисқа дақиқаларда тарбияланувчилар ҳолатини идрок қила олиш фазилати, бу тарбияланувчининг, тарбияланувчининг ички дунёсига кира олиш қобилияти, тарбияланувчи шахсини ва унинг вақтинчалик психологик ҳолатларини жуда яхши тушуна билиш билан боғлиқ бўлган психологик кузатувчанликдир. Бундай таълим берувчи кичкинагина аломатлар, унча катта бўлмаган ташқи белгилар асосида тарбияланувчи руҳиятдаги кўз илғамас ўзгаришларни ҳам фаҳмлаб олади.

4. Нутқий қобилият- ихчам, маъноли, охангдор, муайян ритм, темп, частотага эга бўлган нутқ. Шунингдек, таълим берувчи нутқининг

жарангдорлиги, унинг пауза, мантикий урғуга риоя қилиши. Қобилиятли таълим берувчининг нутқи машғулотда ҳамиша тарбияланувчиларга қаратилган бўлади. Таълим берувчи янги материални тушунтираётган, тарбияланувчининг жавобини таҳлил қилаётган, маъқуллаётган ёки қоралаётган бўлса ҳам унинг нутқи ҳамиша ўзининг ички кучи, ишончи, ўзи гапираётган нарсага қаратилганлиги билан ажралиб туради. Фикрлар ифодаси тарбияланувчи учун аниқ, содда, тушунарли бўлади.

5. Ташкилотчилик қобилияти- ўқув гуруҳи ёки жамоани уюштириш ва уни бошқариш истеъдоди. Ташкилотчилик тарбияланувчиларни хилма-хил фаолият турига жалб қилиш учун асос ҳисобланади. Бу қобилият, биринчидан тарбияланувчилар жамоасини уюштириш, муҳим вазифаларни ҳал этишга руҳлантириш бўлса, иккинчидан, ўз фаолиятини тўғри уюштириш қобилиятидир.

6. Обрўга эга бўлишлик қобилияти- ўзининг шахсий хусусияти, билимдонлиги, ақл- фаросатли, мустаҳкам иродаси билан обрў орттириш уқувчанлиги. Фанда бу қобилият тури- авторитар қобилият, деб ҳам юритилади. Ҳурматга эга бўлиш таълим берувчи шахсий сифатларнинг бутун бир комплексига, чунончи, унинг иродавий сифатларига (дадиллиги, чидамлиги, қатъийлиги, талабчанлиги ва ҳ.к) шунингдек, тарбияланувчиларга таълим ҳамда тарбия бериш маъсулиятини ҳис этишга, бу ишончни тарбияланувчиларга ҳам етказа олишига боғлиқ бўлади.

7. Коммуникатив қобилият - муомала ва мулоқот ўрната олиш, болаларга киришиб кетиш қобилияти, тарбияланувчиларга тўғри ёндошиш йўлини топа олиш, улар билан педагогик нуқтаи назардан самарали ўзаро муносабатлар ўрната билиш, педагогик назокатнинг мавжудлиги.

8. Диққатни тақсимлаш қобилияти- бир неча объектларга бир даврнинг ўзида ўз муносабатини билдириш. Таълим берувчи учун диққатнинг барча хусусиятлари- ҳажми, унинг кучи, кўчувчанлиги, идора қилина олиши ва ишга солинишнинг тараққий этганлиги муҳимдир. Қобилиятли, тажрибали таълим берувчи ўз фикрини (ёки тарбияланувчи фикрини) баён қилишда диққат билан кузатади, айтиш вақтида барча тарбияланувчиларни ўз диққат-этиборида тутаяди, толиқиш, этиборсизлик, тушунмаслик аломатларини ҳушёрлик билан кузатиб боради, барча интизом бузилиш ҳолларини этибордан қочирмайди, ниҳоят ўз шахсий хатти-ҳаракатларини (мимикаси, пантомимикаси, юриш- туришни) ҳам кузатиб боради.

9. Келажакни кўра билиш қобилияти- инсоннинг келажакини оқилона тасаввур қилишдан иборат башорати. Бу ўз ҳаракатларнинг оқибатларини олдиндан кўришда, тарбияланувчининг келгусида қандай одам бўлиши ҳақидаги тасаввур билан боғлиқ бўлган шахсни тарбиялаб этиштиришда, тарбияланувчининг қандай фазилатларнинг тараққий этишини олдиндан айтиб бера олишда ифодаланадиган махсус қобилият. Бу қобилият педагогик оптимизмга, тарбиянинг қудратига, одамга ишониш билан боғлиқ бўлади.

10. Конструктив қобилият - ўқув-тарбия ишларини режалаштириш ва натижасини олдиндан айтиш қобилияти. Бу қобилият тарбияланувчи шахснинг ривожини лойиҳалашга, ўқув- тарбия мазмунини, шунингдек, тарбияланувчилар билан ишлаш методларини танлаб олишга имкон беради.

Педагогик қобилиятларни ҳар томонлама ўрганиш қобилиятлар шахснинг ақл-идроки, ҳис-туйғуси ва ирода сифатларнинг намоён бўлишидан иборат эканлигини кўрсатади.

Педагогик қобилиятлар характер хислатлари билан боғланган. Уюшқоқлик, қатъийлик, ҳаққонийлик педагогик фаолият даражасини орттиришга олиб келади, аксинча, уюшмаганлик, кўнгилчанлик, адолатсизлик педагог фаолияти натижаларини пасайтиради. **1-ТОПШИРИҚ.**

Ушбу мавзунинг амалий машғулотида “Кичик гуруҳларда ишлаш” методидан фойдаланилади.

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методи - таълим олувчиларни фаоллаштириш мақсадида уларни кичик гуруҳларга ажратган ҳолда ўқув материални ўрганиш ёки берилган топшириқни бажаришга қаратилган дарсдаги ижодий иш. Ушбу метод қўлланилганда таълим олувчи кичик гуруҳларда ишлаб, дарсда фаол иштирок этиш ҳуқуқига, бошловчи ролида бўлишга, бир-биридан ўрганишга ва тежаш имкониятига эга бўлади. Чунки таълим берувчи бир вақтнинг ўзида барча таълим олувчиларни мавзуга жалб эта олади ва баҳолай олади. Қуйида “Кичик гуруҳларда ишлаш” методининг тузилмаси келтирилган.

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методининг босқичлари қуйидагилардан иборат:

1. Фаолият йўналиши аниқланади. Мавзу бўйича педагогик қобилият турлари тўғрисида маълумот берилган тарқатма материаллар белгиланади.

2. 10 та кичик гуруҳлар белгиланади. Таълим олувчилар гуруҳларга 2-3 кишидан бўлинишлари мумкин.

Ҳар бир кичик гуруҳга биттадан педагогик қобилият тўғрисида маълумот берилган тарқатма материал берилади.

1-гуруҳга вазифа: Дидактик қобилиятни тушунтириб беринг.

2-гуруҳга вазифа: Академик қобилиятни тушунтириб беринг.

3-гуруҳга вазифа: Перцептив қобилиятни тушунтириб беринг.

4-гуруҳга вазифа: Нутқий қобилиятни тушунтириб беринг.

5-гуруҳга вазифа: Ташкилотчилик қобилиятини тушунтириб беринг. **6-**

гуруҳга вазифа: Обрўга эга бўлишлик қобилиятини тушунтириб беринг.

7-гуруҳга вазифа: Коммуникатив қобилиятни тушунтириб беринг.

8-гуруҳга вазифа: Диққатни тақсимлаш қобилиятни тушунтириб беринг.

9-гуруҳга вазифа: Келажакни кўра билиш қобилиятни тушунтириб беринг.

10-гуруҳга вазифа: Конструктив қобилиятни тушунтириб беринг.

3. Кичик гуруҳлар вазифани бажаришга киришадилар. Материални ўрганишга ва тақдимотга тайёргарликка 5 дақиқа вақт берилади.

4. Таълим берувчи томонидан аниқ кўрсатмалар берилади ва йўналтириб турилади.

5. Ҳар бир кичик гуруҳга 5 дақиқадан вақт ажратилади ва тақдимот қилинади.

6. Ҳар бир тақдимотдан сўнг савол-жавоблар ва муҳокама бўлиб ўтади.

Педагогик техника. Ҳар бир педагог ўзига хос индивидуал- психологик хислатларга эга бўладилар. Улардан баъзилари ҳаракатчанроқ, бошқалари сусткашроқ, баъзилари талабчан, бошқалари юмшоқроқ бўладилар. Бу хусусиятларнинг ҳаммаси жуда яхши хусусиятлар бўлиб, улардан

фойдаланишнинг аҳамияти катта. Бундан “педагогга хис-туйғулар, эмоциялар ёт нарса бўлиши керак”, деган маъно келиб чиқмайди, аксинча у қувонишни ҳам, ғазабланиши ҳам, қайғуга тушиши ҳам, хафа бўлиши ҳам мумкин ва лозим. Бу ерда гап педагогнинг қандайдир бир анжозадаги (қолипдаги) шахсга тенглаштириш зарурлиги тўғрисида эмас, балки унинг ўз индивидуал сифатларидан усталик билан фойдаланиши, ўзида шахснинг зарур хислатларни таркиб топтириши, ўз камчиликларига барҳам бериши тўғрисида боради.

Педагогик техника-педагогларга ўқув фаолиятида ва ундан ташқари фаолиятда ҳам зарур бўлган умумий педагогик малакалар мажмуи ҳисобланади.

7-чизма. Педагогик техниканинг таркибий қисмлари

Педагогик техника қуйидаги таркибий қисмлардан иборат:

- нутқ малакалари;
- педагогнинг мимикаси ва пантомимикаси;
- ўз психологик(руҳий) ҳолатини бошқара олиши;
- актёрлик ва режиссерлик маҳорати (1-чизма).

Аввало педагогик техниканинг таркибий қисми сифатида **педагогнинг нутқ малакаларини**, яъни саводли гапириш, ўз нутқини чиройли ва тушунарли, таъсирчан қилиб баён этиш, ўз фикр ва хис-туйғуларини сўзда аниқ ифодалаш малакаларини айтиб ўтиш мумкин.

Педагогик техниканинг бошқа таркибий қисми **педагогнинг мимик ва пантомимик ифодалийлигидир**. Аниқ имо-ишора, маъноли қараш, рағбатлантирувчи ёки истехзоли табассум педагогик таъсир кўрсатишда кўп сўзни тушунтириш ёки эътироз билдиришга қараганда анча самарали муаммоли воситалари бўлади.

Педагогик ўзаро таъсир кўрсатишда **педагогнинг ўз психологик (рухий)ҳолатини бошқариш**, ўзида энг қулай ҳиссий (ижодий) жиддийлик даражасини ва умидбахшлик, хайрихошлик кайфиятини сақлаш, ўзининг ҳиссий дам олишини ташкил этиш маҳорати муҳим рол ўйнайди. Бу маҳорат педагогиканинг касбий жиҳатдан ўз-ўзини назорат қилишларини таъминлайди, кўп йиллар давомида соғлом асаб тизимини сақлаб қолиш, асабий бузилишлардан, ҳиссий ва ақлий зўриқишдан ўзини тийиш ёрдам беради. Педагогик ўзаро таъсир кўрсатишни ташкил этиш учун **педагог актёрлик ва режиссёрлик маҳорати** таркибий қисмларини эгаллаши зарур, уларни педагогга болалар билан муомала қилишда тарбияланувчиларнинг ақл-идрокигагина эмас, балки уларнинг ҳис-туйғуларига ҳам таъсир кўрсатиш, уларга оламга бўлган ҳиссий-қадриятли муносабатда бўлиш тажрибасини анча тўлиқ бера билишлиги ёрдамлашиш.

Педагогик техника шундай йиғиндики, у педагогнинг энг яхши ижодий хулқ атвори, бошқача айтганда, ҳар қандай педагогик вазиятда тарбияланувчига самарали таъсир кўрсатишга ёрдам беради.

Педагогик техника малакаларнинг муҳим хусусиятлари қўйидагилардан иборат:

Педагогик техниканинг аниқ ифодаланган индивидуал шахсий тарзда бўлиши, яъни педагогнинг индивидуал психик-физиологик хусусиятлари асосида таркиб топади. Индивидуал педагогик техника педагогнинг ёши, жинси, мижози, феъл-атвори, сихат-саломатлиги, анатомик-физиологик хусусиятларига боғлиқ бўлади.

Нутқнинг ифодали, соф бўлиши устида ишлаш фикрларининг равон бўлишига таъсир қилади. Нутқ имо-ишора, мимика, ҳаракат билан бирга содир бўлади, узлуксиз ўзини тута билиш таъсирчан воситаларини танлашга, муваффақиятли равишда тузатиш киритиб бориш имконини беради.

Педагогик таъсир кўрсатишда юқоридаги малакалар орқали педагогнинг маънавий ва эстетик нуқтаи-назарлари тарбияланувчиларга янада тўлароқ очиб берилади.

Педагогик техника малакаларининг шаклланиш даражаси маълум даражада педагогнинг умумий маъданият даражасини, яъни шахснинг педагог имкониятларни акс этади.

Педагогик жараён шахс ва жамоатга таъсир кўрсатиш бўлиб, у таълим-тарбия жараёнининг технологиясини очиб беради. Унга педагогнинг дидактик, ташкилотчилик, конструктивлик, коммуникатив кўникмалар, қўйидаги талабларнинг технологик усуллари, педагогик мулоқотни бошқариш, жамоанинг ижодий ишларни ташкил этиш ва бошқариш киради.

Педагогнинг ташқи кўриниши ҳам эстетик жиҳатдан мукамал бўлиши керак. Педагогларнинг ташқи қиёфаси ҳам унинг обрўйининг таркиб топишга таъсир этади. Педагогнинг сарамжон-саришталиги, озодалиги, яхши одатлари, чиройли қадди-қомати ва юриш-туришлари таълим олувчиларда жуда яхши таъсурот қолдиради.

1. “Креативлик” ва “педагогик креативлик” тушунчаларининг моҳияти.
Замонавий педагогикада “креатив педагогика” тушунчаси қўлланила

бошлаганига ҳали у қадар кўп вақт бўлмади. Бироқ, ўқитиш жараёнига инновацион ҳамда ижодкорлик ёндашувларини қарор топтиришга бўлган эҳтиёж “Креатив педагогика”нинг педагогик туркум фанлар орасида мустақил предмет сифатида шаклланишини таъминлади. Ушбу предмет асосларини педагогика тарихи, умумий ва касбий педагогика ҳамда психология, хусусий фанларни ўқитиш методикаси, таълим технологияси ва касбий этика каби фанларнинг методологик ғоялари ташкил этади. “Креатив педагогика” фанининг умумий асослари мутахассис, шу жумладан, бўлажак мутахассисларнинг касбий камол топишлари учун зарур шарт-шароитни яратишга хизмат қилади.

Шахснинг мутахассис сифатида касбий камол топиши, ривожланиши ўз моҳиятига кўра жараён тарзда намоён бўлади. Касбий етувчи инсон онтогенезининг муҳим даврлари касбий камол топиш, ривожланиш ғояларининг қарор топиши (14-17 ёш)дан бошланиб, касбий фаолиятнинг яқунланиши (55-60 ёш)гача бўлган жараёнда кечади. Ижодкор шахснинг шаклланиши ва ривожланиши унинг ички ва ташқи олами ўзгаришининг ўзаро мос келиши, ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар ҳамда инсон онтогенези – туғилишидан бошлаб то умрининг охирига қадар узлуксизлик, ворисийликни тақозо этадиган фаолият мазмунига боғлиқ.

Маълумки, касбий тажриба билим, кўникма ва малакаларнинг интеграцияси сифатида акс этади. Бироқ, касбий-ижодий фаолият кўникмаларининг ўзлаштирилиши нафақат амалий кўникма ва малакаларнинг интеграцияси, мутахассис сифатида фаолиятни самарали ташкил этиш усул ва воситаларини ишлаб чиқишни эмас, шу билан бирга касбий ижодкорлик методологиясидан хабардор бўлиш, ижодий тафаккурни ривожлантириш ва креатив характерга эга шахсий сифатларининг етарли даражада ўзлаштирилиши талаб этади.

Ижодкор шахснинг шаклланишини шахснинг ўзаро мос тарзда бажарилган ижодий фаолият ва ижодий маҳсулотларни яратиш борасидаги ривожланиши сифатида белгилаш мумкин. Ушбу жараённинг суръати ва камрови биологик ва ижтимоий омиллар, шахснинг фаоллиги ва креатив сифатлари, шунингдек, мавжуд шарт-шароит, ҳаётининг муҳим ва касбий шартланган ҳодисаларга боғлиқ. Замонавий шароитда педагогнинг креативлик сифатларига эга бўлиши тақозо этади.

Сўнгги йилларда етакчи хорижий мамлакатларнинг таълим тизимида талаба ва талабаларда креативлик сифатларини шакллантириш масаласига алоҳида, жиддий эътибор қаратилмоқда. Буни Бронсон, Меррийман (2010 й.), Кен Робинсон (2007 й.), Фишер, Фрей (2008 й.), Бегетто, Кауфман (2013 й.), Али (2011 й.), Треффингер (2008 й.) ва б. томонидан олиб борилган кўплаб тадқиқотлар, уларнинг натижаларини кўриш мумкин.

Биргина Кен Робинсон томонидан 2007 йилда тайёрланган “Мактаб креативликни барбод этяптими?” номли видео лавҳани ЁуТубе сайтида 5 млн марта томоша қилинган. Қолаверса, ўқитувчилар креативлик асосларини

ўрганишга жиддий киришганлар (Бегетто, Кауфман, 2013 й.). Ўқитувчиларда педагогик фаолиятни креатив ёндашув кўникма, малакаларини шакллантириш ҳамда ривожлантиришга доир адабиётлар чоп этиляпти, Таълим департаменти томонидан тайёрланган видео лавҳаларга асосланувчи ноанъанавий дарслар ташкил этиляпти (Али, 2011; Таълим департаменти, 2013 й.).

Салмоқли амалий ишлар олиб борилаётганлигига қарамай, кўпчилик ўқитувчилар ҳали ҳануз шахс (ўзларида ҳамда талабаларда креативлик сифатларини қандай қилиб самарали шакллантириш тажрибасини ўзлаштира олмаяптилар.

Таълим тизимини бошқариш органлари ҳар йили таълим муассасаларида юқори самарадорликка эришишга эътибор қаратади. Ана шу мақсадда ўқув дастурини ишлаб чиқилади, янги ўқув дарсликлари яратилади. Бу эса ҳам талабалар, ҳам ўқитувчиларни касбий ўсишларига ёрдам беради. Олиб бориладиган амалий ҳаракатлар талабаларда ютуқларга эришиш, олға интилишга бўлган эҳтиёжни муайян аражада юзага келтиради, уларнинг ўқув-билиш қобилиятларини бир қадар ривожлантиришга ёрдам беради.

Бирок, ўқув йилининг охирида келиб олий таълим муассасаларида талабаларнинг фанларни ўзлаштиришларида юқори даражадаги ижобий натижалар кузатилмаяпти. Кўплаб талабаларнинг таълим олишга нисбатан қизиқиши йўқолган. Бунинг натижасида ўқитувчилар ҳам аввалгидек завқ шавқ билан касбий фаолиятни ташкил этишни ўйлашмаяпти. Таълим тизимини бошқарувчи органлар таълим олишга нисбатан хоҳиш-истаги бўлмаган талабалар, бу каби таълим олувчиларни ўқитишни истамаётган ўқитувчилар фаолиятини ўзгартириш борасида янгидан-янги чора-тадбирлар белгиланса-да, аҳвол ўзгаришсиз қолмоқда.

Бунинг сабаби нимада? Балки дарсларнинг аввалдан ўйлаб, режалаштирилиб қўйилиши талабалар учун қизиқ бўлмаётгандир, балки балки таълим мазмунининг муайян қолипга солинганлиги талабалар учун ҳеч қандай стимул бермаётгандир, рағбат билдирмаётгандир. Ўқув машғулотларининг аввалдан режалаштирилишидан воз кечиш, талабаларда танқидий, креатив тафаккурни шакллантириш ва ривожлантириш, уларни ижодий фикрлаш, янги ғояларни ўйлаб топишга мажбур қилиш таълим олишга бўлган муносабатни ўзгартириш, уларни ютуқларга эришишга рағбатлантиришда асосий омил бўлар. Ўқув машғулотларида етишмаётган омил – **креативлик** саналади³.

Шахсда креативлик сифатларини ривожлантириш жараёнининг умумий моҳиятини тўлақонли англаш учун дастлаб “креативлик” тушунчасининг

³ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 4.

маънони тушуниб олиш талаб этилади. Кен Робинсоннинг фикрига кўра, “креативлик – ўз қийматига эга оригинал ғоялар мажмуи” (Аззам, 2009 й.) саналади. Гарднер эса ўз тадқиқотларида тушунчани шундай изоҳлайди: “креативлик – шахс томонидан амалга ошириладиган амалий ҳаракат бўлиб, у ўзида муайян янгиликни акс эттириши ва маълум амалий қийматга эга бўлиши лозим”. Эмебайл (1989 й.)нинг ёндашуви нуктаи назаридан ифодаланса, креативлик “муайян соҳа бўйича ўзлаштирилган пухта билимлар билан бирга юқори даражада ноодатий кўникмаларга ҳам эга бўлиш” демакдир.

Кўплаб тадқиқотларда интеллект ва креативлик ўртасидаги алоқадорлик хусусида турлича қарашлар мавжуд. Бир гуруҳ тадқиқотчилар улар ўртасида ҳеч қандай боғлиқлик йўқ эканлигини уқтирсалар, иккинчи гуруҳ вакиллари креативлик ва интеллект даражаси бир-бирига боғлиқ эканлигини таъкидлайдилар (Ким, 2005 й.).

“Креативлик” тушунчаси ўзида маданий хилма-хилликни акс эттиради. Ғарб кишилари учун креативлик, умуман олганда, янгилик саналади. Улар креативлик негизида ноанъанавийлик, қизиқувчанлик, тасаввур, ҳазил-мутойиба туйғуси ва эркинлик мавжуд бўлишига эътиборни қаратадилар (Мёрдок, Ганим, 1993 й.; Штернберг, 1985 й.). Шарқликлар эса, аксинча, креативликни эзгуликнинг қайта туғилиш жараёни, деб тушунадилар (Хуи, Стернберг, 2002 й.; Рудович, Хуи, 1997 й.; Рудович, Йе, 2000 й.). Гарчи ғарблик ва шарқликларнинг креативлик борасидаги қарашлари турлича бўлса-да, бироқ, ҳар икки маданият вакиллари ҳам мазкур сифат ва унга эгалликни юқори баҳолайдилар (Кауфман, Лан, 2012 й.).

Патти Драпеау нуктаи назарига кўра креатив фикрлаш, энг аввало, муайян масала юзасидан ҳар томонлама фикрлаш саналади. **Ҳар томонлама фикрлаш** талабалардан ўқув топшириғи, масаласи ва вазифаларини бажаришда кўплаб ғояларга таянишни талаб этади. Бундан фарқли равишда **бир томонлама фикрлаш** эса биргина тўғри ғояга асосланишни ифодалайди. Мушоҳада юритишда масала юзасидан бир ва кўп томонлама фикрлашдан бирини инкор этиб бўлмайди. Бинобарин, бир ва ҳар томонлама фикрлаш креативликни шакллантиришда бирдек аҳамият касб этади. Яъни, топшириқни бажариш, масалани ечишда талаба ечимнинг бир неча вариантини излайди (кўп томонлама фикрлаш), кейин эса энг мақбул натижани кафолатловчи биргина тўғри ечимда тўхталади (бир томонлама фикрлаш).

Юқорида билдирилган фикрларга таянган ҳолда “креативлик” тушунчасини қуйидагича шарҳлаш мумкин:

Креативлик (лот., инг. “create” – яратиш, “creative” – яратувчи, ижодкор) – индивиднинг янги ғояларни ишлаб чиқаришга тайёрликни тавсифловчи ва мустақил омил сифатида иқтидорлиликнинг таркибига кирувчи ижодий қобилияти

Шахсининг креативлиги унинг тафаккурида, мулоқотида, ҳис-туйғуларида, муайян фаолият турларида намоён бўлади. Креативлик шахсни яхлит ҳолда ёки унинг муайян хусусиятларини тавсифлайди. Креативлик иқтидорнинг муҳим омили сифатида ҳам акс этади. Қолаверса, креативлик зеҳни ўткирликни белгилаб беради, “талабалар эътиборини таълим жараёнига фаол жалб этишни таъминлайди”.

Хорижий мамлакатларда барча соҳаларнинг мутахассислари каби ўқитувчилар ҳам ўзларида креативлик сифатлари мавжудлиги ва унинг даражасини аниқлаб боради. Бунинг учун улар Э.П.Торренс томонидан 1987 йилда асосланган ва шахсининг креатив тафаккурга эгаллигини аниқловчи тестдан ўтади. Мазкур тест шахс креативлиги ва унинг даражасини ижодий фаолиятни ташкил этишдаги фаоллик, тезкор фикрлаш, ўзига хос (оригинал)лик ва такомиллашганлик каби мезонлар бўйича баҳолаш имкониятини яратади. Талаба томонидан тавсия этилган саволларга бериладиган жавоблар айнан мана шу тўртта мезонни қанотлантириши лозим⁴.

Креатив фикрлаш ҳар бир ижтимоий соҳада яққол акс этиши мумкин⁵. Ўқитувчининг ижодкорлиги эса у томонидан ташкил этилаётган касбий фаолиятни ташкил этишга ижодий (креатив) ёндашувида акс этади. Сўнгги йилларда ушбу ҳолат “педагогик креативлик” тушунчаси билан ифодаланмоқда.

Педагогик креативлик – педагогнинг анъанавий педагогик фикрлашдан фарқли равишда таълим ва тарбия жараёнини самарадорлиги таъминлашга хизмат қилувчи янги ғояларни яратиш, шунингдек, мавжуд педагогик муаммоларни ижобий ҳал қилишга бўлган тайёргарлигини тавсифловчи қобилияти

“Креатив педагогика” қуйидаги икки ҳолатни кафолатлай олиши зарур:

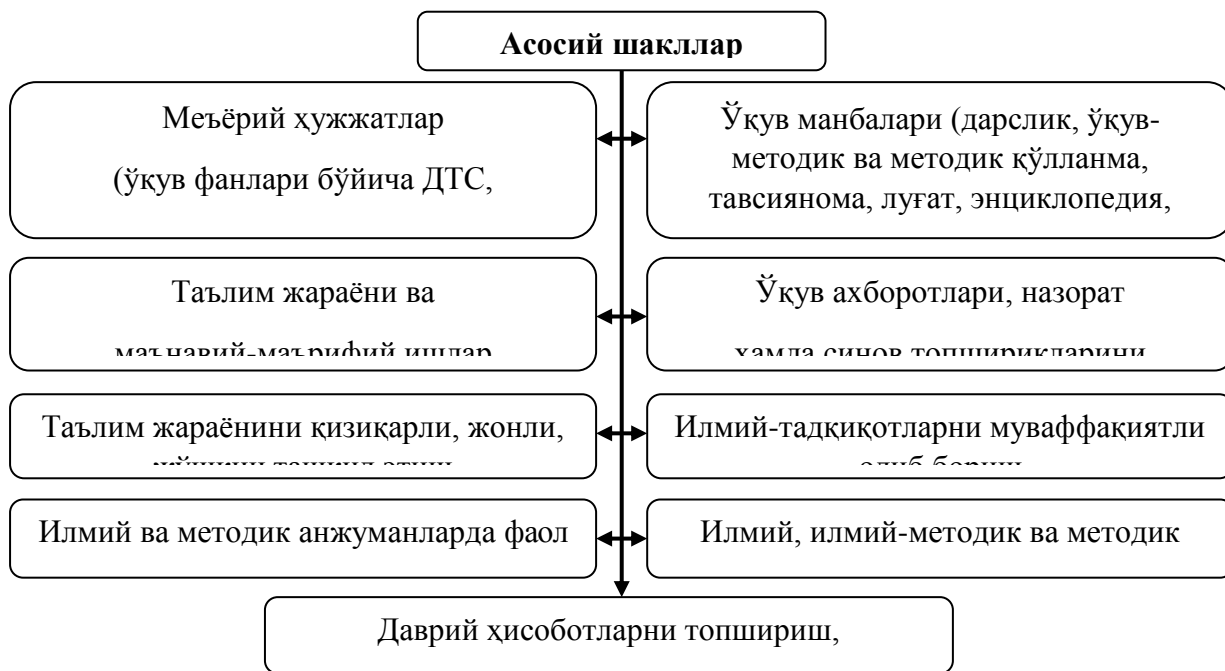
1) ўқитувчилар томонидан ўқув фанларини паст ўзлаштираётган ва уларини ўрганишни зерикарли деб ҳисоблаётган талабалар эътиборларини фан асосларини ўзлаштиришга жалб этиш;

2) ўқитувчиларга талабаларда креатив фикрлаш ва ижодий фаолият натижаларини рағбатлантиришга хизмат қиладиган стратегия ва воситаларни

⁵ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 4.

тавсия этиш қилиш орқали аудиторияда улардан самарали фойдаланишлари учун имконият яратиш.

Касбий фаолиятда педагогнинг креативлиги турли шаклларда намоён бўлаи. Улар қуйидагилардир (51-расм):

51-расм. Педагогик креативликнинг асосий шакллари

Педагог томонидан ушбу шаклларда касбий фаолиятнинг самарали ташкил этилиши унинг креативлиги қай даражаа эканлигига боғлиқ бўлади.

Психологияда Э.П.Торренс томонидан шахс креативлигини аниқловчи тест ишлаб чиқилган. Муаллифнинг фикрича, шахс креативлиги ўзида қуйидаги белгиларни намоён қилади:

- 1) саволлар, камчиликлар ва бир-бирига зид маълумотларга эътиборсиз бўлмаслик;
- 2) муаммоларни аниқлаш учун ҳаракат қилиш, илгари сурилган тахминлар асосида уларнинг ечимини топишга интилиш

Бугунги кунда психологияда шахс креативлиги унинг фаолиятига хос икки жиҳатга кўра аниқланмоқда. Бунда фаолиятнинг икки жиҳатини ёритувчи тестлардан фойдаланилади.

Шахс креативлигини ривожлантириш жараёнида “табақалаштириш”, “даврлаштириш” тушунчаларининг муҳим аҳамият касб этиши эътиборни тортади. Хўш, бу икки тушунча қандай мазмунни ифодалайди?

Табақалаштириш (лот. “diferentia” – “фаркланиш”, “даражаланиш”) – бутуннинг турли босқич ёки даражаларга ажратилиши.

Даврлаштириш (юнон. “peridos” – “доира бўйлаб айланиш”) –

муайян ходисани ўзида қандайдир яқунланган жараёни

Креатив жиҳатдан ривожланиша ҳар бир шахс ҳаётида давр ва босқич муҳим аҳамият касб этади. Демак:

Креативликнинг ривожланиш даври – маълум креативлик сифатларининг ривожланиши якунига етган қандайдир вақт бирлиги.

Креативликнинг ривожланиш босқичи – муайян креативлик

Шунга кўра маълум давр ва босқичларда педагогларда ҳам креативлик сифатлари, ижодий фаолият малакалари ривожланади.

Педагоглар креативлик сифатлари билан бир қаторда ижодий фаолиятни ташкил этишга лаёқатлиликни ифодаловчи қуйидаги малакаларга ҳам эга бўлишлари зарур:

Педагогларда креатив фаолиятни ташкил этишга имкон берадиган малакалар гуруҳлари:

- 1) билишга оид (гностик) малакалар;
- 2) лойиҳалаш малакалари;
- 3) ижодий-амалий (конструктив) малакалар;
- 4) тадқиқотчилик малакалари;
- 5) мулоқотга кирувчанлик (коммуникатив) малакалари;

Айтиб ўтилганидек, барча шахсларда бўлгани каби педагогларга ҳам креативлик сифатлари ўз-ўзидан ривожланмайди. Шунга кўра тадқиқотларда шахс (жумладан, педагоглар)да креативлик сифатларини муваффақиятли ривожлантиришнинг бир қатор йўллари ёритилади. Патти Дрепеау⁶ томонидан

⁶ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.

хам шахс (жумладан, педагоглар)да креативлик сифатларини муваффақиятли ривожлантиришнинг тўртта йўли кўрсатилган (54-расм):

54-расм. Креатив сифатларни ривожлантириш йўллари

1-йўл: креатив фикрлаш кўникмасини шакллантириш. Бунда асосий урғу креатив фикрлаш кўникмаларини шакллантириш асосий эътибор марказида бўлиб, талабалар феъллар ёрдамида креатив характердаги ҳаракатларнинг моҳиятини ифодалашга йўналтирилади. Хусусан, ўқитувчилар креатив фикрлаш кўникмасини самарали шакллантириш мақсадида талабаларга уларни фикрлашга ундовчи саволлар таркибида зарур феълларнинг бўлишига эътибор қаратилади. Бу ҳолат мисоллар билан тушунтирилса, талабалардан “юррак ва қон айланиш тизими ўртасидаги боғлиқликни таърифлаб беринг” мазмунидаги назорат саволи уларда креативликни шакллантирмайди. Зеро, савол таркибидаги “таърифлаб беринг” тушунчаси ўз моҳиятига кўра “мавжуд билимларингизни бирма-бир айтиб ўтинг” дейиш билан тенг.

Назорат саволларини беришда талабаларни фикрлашга ундовчи сўз (феъл)лардан фойдаланиш уларнинг креатив фикрлашларини осонлаштиради. Шу сабабли шахсда креатив сифатларни шакллантиришнинг биринчи йўлига кўра педагоглар турли, антиқа, ноанъанавий ҳамда пухта жавобни беришга мажбур қилувчи сўз (феъл)лардан фойдаланишлари мақсадга мувофиқдир. М: “*боғлиқликни топинг*”, “*яратинг*”, “*башорат қилинг*”, “*фикрни мантиқан баён этинг*”, “*тасаввур қилинг*” каби сўз (феъл)лардан фойдаланиш амалий жиҳатдан самарали саналади.

Агарда педагог талабалардан “юррак ва қон айланиш тизими ўртасидаги боғлиқликни таърифлаб бериш”ни талаб қилиш ўрнига, “юррак ва қон айланиш тизими ўртасидаги боғлиқликнинг барча турларини келтириш”ни сўраши лозим. Натижада талабалар ҳам мавжуд билимларни умумлаштириш, ҳам янги фикр ва ғояларни илгари суриш имкониятига эга бўлади.

Педагоглар биринчи йўлни қўллаш – талабаларда креативлик кўникмасини шакллантиришда ёш ўқитувчиларнинг “Креативлик харитаси”дан фойдаланишлари мақсадга мувофиқдир.

2-йўл: амалий креатив ҳаракат кўникмаларини ривожлантириш. Педагоглар талабаларда креатив ҳаракат кўникмаларини шакллантириш ва

ривожлантиришда кўрсатмали метод ва усуллардан фойдаланади. Бу ўринда саволлардан фойдаланиш фақат қисқа муддатда ёрдам бериши мумкин, бироқ, талабаларга интерфаоллик ва киришимлиликини ривожлантирмайди.

3-йўл: креатив фаолият жараёнларни ташкил этиш. Мазкур йўл талабаларни муаммони ечиш ва инновацион ғояларни илгари суриш жараёнида креатив, ижодий фикрлашга урғу беради. Мазкур жараёнларда креатив метод ва усуллар фаол қўлланилмасда, креатив фикрлаш юз беради. М: “Юрак ва қон айланиши тизими ўртасидаги боғлиқликни топиш” (Исаксен & Треффингер, 1985). Топширикни бажарар экан, талабалар одамнинг қон айланиши тизими билан боғлиқ турли муаммоларни таҳлил қилади. Натижада ушбу жараёнда кўп томонлама фикрлаш, мушоҳада юритиш рўй беради.

4-йўл: креатив маҳсулот (ишланма)лардан фойдаланиш. Бу йўлни тутишда педагог талабаларга “Одамнинг қон айланиш тизими” мавзусида Power Поинт дастури ёки мультимедия ёрдамида тақдимотни яратиш топшириғини бериши мумкин. Тақдимотни тайёрлаш жараёнида талабаларда креатив фикрлаш кўникмалари фаол ривожланади.

Талабалар ўзларининг креатив фикрлаш қобилиятларини қулай муҳитда тўла намоён қилишлари мумкин. Агар талабаларда муваффақиятсизликка учраш кўрқув ҳисси мавжуд бўлса, фикрни нотўғри ифодалашдан ҳадиксирасалар, танқидга учрасалар бундай вазиятда уларда креатив фикрлаш кўникмаларини самарали шакллантириш ёки ривожлантириш мумкин бўлмайди. Талабаларда креативликни одатга айланттириш орқалигина креатив фикрлаш кўникмасини муваффақиятли шакллантириш мумкин.

Бу жараёнда улар томонидан мавзу мазмунининг пухта англаниши ва креатив фикрлаш кўникмаларини баҳолашда қўлланиладиган метод ва воситалар (3-мавзу) муҳим аҳамият касб этади.

Креатив характерга эга муҳитдагина талабалар ўрганаётган мавзунинг мазмуни, ўқув ахборотлар ўртасидаги ўзаро алоқани тушуниш имкониятига эга бўлади ва бу ҳақида фикрлаш бошлашади (Андерсон эт ал., 2000). М: талабалар “Иммиграция ҳодисасининг моҳияти”ни “Ақлий ҳужум” стратегияси асосида ўрганиш жараёнда, энг аввало, стратегиянинг ўзи нималигини, уни қандай қўллаш зарурлиги ҳақидаги тушунчаларга эга бўлишлари лозим.

Муайян омиллар педагогларда креативлик сифатлари, малакаларини ривожлантиришга тўсқинлик қилади. Шу сабабли педагогик жараёнда ўқитувчилар ушбу омилларни баратаф этишга эътибор қаратишлари лозим. Қуйидаги омиллар шахсда креативликни ривожлантиришга тўсқинлик қилади:

- 1) ўзини таваккалдан олиб қочиш;
- 2) фикрлаш ва хатти-ҳаракатларда кўполликка йўл қўйиш;
- 3) шахс фантазияси ва тасаввурининг юқори баҳоланмаслиги;
- 4) бошқаларга тобе бўлиш;
- 5) ҳар қандай ҳолатда ҳам фақат ютуқни ўйлаш

2. Педагогнинг креативлик потенциали. Талабаларни креатив фикрлашга ўргатиш, уларда креатив тафаккурни шакллантира олиш учун аввало ўқитувчининг ўзи креатив, ижодкор шахс бўлиши зарур. Борди-ю, унинг ўзи креативлик сифатларига эга бўлмаса, у ҳолда қандай қилиб, талабаларни креатив фикрлашга рағбатлантира олади. Чиқариладиган ягона хулоса қуйидагича: ўқитувчининг ўзи креатив, ижодкор бўлсагина, талабалар ҳам шундай бўла олади.

Ўқитувчининг ижодкор ва креатив бўлиши ёки бўлмаслиги эмас, балки дарсларни ижодкорлик, креативлик руҳида ташкил этиши, янги ғояларни таълим жараёнида синаб кўришга интилиши зарур. Машғулотларда ўқитувчи “креативлик йўл харитаси”га кўра қуйидаги тўртта йўналиш бўйича ҳаракатланади ва улардаги ҳаракатлар педагогларнинг креативлигини ифодаловчи белгилар (Патти Дрепреау) саналади:

- 1) ижодий фикрлаш кўникмаларини намоён этиш;
- 2) талабаларни ўқув фанларини қизиқиш билан ўзлаштиришга рағбатлантирувчи стратегия (метод ва воситалар)дан фойдалана олиш;
- 3) инновацион ёндашув ва педагогик масала (муаммо)ларнинг ечимини топишга креатив ёндашиш;
- 4) кутиладиган натижа⁷.

5. Креативлик потенциалнинг таркибий асослари ва устувор тамойиллари. Педагогнинг **креативлик потенциали** унинг умумий хусусияти сифатида акс этади. У ижодий фаолиятнинг дастлабки шарт ва натижаси саналади. Мазкур сифат шахснинг ўз-ўзини намоён қилиш лаёқатига эгалликни ва тайёрликни ифодалайди. Қолаверса, креатив потенциал негизида ҳар бир мутахассиснинг шахсий қобилиятлари, табиий ва ижтимоий қуввати яхлит ҳолда намоён бўлади.

Креатив потенциал билиш жараёнига йўналтирилган ижодкорлик билан чамбарчас боғлиқ. Педагогнинг креатив потенциали анъанавий тафаккур юритишдан фарқли равишда қуйидагиларда намоён бўлади:

- тафаккурнинг тезкорлиги ва эгилювчанлиги;
- янги ғояларни яратиш қобилияти;
- бир қолипда фикрламаслик;
- ўзига хослик;

⁷ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.

Педагог креативлик потенциалига эга бўлиши учун касбий фаолиятида қуйидагиларга эътиборини қаратиши зарур:

- касбий фаолиятига ижодий ёндашиш;
- янги-янги ғояларни яратишда фаоллик кўрсатиш;
- илғор педагогик ютуқ ва тажрибаларни мустақил ўрганиш;

Ҳар бир педагогнинг ўзини ўзи ривожлантириши ва ўзини ўзи намоён эта олиши бевосита унинг креативлик қобилиятига эгаллиги билан боғлиқ.

Одатда педагогларнинг креативлик қобилиятига эга бўлишлари педагогик муаммоларни ҳал қилишга интилиш, илмий-тадқиқот ишлари ёки илмий лойиҳаларни амалга ошириш ва ўзаро ижодий ҳамкорликка эришишлари орқали таъминланади.

Педагог ўз-ўзидан ижодкор бўлиб қолмайди. Унинг ижодкорлик қобилияти маълум вақт ичида изчил ўқиб-ўрганиш, ўз устида ишлаш орқали шакллантирилади ва у аста-секин такомиллашиб, ривожланиб боради. Ҳар қандай мутахассисда бўлгани каби бўлажак педагогларнинг креативлик қобилиятига эга бўлишлари учун талабалик йилларида пойдевор қўйилади ва касбий фаолиятни ташкил этишда изчил ривожлантириб борилади. Бунда педагогнинг ўзини ўзи ижодий фаолиятга йўналтириши ва бу фаолиятни самарали ташкил эта олиши муҳим аҳамиятга эга. Педагог ижодий фаолиятни ташкил этишда муаммоли масалаларни ечиш, муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш, шунингдек, педагогик характердаги ижод маҳсулотларини яратишга алоҳида эътибор қаратиши зарур.

Муаммоли масала ва вазиятларни ҳал қилар экан, педагогнинг масала ечимини топишга ижодий ёндашиши унда хиссий-иродавий сифатларнинг ривожланишига ёрдам беради. Педагог ўз олдида муаммоли масалаларни қўйиш орқали мавжуд билимлари ва ҳаётий тажрибаларига зид бўлган далиллар билан тўқнаш келади. Бунинг натижасида ўз устида ишлаш, мустақил ўқиб ўрганишга нисбатан эҳтиёж сезади.

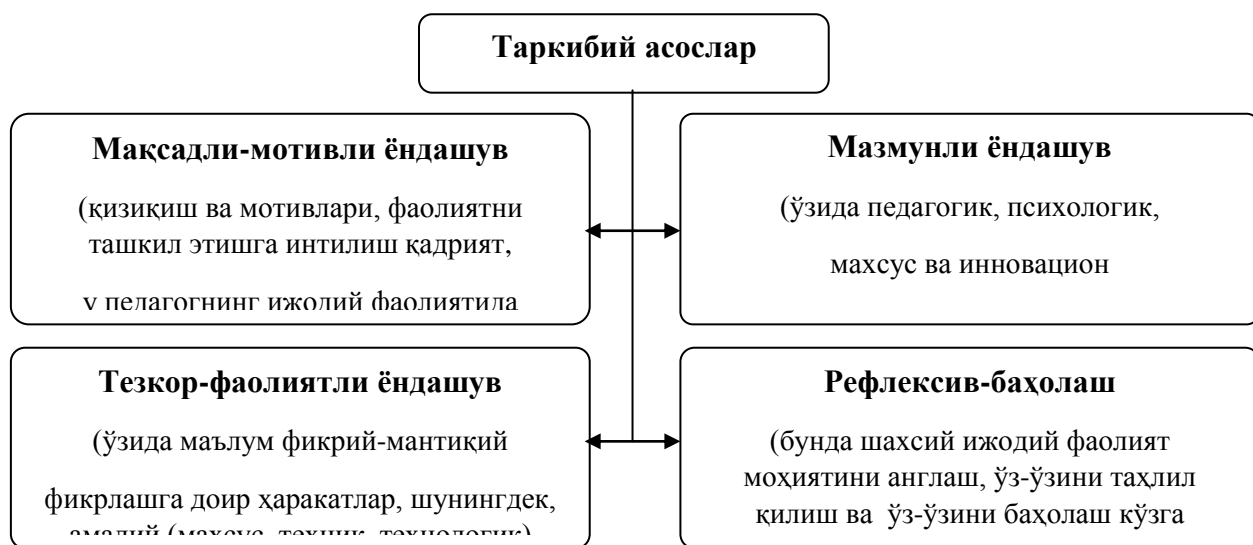
Педагог ўзида қуйидаги креативлик малакаларини намоён эта олади:

- бажариладиган вазифанинг моҳияти ва аҳамиятини белгилай билиш;
- масаланинг қўйилишини таҳлил қила олиш;
- масалани ҳал қилиш режасини тузиш;
- масалани ҳал қилишда самарали методлар (анализ, синтез, индукция, дедукция, таққослаш ва б.)ларни қўллаш;
- масалани ҳал қилиш усуллари танлай олиш;

Илмий-тадқиқот ишлари, илмий ёки ижодий лойиҳаларни амалга ошириш ҳам педагогнинг креативлик потенциалини ривожлантиради. Натижада педагог:

- ижодий фикрлашга одатланади;
- илмий-тадқиқот фаолиятини олиб бориш кўникмаларини пухта ўзлаштиради;
- педагогика ёки мутахассислик фани ютуқлари, илғор тажрибалардан фойдаланиш имкониятларини мустақил таҳлил қилади;

Педагогнинг креатив потенциали қуйидаги таркибий асосларни ўз ичига олади (55-расм):

55-расм. Педагог креатив потенциалининг таркибий асослари

Педагогнинг креативлик потенциали кўп даражали жараён ва у қуйидаги тамойилларга таянади (56-расм):

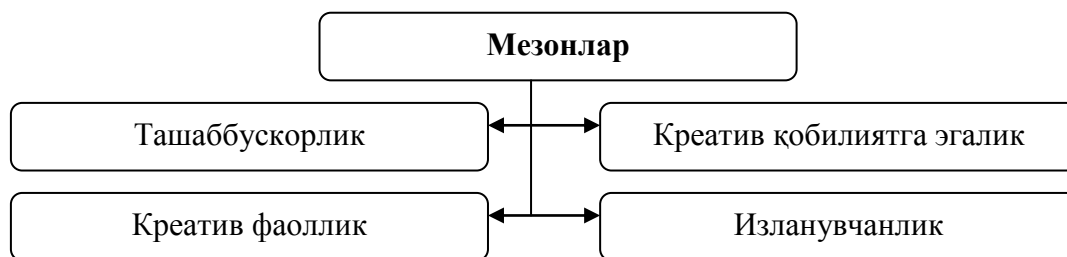

56-расм. Педагог креативлик потенциалининг устувор тамойиллари

мезонлар. Касбий фаолият самарадорлигини баҳолашда педагогнинг

ижодкорлиги – крaтив потенциали даражасини баҳолаш муҳим аҳамиятга эга.

Педагогнинг крaтивлик потенциални даражасини аниқловчи мезонлар куйидагилар саналади (57-расм):

57-расм. Педагогнинг крaтив потенциални даражасини аниқловчи мезонлар

Ушбу мезонлар педагоглар крaтив потенциални уч даражада аниқлаш имконини беради (12-жадвал):

12-жадвал. Педагог крaтив потенциалининг муҳим даражалари

№	Даражалар	Даража хусусиятлари
1.	Юқори	Мунтазам равишда турли ташаббусларни илгари суради, крaтив қобилиятга эгалигини изчил намоёиб этиб боради, крaтив жиҳатдан ўта фаол, изланувчан
2.	Ўрта	Баъзан у ёки бу ташаббусни илгари суради, крaтив қобилиятга эгалиги мунтазам бўлмаса-да, аммо намоён бўлади, крaтив жиҳатдан бир қадар фаол, изланувчан бўлишга интилади
3.	Паст	Гарчи у етарлича асосланмаган бўлса-да, ташаббусни илгари суршга интилади, крaтив қобилияти етарлича намоён бўлмайди, изланувчан бўлишга интилмайди

Крaтивлик “турли вазиятларда таълим ва тарбияга оид масалалар юзасидан қарорларни қабул қилишда яққол намоён бўлиб, у педагогнинг ижодий фаоллигини тавсифлайди”⁸. Моҳиятига кўра ОТМ педаголарида крaтивлик сифатларини ривожлантириш улар томонидан педагогик, психологик ҳамда мутахассислик фанлари асосларидан тўла хабардор бўлиш, улар томониан ўзлаштирилган билимларни амалиётда фаол қўллаш олиш кўникма ва малакаларини шакллантириш ҳисобига кечади.

⁸ Турдиева М. Олий таълим муассасалари талабаларида педагогик тафаккурни шакллантириш. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2008. – 15-б.

В.В.Утёмов, М.М.Зинковкина, П.М.Горев⁹ларнинг қайд этишларича, креатив шахсни шакллантириш уч босқичда кечади. Яъни (13-жадвал):

13-жадвал. Креатив шахснинг шаклланиш босқичлари

Босқичлар	Мазмуни
Табиий имкониятларга асосланувчи креативлик	Индивиднинг ўзига хос хатти-ҳаракатларини ифодалайди
Бирламчи (умумий) креативлик	Шахснинг ижодкорлигини намоён этувчи умумий қобилият (у боланинг 3-5 ёшида намоён бўлиб, 6-7 ёшида унинг хатти-ҳаракатларида яққол ифодаланади)
Ихтисослашган креативлик	Ижтимоий фаолиятнинг муайян тури бўйича ижодкорликни намоён этувчи қобилият (унга кўра касбий-ижодий фаолият тажрибаларига таянган ҳолда, унинг таъсирида умумий креативлик янада ривожланади)

Ҳар қандай шахсда бўлгани каби педагогларда ҳам ижодий-касбий характердаги сифатлардан бири сифатида креативлик муайян босқичларда ривожланади. Таълим амалиётини кузатиш, талабалар ва малака ошириш курси тингловчиларининг фаолиятини ўрганиш, ташхисловчи методларни қўллаш натижасида муълум бўлдики, педагогларда креативлик куйидаги тўрт босқичда шаклланади ва ривожланади (14-жадвал):

14-жадвал. Креатив шахснинг шаклланиш босқичлари

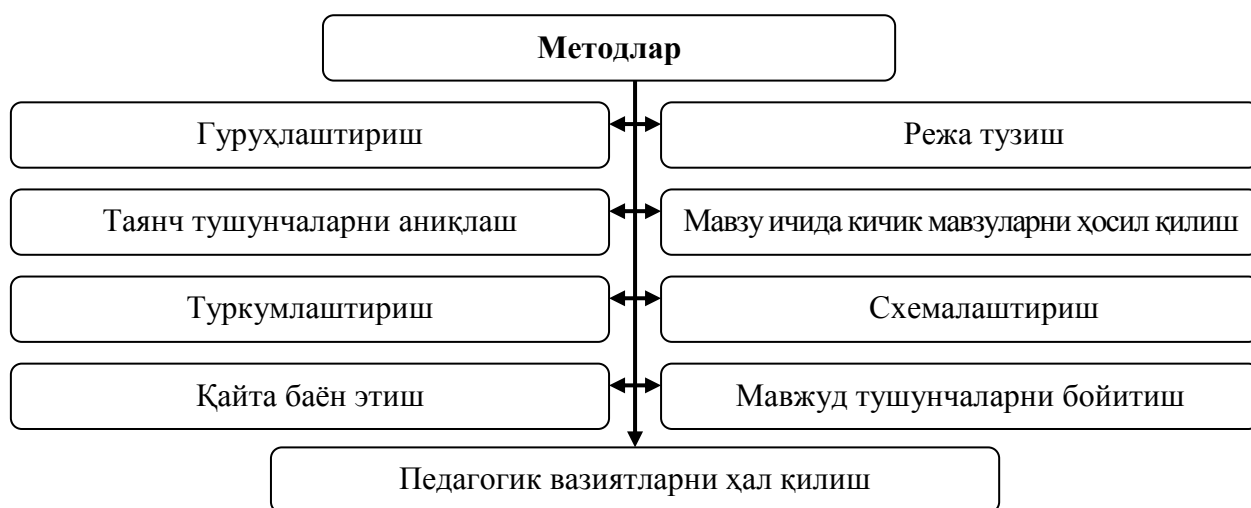
Босқичлар	Мазмуни
1-босқич	Педагогик, психология, фалсафа, эстетика каби фанлар (туркум фанлар)нинг назарий-методологик асосларини ўзлаштириш
2-босқич	Ўзлаштирилган назарий билимларни узлукли ва узлуксиз педагогик амалиёт даврида, шунингдек, амалий машғулотлар ва мустақил таълим жараёнида амалиётга тадбиқ этиш кўникмаларини ҳосил қилиш

⁹ Утёмов В.В., Зинковкина М.М., Горев П.М. Педагогика креативности: прикладной курс научного творчества / Учеб.пособие. – Киров: АНОО “Межрегиональный ЦИТО”, 2013. – С. 16.

3-босқич	Мустақил равишда ўқиб-ўрганиш ва ижодий изланиш асосида ҳосил қилинган амалий кўникмаларнинг малакаларга айланишига эришиш
4-босқич	Мавжуд назарий билим, амалий кўникма ва малакаларга таянган ҳолда касбий фаолиятни самарали ташкил этишга психологик жиҳатдан тайёрланиш

Талабаларга креативлик сифатларининг ўзлаштирилишига эришиш йўлида педагогик фаолиятни ташкил этишда юқорида қайд этиб ўтилган барча босқичлар бирдек аҳамиятли саналади.

Юқорида айтиб ўтилганидек, шахсда креативлик сифатларини ривожлантириш мураккаб жараён саналади. Таълим жараёнини кузатиш, бевосита педагогик жараённи ташкил этиш жараёнида қуйидаги методлар¹⁰ талабаларнинг педагогик тафаккурини ривожлантириш билан бирга педагогикларда касбий фаолиятни ташкил этишда намоён бўлувчи ижодий малакаларни мустаҳкамланишига хизмат қилади (58-расм):

58-расм. Шахс креативлигини ривожлантирувчи методлар

Шахсда креативликни шакллантиришга йўналтирилган машғулотлар фақатгина кўнгилочар характердаги топшириқ, машқ ёки вазифалардан иборат бўлиб қолиши керак эмас. Балки, талабаларга бериладиган барча топшириқ, машқ ва вазифалар мавжуд давлат таълим стандартларга мос келиши, талабаларга билим, кўникма ва малакаларини тўлақонли намоёниш қила олиш имкониятини яратиши зарур. Машғулотлар жараёнида ўқитувчилар талабаларни аста-секин масъулиятдан озод қилиш орқали мустақил таълим

¹⁰ Турдиева М. Олий таълим муассасалари талабаларида педагогик тафаккурни шакллантириш. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2008. – 36-40-б.

олишга рағбат билдирадиган шахс бўлишларига эриша олишлари лозим (Фишер, Фрей, 2008 й.)¹¹.

Педагогнинг креативлиги ривожлантиришда унинг маъруза, амалий, семинар ва лаборатория машғулоти учун ўқув топшириқларини ишлаб чиқишга ижодий ёндашиш кўникма ва малакаларига эга бўлиши муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун педагоглар ўзларида креативлик қобилиятини ривожлантириш йўлида тизимли, изчил амалий ҳаракатларни ташкил этишлари зарур. Қуйида уларнинг айримлари хусусида тўхталиб ўтилади.

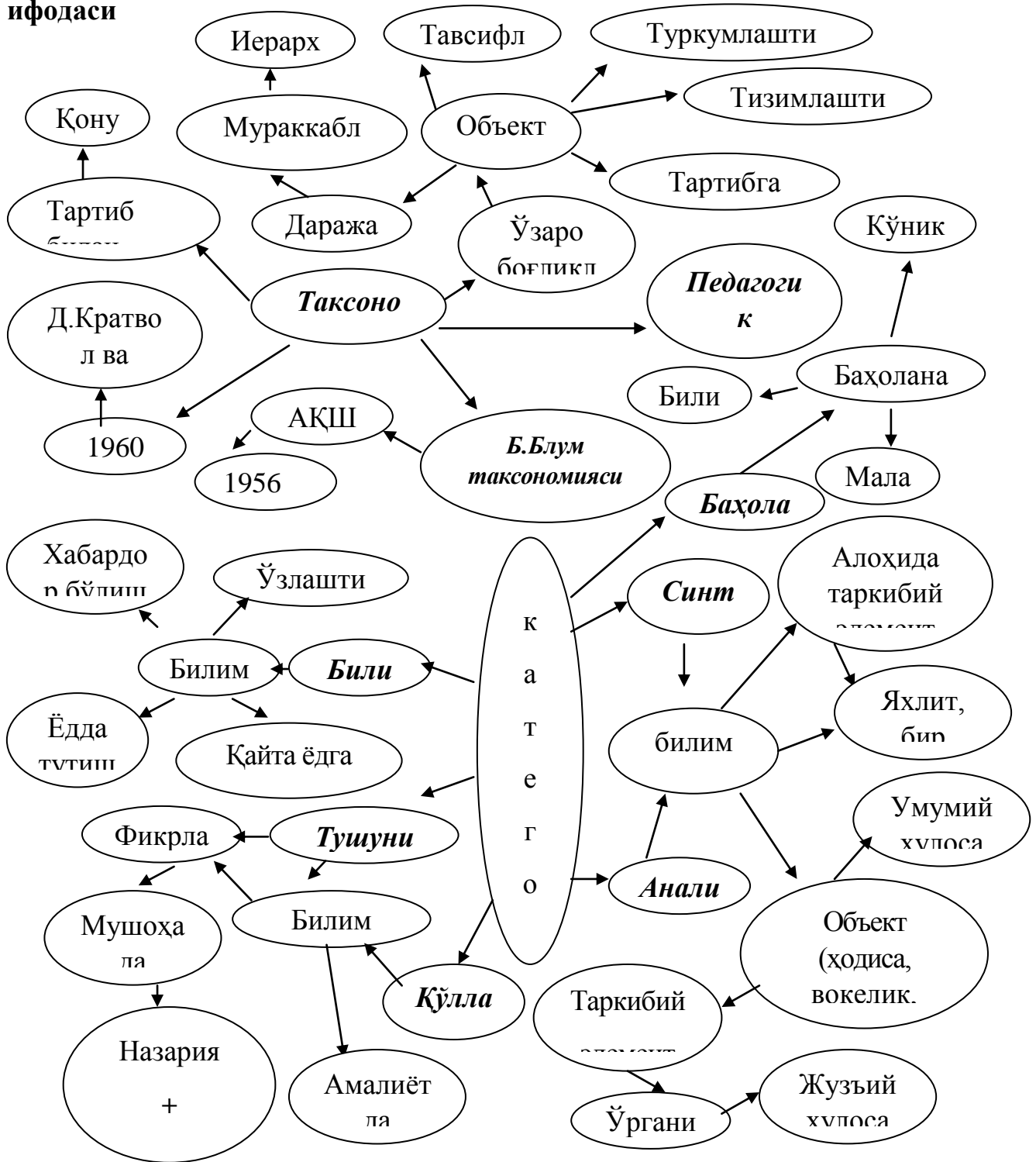
1. Матнли ахборотларни график шаклига ўтказиш. Матнли, айниқса, катта ҳажмдаги матнли ахборотлар талабалар томонидан қийин қабул қилинади. Замонавий шароитда матнли ахборотларни график шаклига ўтказиш талаб этилмоқда. Ўқув ахборотларини график шаклига ўтказишда маълумотларни модел, схема, жадвал, диаграмма, тасвир, кластер, математик, физик, геометрик кўринишларида ифодалаш мақсадга мувофиқдир. Бу тарзда талабаларга тақдим этилган ахборотлар талабалар томонидан самарали қабул қилинади.

Б.Блум таксономияси категория (мезон)лари

<i>№</i>	<i>Мезонлар</i>	<i>Мазмуни</i>
<i>1.</i>	<i>Билиш</i>	<i>Билимлардан хабардор бўлиш, уларни ўзлаштириш, ёдда тутиш, қайта ёдга олишни ифодалайди</i>
<i>2.</i>	<i>Тушуниш</i>	<i>Билимлар юзасидан фикрлаш, мушоҳада юритиш, назарий ҳолатдан амалиётга кўчиш мантигини ўзлаштириш</i>
<i>3.</i>	<i>Қўллаш</i>	<i>Билимларни амалиёт (амалий ҳаракатлар)да қўллаш</i>
<i>4.</i>	<i>Анализ</i>	<i>Мавжуд билимларга таянган ҳолда яхлит, бир бутун объект, ҳодиса, воқелик ва жараённи таркибий элементларга ажратган ҳолда ўрганиш, жузъий хулоса чиқариш</i>
<i>5.</i>	<i>Синтез</i>	<i>Мавжуд билимларга таянган ҳолда айрим, алоҳида таркибий элементлар асосида яхлит, бир бутун объект, ҳодиса, воқелик ва жараён тўғрисида умумий хулоса чиқариш</i>
<i>6.</i>	<i>Баҳолаш</i>	<i>Шахснинг назарий билим ҳамда амалий кўникма,</i>

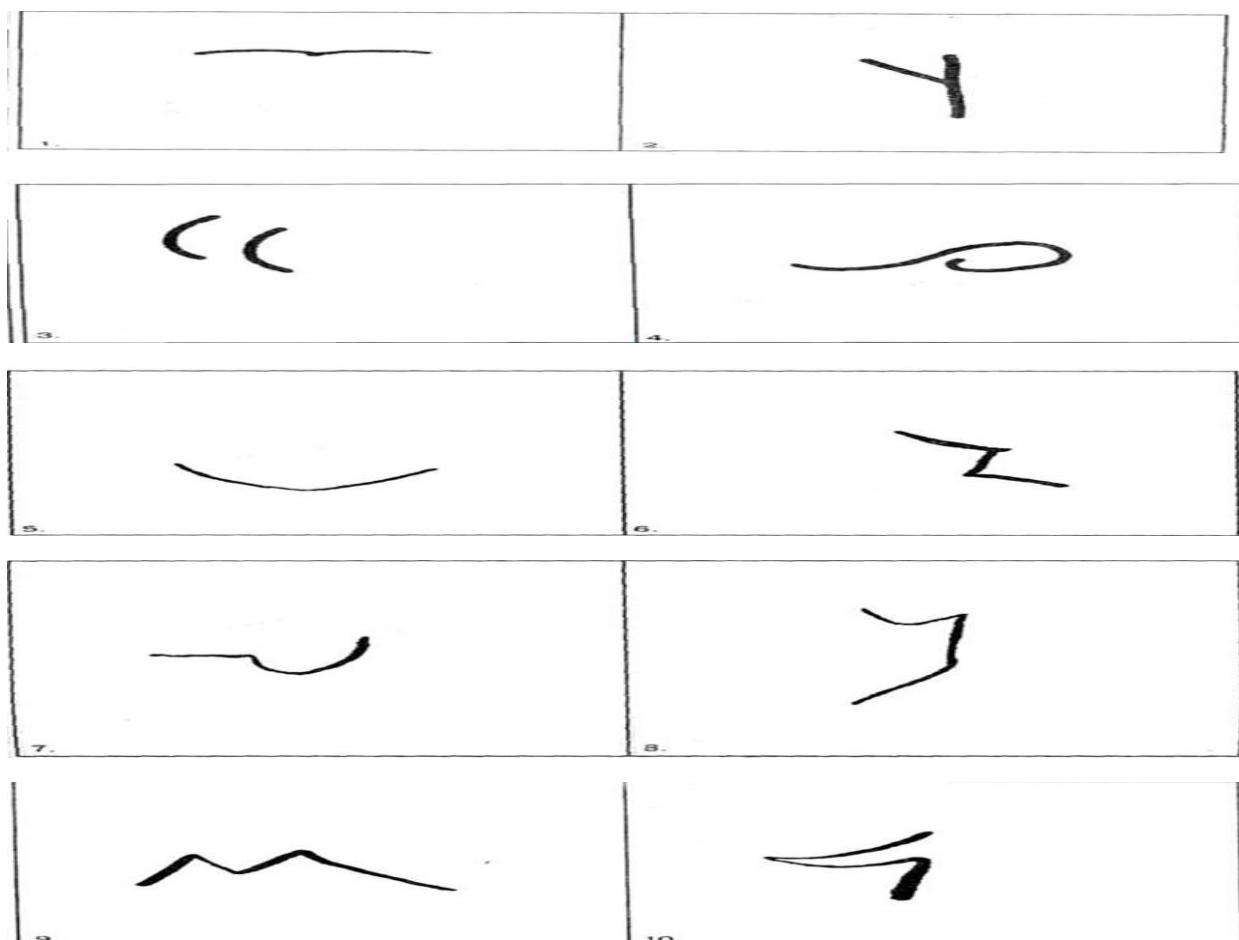
¹¹ Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.

“Б.Блум таксономияси” мавзусидаги ўқув ахборотининг кластердаги ифодаси

2. Махсус тестлар билан ишлаш. Педагогларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курсларида тингловчиларда креативлик қобилияти ва сифатлари мавжудлигини аниқлашда Э.П.Торренснинг “Тугалланмаган расмлар” тестидан фойдаланиш самарали натижаларни беради.

Мазкур тест куйидаги штрихларан иборат ноаниқ тасвирлардан иборат бўлиб, тингловчиларга уларни тугатиб бериш топшириғи берилади:

ОТМ педагоглари қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курсларида П.Торренснинг “Тугалланмаган расмлар” тести қўллаш жараёнида тингловчилар томонидан кўплаб таклифлар берилади. Берилган таклифлар тинглов-педагоглarning қай даражада креативлик сифатларига эгаллиги, тасаввурининг қанчалик бойлигини ифодалайди.

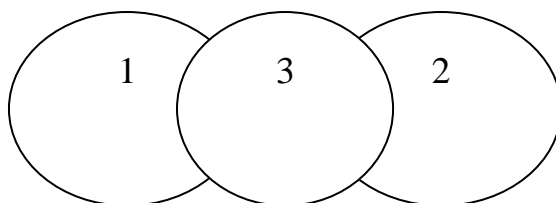
3. Интерфаол методлардан фойдаланиш. Машғулотларда интерфаол метод (стратегия, графикр органайзер)лар билан ишлаш талабалар томонидан ўқув ахборотларини тизимли, яхлит ҳолда ўзлаштириш имкониятини яратади. Қолаверса, интерфаол методлар ёрдамида талабалар ўқув ахборотлари билан ишлашда билимларни таҳлил қилиш, синтезлаш, муҳим тушунчаларни тизимлаштириш, объект, жараён, фаолият, воқеа, ҳодисаларнинг умумий моҳиятини аниқ ифодалаш каби кўникма, малакаларни ўзлаштиришга муваффақ бўлади.

Қуйида педагогик туркум фанларини ўқитиш ҳамда талабалар, ОТМ педагоглари қайта тайёрлаш ва уларнинг малакаларини ошириш курслари тингловчиларида креативлик сифатлари, ижодий-касбий фаолият

малакаларини шакллантиришда интерфаол методлардан фойдаланишга оид мисоллар келтирилади.

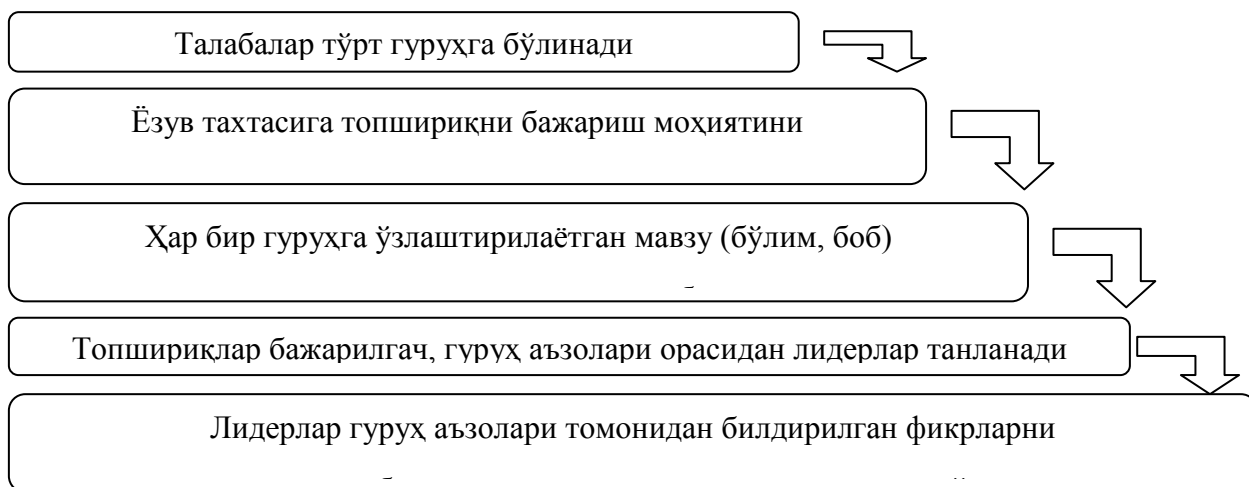
3.2. “Венн диаграммаси” график органайзери (ГО) талабаларда мавзуга таҳлилий ёндашиш, айрим қисмлар негизида мавзунинг умумий моҳиятини ўзлаштириш (синтезлаш) кўникмаларини ҳосил қилишга йўналтирилади. У кичик гуруҳларни шакллантириш асосида аниқ схема бўйича амалга оширилади.

Ёзув тахтаси ўзаро тенг тўрт бўлакка ажратилади ва ҳар бир бўлакка қуйидаги схема чизилади:

ГО талабалар томонидан ўзлаштирилган ўзаро яқин назарий билим, маълумот ёки далилларни қиёсий таҳлил этишга ёрдам беради. Ундан муайян бўлим ёки боблар бўйича якуний дарсларни ташкил этишда фойдаланиш янада самаралидир.

Уни қўллаш босқичлари қуйидагилардан иборат:

ГОни қўллаш жараёнида ҳар бир гуруҳ муайян мавзуга оид топшириқларни бажаради. Талабалар эътиборига қуйидаги жадвални тақдим этиш мумкин:

Гуруҳлар	Диаграмманинг тартиб	Топшириқлар мазмуни
----------	----------------------	---------------------

	рақами	
1- гуруҳ	1-диаграмма	
	2-диаграмма	
	3-диаграмма	
2-гуруҳ	1-диаграмма	
	2-диаграмма	
	3-диаграмма	
3-гуруҳ	1-диаграмма	
	2-диаграмма	
	3-диаграмма	
4-гуруҳ	1-диаграмма	
	2-диаграмма	
	3-диаграмма	

“Венн диаграммаси” қўллашга оид мисоллар

“Таълим ва тарбия жараёнларининг моҳияти” мавзусидаги Венн диаграммаси

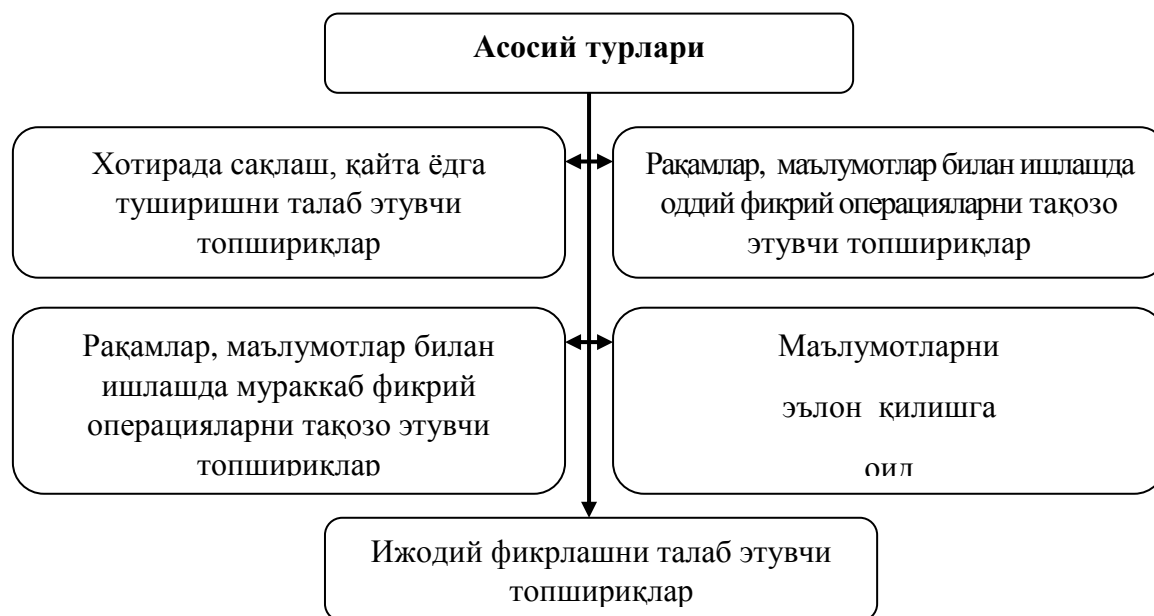

4. Ўқув топшириқларининг турлари ва ўқув машғулотлар учун ўқув топшириқлари турларини белгилаш. Режалаштирилган мақсадлар тизими ушбу мақсадларнинг бажарилишини таъминловчи ҳаракатлар тизими билан узвий боғланади. Ўқув материалларини ўзлаштиришда таълим олувчини фаол ҳаракатга ундайдиган омил – ўқув топшириқлари ҳисобланади. Ўқув топшириқлари – ўрганилаётган мавзу бўйича талабалар томонидан ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакалар даражасини аниқлашга хизмат қиладиган таълимий вазифалар йиғиндиси.

Шу сабабли ўқув топшириқларини тўғри шакллантириш мақсадга мувофиқ саналади. Педагогика ОТМда таҳсил олаётган талабалар ўқув топшириқларини тўғри шакллантириш кўникма, малакаларига эга бўлиши зарур. Ўқув топшириқларини шакллантиришда қуйидагиларга эътибор қаратилади:

1. Ўқув топшириқларининг мураккаблик даражасини аниқлай олиш.
2. Дарснинг мақсадига мувофиқ ўқув

Бу ўринда Д.Толлингерова томонидан қуйидаги ўқув топшириқлари таксономияси таклиф этилган (59-расм):

59-расм. Харақтерига кўра ўқув топшириқларининг турлари

Ҳар бир ўқув топшириғи ўз ичига яна бир неча кичик турдаги топшириқларни қамраб олади. Улар қуйидагилардир:

И. Хотирада сақлаш, қайта ёдга туширишни талаб этувчи топшириқлар:

- 1) хабардор бўлишга оид топшириқлар;
- 2) алоҳида далил, сон, тушунчаларни ёдга олишга доир топшириқлар;
- 3) таъриф, меъёр, қоидаларни ёдга олишга оид топшириқлар;
- 4) катта ҳажмдаги матн, бўлим, шеър, жадвал ва б.ни ёдга олишга оид топшириқлар.

ИИ. Рақам ва маълумотлар билан ишлашда оддий фикрий операцияларни тақозо этувчи топшириқлар:

- 1) далиллар (ўлчаш, тортиш, ҳисоблаш ва б.)ни аниқлашга оид топшириқлар;
- 2) далилларни келтириш ва таърифлашга (ҳисоблаш, санаб ўтиш ва б.)га доир топшириқлар;
- 3) ҳаракатлар жараёни ва усулларини ташкил этиш ва тавсифлашга оид топшириқлар;
- 4) ажратиш ва йиғиш (таҳлил ва синтез)га доир топшириқлар;
- 5) қиёслаш ва фарқлаш (таққослаш ва бўлиш)га оид топшириқлар;
- 6) тақсимлаш (категориялаштириш ва таснифлаш)га доир топшириқлар;
- 7) далиллар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик (сабаб, оқибат, мақсад, восита, таъсир, фойдалилик, восита, усуллар)ни аниқлашга оид топшириқлар;
- 8) мавҳумлаштириш, аниқлаштириш ва умумлаштиришга доир топшириқлар;
- 9) мураккаб бўлмаган (катталиқ, ўлчамлари номаълум бўлган) мисолларни ечиш.

ИИИ. Рақам ва маълумотлар билан ишлашда мураккаб фикрий операцияларни тақозо этувчи топшириқлар:

- 1) кўчириш (бирор жойга узатиш, шаклини ўзгартириш)га оид топшириқлар;
- 2) баён қилиш (шарҳлаш, маъносини тушунтириш, моҳиятини ёритиш, асослаш)га доир топшириқлар;
- 3) индукция (жузъий хусусиятга таянган умумий хулоса чиқариш)га оид топшириқлар;
- 4) дедукция (умумий ҳолатга кўра хусусий хулосалар чиқаришга) доир топшириқлар);
- 5) исботлаш (далиллаштириш) ва текширишга оид топшириқлар;
- 6) баҳолашга доир топшириқлар.

ИВ. Маълумотларни эълон қилишга оид топшириқлар:

- 1) умумлаштирувчи қисқача маълумот, қоралама, мазмун ва б.ни ишлаб чиқишга доир топшириқлар;
- 2) ҳисобот, маълум муаммога бағишланган илмий асар, маърузаларни тайёрлашга оид топшириқлар;
- 3) мустақил равишда ёзма ишлар, чизмалар, лойиҳалар ва б.ни бажаришга доир топшириқлар.

В. Ижодий фикрлашни талаб этувчи топшириқлар:

- 1) амалий таклифларни ишлаб чиқаришга доир топшириқлар;
- 2) муаммоли масала ва вазиятларни ҳал қилишга оид топшириқлар;
- 3) саволларни қўйиш ва масала ёки топшириқларни ифодалашга доир топшириқлар;
- 4) шахсий кузатишларга асосланган ҳолда ечимни топишга оид топшириқлар;
- 5) шахсий мулоҳазага асосланган ҳолда ечимни топишга доир (рационал ечимга асосланган) топшириқлар.

Англанидек, педагоглар таълим жараёнини ташкил этишда ўқув материалларининг характеридан келиб чиққан ҳолда юқорида қайд этилган топшириқлардан икки ва ундан ортиғини танлаш имкониятига эга. Бир машғулотда талабаларни бир неча турдаги топшириқлар билан ишлашга жалб этиш талабаларда ўқув фаолиятига нисбатан қизиқишни оширади ва ўқув-билиш фаолиятини кучайтиради.

5. Ўқув топшириқлари учун иш қоғозларини тайёрлаш. Иш қоғозлари асосида ўқув топшириқларининг бажарилиши мазкур жараёни тезлаштириш, талабалар фаолиятини осонлаштириш ва энг муҳими, мумкин қадар вақтни тежаш имконини яратади. Шу туфайли етакчи хорижий мамлакатлар тажрибасида ўқув топшириқлари билан ишлаш жараёни учун иш қоғозларини шакллантириш ва уларни машғулотлар учун тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилади.

Ўзбекистонда ҳам мустақиллик йилларида таълимни ташкил этишга инновацион ёндашиш натижасида узлуксиз таълим тизимининг барча босқичларида деярли ҳар бир дарс, ўқув машғулотида талаба ва талабаларнинг амалий фаолиятини иш қоғозлари воситасида ташкил этиш анъанаси бир қадар шаклланди. Айни вақтда бу борадаги тажрибани янада бойитишга нисбатан эҳтиёж мавжуд. Шу сабабли ОТМ педаголарида иш қоғозларини шакллантириш борасидаги кўникма, малакаларини ривожлантириш мақсадга мувофиқдир. Қолаверса, ўқув машғулотларида бажариладиган топшириқлар учун иш қоғозларининг тайёрланиши педаголарда креативлик қобилиятини янаа ривожланишига ёрдам беради.

Таълим жараёнида интерфаол методларни қўллашда график органайзерларнинг графикли тавирларидан иш қоғозлари сифатида фойдаланиш мумкин.

ЎММнинг “Иловалар” қисмида сўнгги йилларда ўқув машғулотларида тобора кенг қўлланилаётган иш қоғозларидан намуналар (1-илова) келтирилади.

6. Креатив ёндашув асосида ўқув фанлари бўйича назорат-синов топшириқларини тайёрлаш, кейс ва даражали тестлар тўпламини шакллантириш. Замонавий таълимда талабаларга тайёр билимларни бериш эмас, балки уларни билимларни мустақил ўзлаштиришга йўналтириш тобора муҳим аҳамият касб этиб бормоқда. Зеро, тайёр билимларни ўзлаштириш гарчи талабаларнинг борлиқни англашлари, ижтимоий муносабатлар мазмунини, у ёки бу кўринишдаги кишилик фаолияти моҳиятини тушунишларига ёрдам беради. Бироқ, борлиқ ва ижтимоий муносабатларнинг мавжуд ҳолатини ифоаловчи ҳодиса, воқелик, жараённинг таркибий элементлари ўртасидаги ўзаро бирлик, алоқадорликни тушуниш, сабаб-оқибатларини таҳлил қилиш, фаолият мазмуни, йўналиши ва энг муҳими, натижасини кафолатловчи омилларни таҳлил қилиш малакаларини самарали ривожланишига тўсқинлик қилади. Шу каби салбий ҳолатнинг олин олишда талабаларни “муаммо вазиятлар”га рўпара қилиш методик жиҳатдан самарали саналади.

Муаммоли вазиятларнинг дидактик имкониятлари талабаларни ўрганилаётган масала (мавзу, муаммо) юзасидан фикрлаш, масала моҳиятини ёритувчи таркибий элементлар ўртасидаги ўзаро бирлик ва алоқадорликни англаш, “муаммо-муаммони ҳал қилиш жараёни-ечим” тизими асосида масалани таҳлил қилиш, ечим борасида фаразларни илгари суриш, уларнинг мақбуллигини текшириш, ечимни баён этиш ва уни ҳимоя қилиш каби амалий ҳаракатларни ташкил этишга мажбур қилади. Қолаверса, муаммоли вазиятлар ёрдамида талабалар ўз билимларини мустақил таҳлил қилиш, ўқув-билиш фаолиятига танқилий ёндашиш, ўрганилаётган масала (мавзу, муаммо) юзасидан ижодий фикрларни илгари суриш каби имкониятларга эга бўладики, худди шу ҳолат жамият томонидан таълим тизими олдига қўйилаётган ижтимоий буюртманинг тўлақонли бажарилишини таъминлайди. Яъни, муаммоли ўқитиш, уни ўқитиш жараёнида қўлланиладиган технологиялар республика узлуксиз таълим тизими томонидан ўз олдига қўйилган ҳар томонлама (ақлий, ахлоқий, жисмоний, ҳиссий жиҳатдан) ривожланган баркамол шахс ва малакали мутахассисни тайёрлашдан иборат ижтимоий буюртманинг бажарилишини таъминловчи зарур педагогик шарт-шароитни вужудга келтиради. Шу сабабли бугунги кунда таълим тизимида муаммоли таълимдан фойдаланиш, муаммоли таълим технологияларини самарали қўллашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, сўнгги йилларда олий таълим муассасаларида умумий ва мутахассислик фанларини ўқитишда муаммоли таълим технологиялари орасида муҳим ўрин эгаллаган “Кейс-стади” технологиясини қўллаш тажрибаси шаклланмоқда.

Шундай қилиб, малака ошириш курсларида “Креатив педагогика” модули (фани)ни ўқитиш педагогларда уларга хос креатив сифат ва ижодий-педагогик фаолият малакаларини самарали ривожлантириш имконини беради. Педагогларда креативлик сифатлари, ижодий-педагогик фаолият малакаларини

ривожлантириш борасида америкали тадқиқотчи Патти Дрепеау томонидан таклиф қилинган йўлларда фойдаланиш кутилган натижаларни қўлга киритишга ёрдам беради. Қолаверса, педагогларда креативлик сифатларини шакллантиришга устувор тамойиллар асосида иш кўриш аниқ мақсага йўналтирилган фаолият самарадорлигини кафолатлайди. Малака ошириш курсларида амалий машғулотлар жараёнида педагогларнинг креативлик имкониятларининг аниқ мезонлар асосида аниқлаш, даража кўрсаткичларини баҳолаш асосида бу борадаги ютуқ ва камчиликларни белгилаш, ютуқларни бойитиш, камчиликларни бартараф этиш чора-тадбирларини белгилаш мумкин бўлади.

Назорат саволлари:

1. Педагогик креативликка қандай сифатлар хос?
2. Педагогларда қандай ижодий-педагогик фаолият малакалари мавжуд бўлиши зарур?
3. Шахсда креативлик сифатларини ривожлантиришнинг қандай йўллари мавжуд?
4. Педагогларнинг креативлигини ифодаловчи белгилар нималарда акс этади?
5. Шахс креативлигини ривожлантиришнинг устувор тамойиллари қайсилар?
6. Педагогларнинг креативлик имкониятлари нималарда акс этади?
7. Педагоглар креативлик имкониятларининг таркибий асослари нималардан иборат?
8. Педагогларнинг креативлик имконияти қандай мезонлар ёрдамида аниқланади?
9. Педагогларнинг креативлик имконияти қандай даражаларда намоён бўлади?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Долгоруков А. Метод сасе-студй как современная технология профессионально-ориентированного обучения: [хтп://www.vshu.ru/лестионс.пхп?таб_ид=3&a=инфо&ид=2600](http://www.vshu.ru/лестионс.пхп?таб_ид=3&a=инфо&ид=2600).
2. Дрепеау Патти. Спаркинг студент креативитй (прастисал вайс то промоте инновативе тхинкинг анд проблем совинг). – Александрия – Виргиния, УСА: АССД, 2014.
3. Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 81-б.
4. Савельева М.Г. Педагогические кейсы: конструирование и использование в процессе обучения и оценки компетенций студентов / Учеб.-мет.пособие. – Ижевск: ФГБОУВПО “Удмуртский университет”, 2013. – С. 9.

5. Сборник кейсов для вузов по дисциплинам гуманитарного и социально-экономического цикла / Учеб.-мет.пособие. – СПб.: Изд-о Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2015. – С. 3.

2 – АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ: ТАЪЛИМДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Ишнинг мақсади:

Машғулот жараёнида тингловчилар педагогик технологиянинг таркибий қисми ҳисобланган таълим методларидан фойдаланиш йўлларини ўрганадилар.

Ушбу амалий иш давомида қуйидаги мавзулар бўйича маълумотлар ёритилади:

1. Интерфаол методлар турлари.
2. Таълим жараёнида интерфаол методлардан фойдаланиш.

1. Интерфаол методлар турлари

“БЛИЦ ЎЙИН” МЕТОДИ

“Блиц” ўйин- таълим олувчиларни ҳаракат кема- кетлигини тўғри ташкил этишга, мантикий фикрлашга, ўрганаётган предмети асосида кўп, хилма-хил маълумотлардан кераклигини танлаб олишни ўргатишга қаратилган методдир. Ушбу методни амалга ошириш тартиби кўйидагича: Ҳар бир таълим олувчига алоҳида -алоҳида тарқатма материаллар берилади, улар берилган материални ўрганиб чиқади. Материалдаги **“якка баҳо”** бўлимига берилган ҳаракатлардан қайси бири биринчи қайси бири эса иккинчи ва ҳақоза қилиб белгилаши керак. Вазифани бажариб бўлганларидан кейин таълим берувчи кичик гуруҳларни шакллантиради. Кичик гуруҳдаги таълим олувчилар ўзларининг **“якка баҳо”** бўлимида белгиланган ҳаракатлар кетма-кетлиги билан таништиради ва гуруҳ аъзолари ҳар хил бўлган кетма-кетликни бирлаштириб, бир-бирлари билан танишиб, бир-бирига таъсир ўтказиб, ўз фикрларига ишонтириб келишилган ҳолда бир муҳокамага келиб уларга тарқатилган қоғоздаги **“гуруҳ баҳоси”** бўлимига рақамларни кўйиб чиқади. Гуруҳлар вазифаларни бажариб бўлганидан кейин таълим берувчи ҳаракатлар кетма-кетлиги бўйича туғри жавобни беради. Таълим олувчилар тарқатилган қоғоздаги **“тўғри жавоб”** бўлимига ёзадилар. Таълим олувчилар **“тўғри жавоб”** бўлимида берилган рақамларни, яъни катта сондан кичик сонни айриган ҳолда **“якка хато”** бўлимига чиққан фарқларни ёзишни сўрайди. **“Якка баҳо”** бўлимидаги сонларни юқоридан пастга қараб кўшиб чиқиб, умумийсини ҳисоблашлари керак.

Худди шу тариқада **“тўғри жавоб”** га **“гуруҳ баҳоси”** ўртасидаги фарқни каттадан-кичикни айриш орқали бажарилади, чиқарилган фарқлар сони **“гуруҳ хатоси”** бўлимига ёзилиб, юқоридан пастга қараб кушиб чиқиб, умумий сон келиб чиқади. Таълим берувчи якка ва гуруҳ хатоларининг умумий сони бўйича тушунча беради уларни алоҳида –алоҳида шарҳлаб беради.

Бажарилган вазифаларни кўйидагича баҳолаш мумкин:

Таълим олувчиларнинг жавоблари таълим берувчи томонидан берилган **“ТЎҒРИ ЖАВОБ”**нинг яримидан кўпига тўғри келган бўлса, демак

“қониқарли”, 75% тўғри келган бўлса “яхши” ,100% тўғри келган бўлса “аъло” деб белгилаш мумкин.

“Блиц ўйин” методининг тузилмаси

Таълим олувчиларга вазифалар тарқатиш

Таълим олувчилар берилган вазифани яқка тартибда бажаради

Кичик гуруҳларни шакллантириш

Вазифаларнинг жавобларини язиш учун қоғоз тарқатилади

Яқка холда бажарган вазифаларини муҳофаза қилиб умумий фикрга келган жавобни ёзадилар

Таълим берувчи томонидан берилган жавоблар ёзилади

Таълим берувчи бажарган вазифаларнинг жавобларини шарҳлаб

“МУАММОЛИ ВАЗИЯТ” МЕТОДИ

“Муаммоли вазият” методи - таълим олувчиларда муаммоли вазиятларнинг сабаб ва оқибатларини таҳлил қилиш ҳамда уларнинг ечимини топиш бўйича кўникмаларини шакллантиришга қаратилган методдир.

“Муаммоли вазият” методи учун танланган муаммонинг мураккаблиги таълим олувчиларнинг билим даражаларига мос келиши керак. Улар кўйилган муаммонинг ечимини топишга қодир бўлишлари керак, акс холда ечимни топа олмагач, таълим олувчиларнинг қизиқишлари сўнишига, ўзларига бўлган ишончларининг йўқолишига олиб келади. “Муаммоли вазият” методи қўлланилганда таълим олувчилар мустақил фикр юритишни, муаммонинг сабаб ва оқибатларини таҳлил қилишни, унинг ечимини топишни ўрганадилар.

“Муаммоли вазият” методининг босқичлари куйидагилардан иборат:

1. Таълим берувчи мавзу бўйича муаммоли вазиятни танлайди, мақсад ва вазифаларни аниқлайди. Таълим берувчи таълим олувчиларга муаммони баён қилади.

2. Таълим берувчи таълим олувчиларни топшириқнинг мақсад, вазифалари ва шартлари билан таништиради.

3. Таълим берувчи таълим олувчиларни кичик гуруҳларга ажратади.

4. Кичик гуруҳлар берилган муаммоли вазиятни ўрганадилар. Муаммонинг келиб чиқиш сабабларини аниқлайдилар ва ҳар бир гуруҳ тақдимот қилади. Барча тақдимотдан сўнг бир хил фикрлар жамланади.

5. Бу босқичда берилган вақт мобайнида муаммонинг оқибатлари тўғрисида фикр-мулоҳазаларини тақдимот қиладилар. Тақдимотдан сўнг бир хил фикрлар жамланади.

6. Муаммони ечишнинг турли имкониятларини муҳофаза қиладилар, уларни таҳлил қиладилар. Муаммоли вазиятни ечиш йўллари ишлаб чиқадиладар.

7. Кичик гуруҳлар муаммоли вазиятнинг ечими бўйича тақдимот қиладилар ва ўз вариантларини тақлиф этадилар.

8. Барча тақдимотдан сўнг бир хил ечимлар жамланади. Гуруҳ таълим берувчи билан биргаликда муаммоли вазиятни ечиш йўллариининг энг мақбул вариантларини танлаб олади.

“Муаммоли вазият” методининг тузилмаси

“КЛАСТЕР” МЕТОДИ

“Кластер” методи- ғунча, тўплам, боғлам каби маъноларни англантиб, илгари сурилган ғояларни умумлаштириш, улар ўртасида алоқаларни топиш имкониятини яратадиган график органайзер.

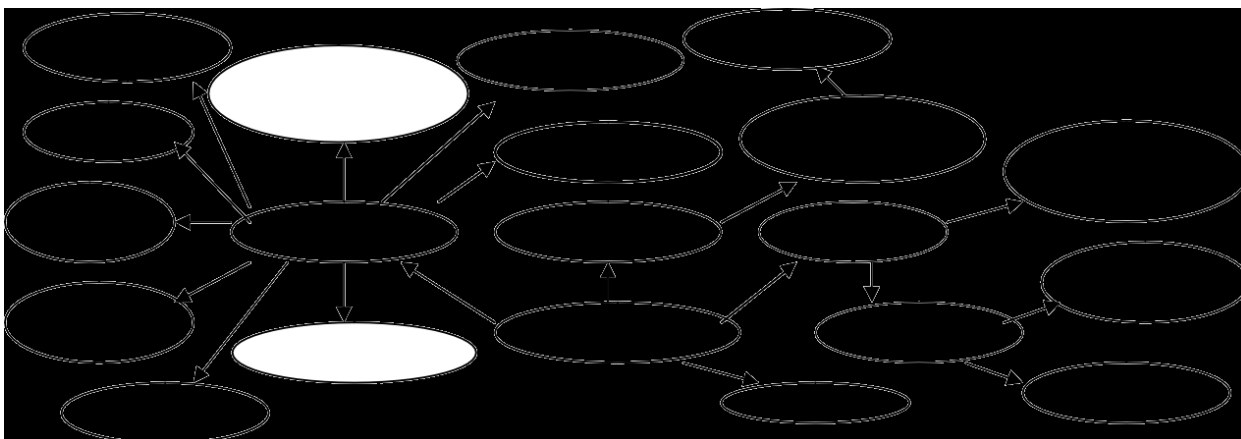
Ушбу метод таълим олувчиларга ихтиёрий муаммо хусусида эркин, очик ўйлаш ва шахсий фикрларни бемалол баён этиш учун шароит яратишга ёрдам беради. Мазкур метод турли хил ғоялар ўртасидаги алоқалар тўғрисида фикрлаш имкониятини берувчи тузилмани аниқлашни талаб этади.

“Кластер” методи аниқ объектга йуналтирилмаган фикрлаш шакли саналади.

Ундай фойдаланиш инсон мия фаолиятининг ишлаш тамойили билан боғлиқ равишда амалга оширилади. Ушбу метод муайян мавзунинг таълим олувчилар томонидан чуқур ҳамда пухта ўзлаштирилгунига қадар фикрлаш фаолиятининг бир маромида бўлишини таъминлашга хизмат қилади.

Ғояга мувофиқ ишлаб чиқилган Ғояга мувофиқ ишлаб чиқилган “Кластер” методи пухта ўйланган стратегия бўлиб, ундан таълим олувчилар гуруҳ асосида ташкил этилган машғулотлари жараёнида фойдаланиш мумкин.

Гуруҳ асосида ташкил этилган машғулотларда ушбу метод гуруҳ аъзолари томонидан илгари сурилган ғояларни ўйғунлаштириш ҳамда улар ўртасидаги алоқаларни топа олиш имкониятини яратади.

8-чизма. Кластер методининг тузилиши

“Кластер” методини амалга ошириш қоидалари:

1. Ниманики ўйлаган бўлсангиз, шуни қоғозга ёзинг. Фикрингизнинг сифати тўғрисида уйлаб ўтирмай, уларни шунчаки ёзиб боринг.
2. Ёзувингизнинг орфографияси ёки бошқа жиҳатларига эътибор берманг.
3. Белгиланган вақт нихоясига етмагунча, ёзишдан тўхтаманг. Агар маълум муддат бирор бир ғояни ўйлай олмасангиз, у ҳолда қоғозга бирор нарсанинг расмини чиза бошланг. Бу ҳаракатни янги ғоя туғилгунча давом эттиринг.
4. Муайян тушунча доирасида имкон қадар кўпроқ янги ғояларни илгари суриш ҳамда мазкур ғоялар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик ва боғлиқликни кўрсатишга ҳаракат қилинг. Ғоялар йиғиндисининг сифати ва улар ўртасидаги алоқаларнинг кўрсатишини чекланг.

“ҚАРОРЛАР ШАЖАРАСИ” МЕТОДИ

“Қарорлар шажараси” методи муайянфан асослариборасидаги бир қатор мураккаб мавзуларни ўзлаштириш, маълум масалаларни ҳар томонлама, пухта таҳлил этиш асосида улар юзасидан муайян хулосаларга келиш, бир муаммо хусусида билдирилаётган бир неча хулосалар орасидаги энг мақбул ҳамда тўғриси топишга йўналтирилган техник ёндошувдир.

Ушбу метод, шунингдек, аввалги вазиятларда қабул қилинган қарор (хулоса)лар моҳиятини яна бир бора таҳлил этиш ва уни мукамал тушунишга хизмат қилади. Гуруҳ таълим олувчилари асосида қўлланиладиган “Қарорлар шажараси” таълим олувчиларнинг билимлари натижасини аниқлаш, уларнинг фикрларини жамлаш ва баҳолаш имконини беради. Таълим жараёнида мазкур методнинг қўлланилиши муайян муаммо юзасидан оқилона қарор қабул қилиш (хулосага келиш)да таълим олувчилар томонидан билдирилаётган ҳар бир вариант, уларнинг мақбул ҳамда номақбул жиҳатларини батафсил таҳлил этиш имкониятини яратади. Машғулот жараёнида таълим олувчилар қуйидаги чизма асосида тузилган жадвални тўлдирадилар (ёки ушбу тартибдаги фаолиятни олиб боришда ёзув тахтасидан фойдаланадилар):

“Қарорлар шажараси” қуйидаги шартлар асосида қўлланилади:

1. Таълим берувчи машғулот бошланишдан олдин мунозара, таҳлил учун мавзуга оид бирон муаммони белгилайди. Гуруҳлар томонидан қабул қилинган хулоса (қарор)ларни ёзиш учун плакатларни тайёрлайди.

2. Таълим берувчи таълим олувчиларни 4 ёки 6 нафардан иборат кичик гуруҳларга ажратади. Муаммонинг ҳал этилиши, у борада энг мақбул қарорнинг қабул қилиниши учун муайян вақт белгиланади.

3. Қарорни қабул қилиш жараёнида гуруҳларнинг ҳар бир аъзоси томонидан билдирилаётган вариантларнинг мақбуллик ҳамда номақбуллик даражалари батафсил муҳокама қилинади. Ҳар бир вариантнинг афзаллик ва камчилик жиҳатлари ёзиб борилади. Билдирилган вариантлар асосида муаммони ижобий ҳал этишга хизмат қилувчи усул хусусида гуруҳ аъзолари бир тўхтамга келиб оладилар.

4. Мунозара учун ажратилган вақт ниҳоясига етгач, ҳар бир гуруҳ аъзолари ўз гуруҳи қарори борасида ахборот берадилар. Зарур ҳолларда таълим берувчи раҳбалигида барча таълим олувчилар билдирилган хулоса (қарор)ларни бир-бири билан қиёслайдилар. Муаммо юзасидан билдирилган қарорлар борасида саволлар туғилгудек бўлса, уларга жавоблар қайтарилиб борилади, ноаниқликларга аниқлик киритилади. Агарда барча гуруҳлар томонидан муаммо юзасидан бир хил қарорга келинган бўлса, таълим берувчи бунинг сабабини изоҳлайди.

“ФСМУ” МЕТОДИ

Ушбу метод мунозарали масалалари ҳал этишда, баҳс-мунозара ўтказишда ёки ўқув режа асосида бирон бўлим ўрганиб бўлингач қўлланилиши мумкин, чунки бу метод таълим олувчиларни ўз фикрини ҳимоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очиқ ҳолда бахслашишга, шу билан қаторда Таълим олувчиларни, ўқув жараёнида эгаллаган билимларни таҳлил этишга, қай даражада эгаллаганликларини баҳолашга ҳамда

тинглавчоларни баҳслашиш маданиятига ўргатади. Ушбу метод тарқатилган оддий қоғозга ўз фикрларини аниқ, қисқа ҳолатда ифода этиб, тасдиқловчи далиллар ёки инкор этувчи фикрларни баён этишга ёрдам беради. Бу метод кўйидагича амалга оширилади: Машғулотда аввал ҳар бир таълим олувчи якка тартибда берилган вазифани бажаради, кейин эса кичик гуруҳларда иш олиб боради ва дарс охирида жамоа бўлиб ишлайдилар.

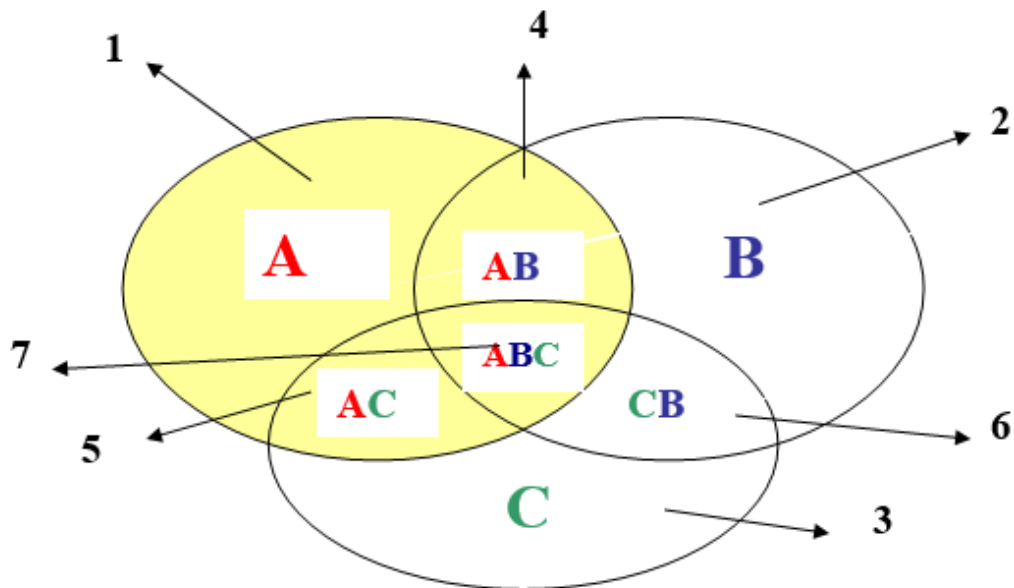
Ҳар бир таълим олувчига ФСМУ методининг 4босқичи ёзилган қоғозлар тарқатилади:

Ф	• фикрингизни баён этинг
С	• фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг
М	• кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	• фикрингизни умумлаштиринг

Ҳар бир таълим олувчи якка тартибда тарқатилган қоғоздаги ФСМУ нинг 4босқичини ўз фикрларини ёзма баён этади. Сўнгра таълим олувчилар кичик гуруҳларга ажратилади ва гуруҳларга ФСМУ ёзилган катта қоғоз берилди. Кичик гуруҳда ҳар бир таълим олувчи ўзининг ёзган жавобини ўқиб таништиради, сўнгра гуруҳ азолари биргалашиб муҳокама қилиб, умумий жавобларини ёзадилар ва уни ҳимоя қиладилар.

“ВЕНН ДИАГРАММАСИ” МЕТОДИ

“Венн диаграмма” методи- ўрганилаётган 2 ёки 3 объектларнинг фарқли жиҳатларни ҳамда умумий томонларини солиштириш ёки таққослаш ёки қарама-қарши кўйиш учун қўлланилади. “Венн диаграммаси” методи таълим олувчиларда ўрганилаётган объектларнинг ўзига хос ва ўхшаш жиҳатларини таҳлил қилиш, тизимли фикрлаш, солиштириш, таққослаш кўникмаларини ривожлантиради. “Венн диаграмма” методидан назарий, амалий, семинар ҳамда лаборатория машғулотларида кенг фойдаланиш имконияти мажуд. Ушбу методдан дарсда фойдаланилганда мавзунини тушунтириш осон бўлади ҳамда таълим олувчиларнинг мавзуга бўлган қизиқиши юқори даражада бўлади ва мавзу тушунтириляётганда ёки мустаҳкамлаш босқичида фаол иштирокчига айланади.

9-чизма. Венн диаграмма методини тузилиши

- 1) Ўрганилаётган “А” объектнинг ўзига хос жиҳатлари
- ; 2) Ўрганилаётган “Б” объектнинг ўзига хос жиҳатлари; 3) Ўрганилаётган “С” объектнинг ўзига хос жиҳатлари; 4) Ўрганилаётган “А” ва “Б” объектларнинг ўхшаш жиҳатлари; 5) Ўрганилаётган “А” ва “С” объектларнинг ўхшаш жиҳатлари; 6) Ўрганилаётган “С” ва “Б” объектларнинг ўхшаш жиҳатлари;
- 7) Ўрганилаётган “А”, “Б” ва “С” объектларнинг ўхшаш жиҳатлари.

“КУБИК” МЕТОДИ

“Кубик” методи-мавзуни ҳар томонлама осон ўрганишга ёрдам беради. Фикрлаш учун ҳар хил ёрдамчи саволлар берилади. Методни амалга ошириш учун таълим берувчи томонидан 15x20 см ўлчамдаги кубик тайёрланади. Кубикнинг томонларига қуйидаги саволлар ёзилади:

- Тасвирлаб беринг
- Солиштиринг
- Бунга ассоциация беринг
- Таҳлил қилинг
- Бунга ижобий ва салбий фикр билдириг
- Буни қўлланг.

Метод қуйидагича амалга оширилади:

1. Мавзу берилади, таълим олувчиларга берилган мавзуни уйлаш ва чуқур кўриб чиқиш ҳамда берилган нарсани улар қандай кўриётганини айтиб бериши сўралади: ранги, шакли, жиҳатлари, белгилар ва ҳоказолар.
2. Биринчи савол ўқилади. Буни тасвирлаб беринг. Нарсага диққат билан қаранг.
3. Буни солиштиринг. Нима билан фарқланади, бу нимага ўхшайди.
4. Бунга ассоциация беринг. Ушбу нарсани нима ҳақида уйлашга сизни мажбурлайди, нима фикр хаёлингизга келади, нимага ўхшаши мумкин, ёки фарқли томонлари.

5. Ушбу нарсани таҳлил қилинг. Ушбу нарсани қандай яшаш мумкин. Қандай ишлатиш мумкин.

6. Ҳа ёки йуқ деган далиллар келтиринг, ишонтира оладиган далиллар келтиришга ҳаракат қилинг.

Ёзма ишни таълим олувчилар якка тартибда бажариб бўлганларидан сўнг, таълим берувчи гуруҳларни жуфтликка бўладилар ва ҳар бир жуфтлик ўзининг шериги билан кубикнинг бир томонини ўқиб чиқадилар.

Гуруҳдан ихтиёрий иккита жуфтлик ўзларининг ёзма жавобларини бутун гуруҳга ўқиб берадилар.

“ЭССЕ” МЕТОДИ

“Эссе” методи –(французча тажриба, дастлабки лойиҳа) шахснинг бирор мавзуга оид ёзма равишда ифодаланган дастлабки мустақил эркин фикри. Бунда таълим олувчи ўзининг мавзу бўйича таассуротлари, ғоясива қарашларини эркин тарзда баён қилади. Эссе ёзишда ҳаёлга келган дастлабки фикрларни зудлик билан қоғозга тушириш, иложи борича ручкани қоғоздан узмасдан - тўхтамасдан ёзиш, сўнгра матнни қайта таҳлил қилиб, такомиллаштириш тавсия этилади. Мана шундагина ёзилган эссенинг ҳаққоний бўлиши эътироф этилган. Эссени муайян мавзу, таянч тушунча ёки эркин мавзуга бағишлаб ёзиш мақсадга мувофиқ. Баъзан, айниқса тарбиявий соатларда таълим олувчиларга ўзларига ёққан мавзу бўйича эссе ёздириш ҳам яхши натижа беради.

Бу усул ҳам инсон фикрлаш қобилиятини ривожлантиришда муҳим роль ўйнайди. Улар норасмий фикр ва қиёфаларни қайд қилиш ҳар томонлама кўриб чиқилмагунча хотирада сақлаб туриш ва уларни янада аниқроқ ифодалашга имкон беради.

“БУМЕРАНГ” МЕТОДИ

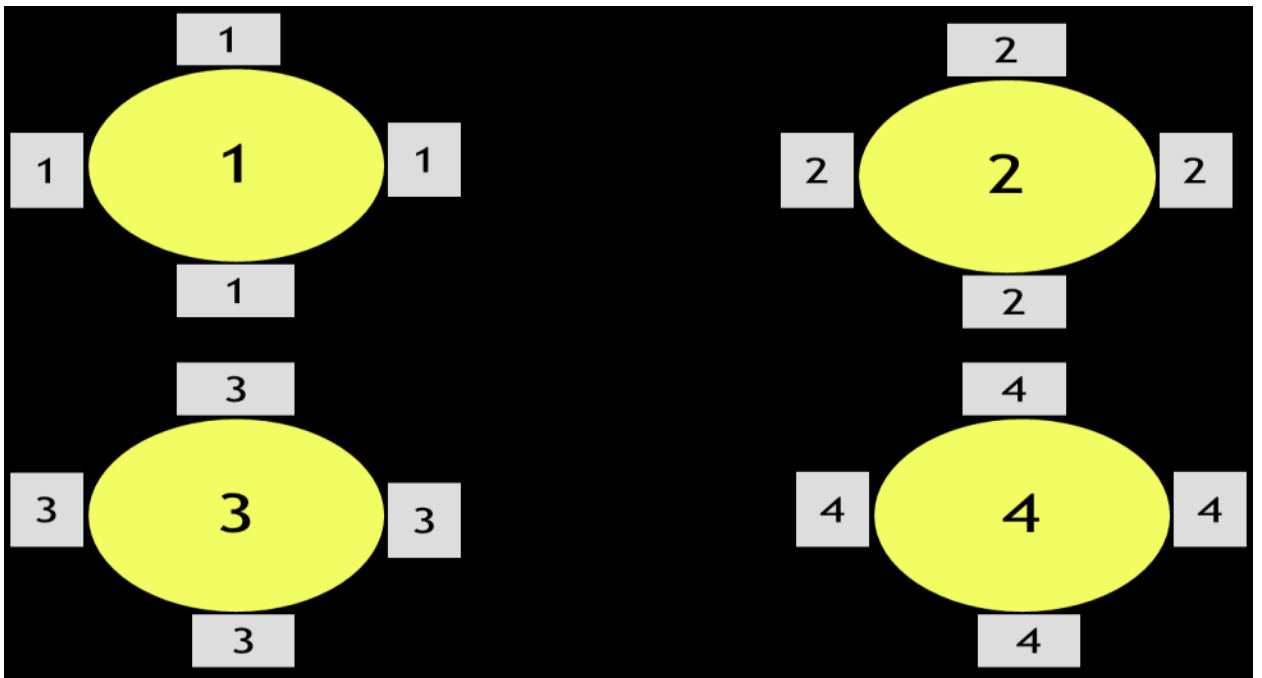
“Бумеранг” методи таълим олувчиларни дарс жараёнида, дарсдан ташқарида турли адабиётлар, матнлар билан ишлаш, ўрганилган материални ёдда сақлаб қолиш, сўзлаб бера олиш, фикрини эркин ҳолда баён эта олиш ҳамда бир дарс давомида барча иштирокчиларни баҳолай олишга қаратилган.

Ушбу методда тарқатма материаллар иштирокчилар томонидан якка ва гуруҳ ҳолатида ўзлаштирилади ҳамда ўзаро суҳбат, баҳс- мунозара, турли саволлар орқали уларнинг матнни қай даражада ўзлаштирилганлиги назорат қилинади ва кичик гуруҳларнинг фаолликлари ва ўзлаштириш даражалари тезкор баҳоланади.

“Бумеранг” методи бир неча босқичда ўтказилади:

1- босқич. Рақамли карточкалар ёрламида 4-5 кишидан иборат кичик гуруҳларни ташкил 147ти шва ўрганиладиган мавзу матнини гуруҳлар сонига мос ҳолда алоҳида бўлақларга ажратган ҳолда гуруҳларга тарқатиш.

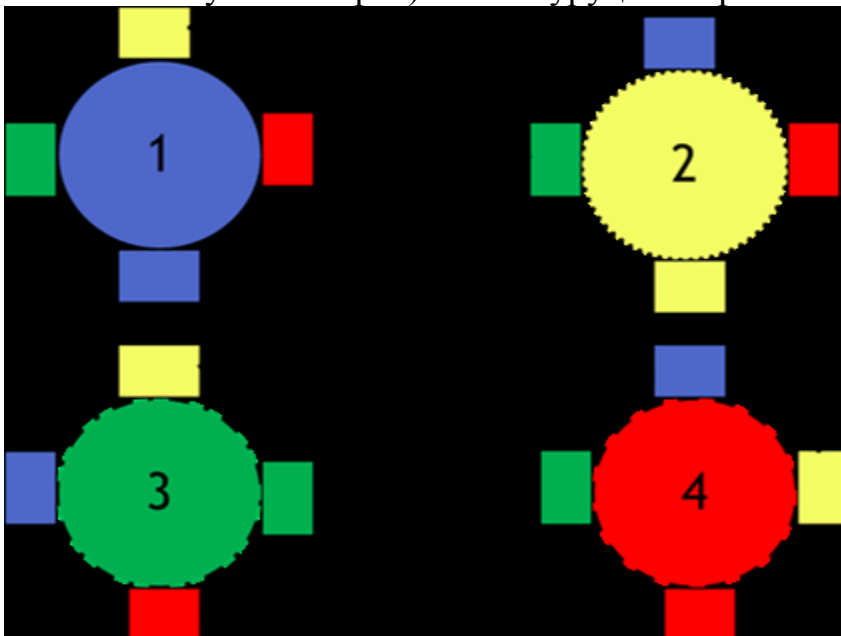
(Ҳар бир гуруҳга алоҳида топшириқ берилади, тарқатма матнлар ҳам ҳар бир иштирокчига берилиши лозим)

10-чизма. Рақамли карточкалар ёрдамида кичик гуруҳларни шакллантириш

2-босқич. Гуруҳ аъзоларига берилган матнлар иштирокчилар томонидан якка тартибда, сўнг гуруҳ билан мустақил ўрганилади.

3-босқич. Рангликарточкалар (ранглар кичик гуруҳ иштирокчиларининг сонига мос бўлиши керак) кичик гуруҳ иштирокчиларига тарқатилади.

10-чизма. Рангликарточкалар ёрдамида кичик гуруҳларни қайта шакллантириш

4-босқич. Ҳар бир кичик гуруҳлардаги бир хил рангли карточка эгалари алоҳида стол атрофида бирлашадилар. Бу босқичда ҳар бир иштирокчи ҳам “таълим берувчи”, ҳам “таълим олувчи” ролида иштирок этади. “Таълим берувчи” сифатида ўрганиб келган материални шерикларига тушунтиради, “таълим олувчи” сифатида гуруҳдошлари тушунтирган матнларни ўрганади.

5-босқич. Гуруҳ иштирокчилари саволлар асосида бир-бирларини текшириб кўрадилар. Баҳолаш эса гуруҳларнинг бир-бирларига савол бериши ёки тест

саволлари ёки ўрганилган матннинг тақдироти кўринишида олиб борилиши мумкин.

“SWOT”-ТАҲЛИЛИ МЕТОДИ

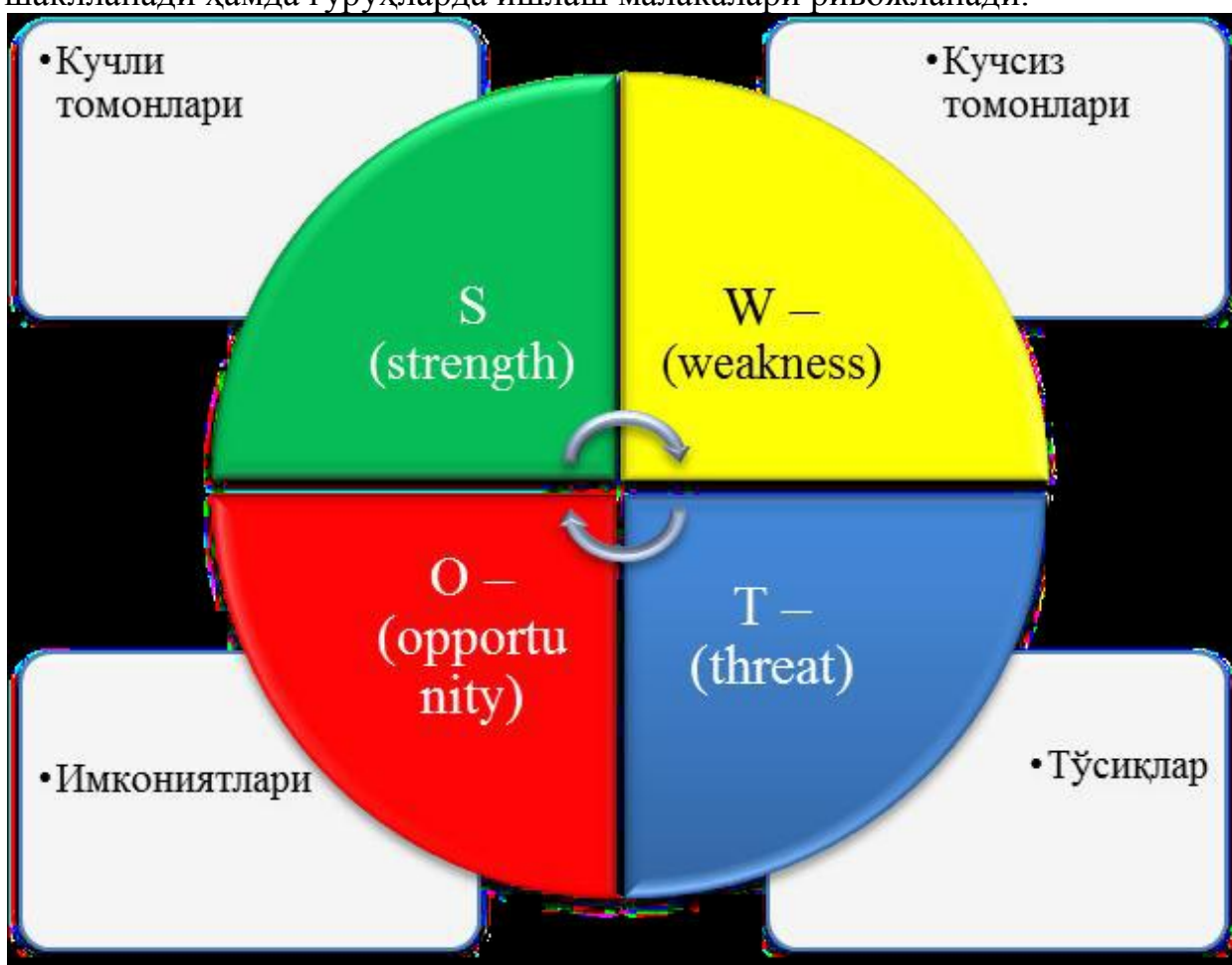
“SWOT”- инглизча сўз бўлиб, тўртта сўзнинг бош ҳарфларидан олинган. **Стренгтхс**-кучли томон, **W-Weakness**-кучсиз томон, **О-Оппортуниетес**-имкониятлар, **Т-Тхреатс**-зиддиятлар.

“SWOT” таҳлили методи- таълим олувчиларни мавжуд ҳолатни таҳлил қилиш ва баҳалашни ўргатади Таҳлил ва синтез қилиш йўли билан бирор бир мантикий қарор қабул қилишга ўргатади.

Ушбу метод ўтилган мавзуга нисбатан таҳлилий ёндашишни, уни таҳлил қилиш ва ҳар томонлама кўриб чиқиш имконини берувчи методдир.

Методнинг яқка тартибда, кичик гуруҳларда амалга ошириш мумкин.

“SWOT” таҳлили методидан ўқув жараёнида қўлланилганда таълим олувчиларнинг фаоллиги ошади, мустақил фикрлаш кўникмалари шаклланади ҳамда гуруҳларда ишлаш малакалари ривожланади.

“РОЛЛИ ЎЙИН” МЕТОДИ

“Ролли ўйин” методи - таълим олувчилар томонидан ҳаётий вазиятнинг ҳар хил шарт-шароитларини саҳналаштириш орқали кўрсатиб берувчи методдир. Ролли ўйинларнинг ишбоп ўйинлардан фарқли томони баҳоланишнинг олиб борилмаслигидадир.

Шу билан бирга “Ролли ўйин” методида таълим олувчилар таълим берувчи томонидан ишлаб чиқилган сценарийдаги ролларни ижро этиш

билан кифояланишса, “Ишбоп ўйин” методида роль ижро этувчилар маълум вазиятда қандай вазифаларни бажариш лозимлигини мустақил равишда ўзлари ҳал этадилар.

Ролли ўйинда ҳам ишбоп ўйин каби муаммони ечиш бўйича иштирокчиларнинг биргаликда фаол иш олиб боришлари йўлга қўйилган. Ролли ўйинлар таълим олувчиларда шахслараро муомала малакасини шакллантиради.

“Ролли ўйин” методида таълим берувчи таълим олувчилар ҳақида олдиндан маълумотга эга бўлиши лозим. Чунки ролларни ўйнашда ҳар бир таълим олувчининг индивидуал характери, хулқ-атвори муҳим аҳамият касб этади. Танланган мавзулар таълим олувчиларнинг ўзлаштириш даражасига мос келиши керак. Ролли ўйинлар ўқув жараёнида таълим олувчиларда мотивацияни шакллантиришга ёрдам беради.

“Ролли ўйин” методининг босқичлари қўйидагилардан иборат:

1. Таълим берувчи мавзу бўйича ўйиннинг мақсад ва натижаларини белгилайди ҳамда ролли ўйин сценарийсини ишлаб чиқади.
2. Ўйиннинг мақсад ва вазифалари тушунтирилади.
3. Ўйиннинг мақсадидан келиб чиқиб, ролларни тақсимлайди.
4. Таълим олувчилар ўз ролларини ижро этадилар. Бошқа таълим олувчилар уларни кузатиб турадилар.
5. Ўйин якунида таълим олувчилардан улар ижро этган ролни яна қандай ижро этиш мумкинлигини изоҳлашга имконият берилади. Кузатувчи бўлган таълим олувчилар ўз якуний мулоҳазаларини билдирадилар ва ўйинга хулоса қилинади.

Ушбу методни қўллаш учун сценарий таълим берувчи томонидан ишлаб чиқилади. Баъзи ҳолларда таълим олувчиларни ҳам сценарий ишлаб чиқишга жалб этиш мумкин. Бу таълим олувчиларнинг мотивациясини ва ижодий изланувчанлигини оширишга ёрдам беради. Сценарий махсус фан бўйича ўтилаётган мавзуга мос равишда, ҳаётда юз берадиган баъзи бир ҳолатларни ёритиши керак. Таълим олувчилар ушбу ролли ўйин кўринишидан сўнг ўз фикр-мулоҳазаларини билдириб, керакли хулоса чиқаришлари лозим.

Ишнинг мақсади:

Машғулот жараёнида тингловчилар ўтилган мавзулар юзасидан интерфаол методлар, кроссвородва тарқатма материаллар ёрдамида ёритиб берадилар.

1- ВАРИАНТ

Энига:

3. Мавзуга нисбатан таҳлилий ёндашув, айрим қисмлар негизида мавзунинг умумий моҳиятини ўзлаштириш (синтез) кўникмаларини ҳосил қилишга ёрдам берадиган график органайзер қандай номланади?

5. Автобиографик характерга эга ҳужжатлар тўплами, индивидуал папка қандай номланади?

6. Фаолият қисқа муддатли, яхлит тизим хусусиятига эга бўлмай, фақатгина тизимдаги айрим элементларни ўзгартиришга хизмат қилса у нима деб юритилади?

7. Кейс-стади методи илк марта қаерда қўлланилган?

9. Янги ғоялар, тизим ёки фаолият йўналишини ўзгатиришга қаратилган аниқ мақсадлар, ноанъанавий ёндашувлар, одатий бўлмаган ташаббуслар, илғор иш услуби нима?

10. “Инновацион таълим” тушунчаси дастлаб қаерда асосланган?

12. Мавзу хусусида кенг ва ҳар томонлама фикр юритиш, ўз тасаввурлари, ғояларидан ижобий фойдаланишга доир кўникма, малакаларни ҳосил қилишга рағбатлантириб, мавзу доирасида имкон қадар кўп муқобил ғояларнинг йиғилишини таъминловчи стратегия қандай номланади?

13. Инглизча сўздан олинган бўлиб, берилган саволларга қисқа, аниқ ва лўнда жавоб қайтарилишини тақозо этадиган метод қандай номланади?

14. Муайян тизимнинг ривожланишига ёки уни тубдан ўзгартиришга хизмат қиладиган фаолият натижаси қандай номланади?

15. Қайси давлатда бошланғич таълим мактабларига 6 ёшдан 11 ёшгача жалб қилинади?

Бўйига:

1. Таълим олувчи, таълимнинг мақсади, таълимнинг мазмуни, ўқув жараёни, педагог ёки техник воситалар, таълимнинг ташкилий шакллари. Педагогик тизимнинг мазкур таркибий элементлардан таркиб топиши ким томонидан қайд қилинган?

2. Катталар педагогикаси бу-...

4. Қайси давлатда машғулотлар апрель ойидан бошланади?

8. Ғунча, тўплам, боғлам каби маъноларни англариб, илгари сурилган ғояларни умумлаштириш, улар ўртасидаги алоқаларни топиш имкониятини яратадиган график органайзер қандай номланади?

11. Муаммоли таълим методидан фарқли равишда реал вазиятларни ўрганиш асосида аниқ қарорлар қабул қилишга асосланадиган таълим методи қайси?

										Б									
	А									Е									
В	Е	Н	Н	-	Д	И	А	Г	Р	А	М	М	А	С	И				
	Д									П				Я					
П	О	Р	Т	Ф	О	Л	И	О		Н	О	В	А	Ц	И	Я	П		
	О									Л							О		
	Г	А	Р	В	А	Р	Д			Ь	К						Н		
	О									К	Л						И		
	Г									И	Н	Н	О	В	А	Ц	И	Я	
	Р	И	М			К											С		
	К					Е											Т		
	А	Қ	Л	И	Й	-	Ҳ	У	Ж	У	М						Е		
						С											Р		
						Б	Л	И	Ц	-	С	Ў	Р	О	В				
											С								
											Т								
											И	Н	Н	О	В	А	Ц	И	Я
											Д								
											Ф	Р	А	Н	Ц	И	Я		

2-ВАРИАНТ

Энига:

1. Янги ғоялар, тизим ёки фаолият йўналишини ўзгатиришга қаратилган аниқ мақсадлар, ноанъанавий ёндашувлар, одатий бўлмаган ташаббуслар, илғор иш услуби нима?
3. «Дидактика» сўзининг сўзма-сўз таржимасиниманианглатади?
5. Мавзу хусусида кенг ва ҳар томонлама фикр юритиш, ўз тасаввурлари, ғояларидан ижобий фойдаланишга доир кўникма, малакаларни ҳосил қилишга рағбатлантириб, мавзу доирасида имкон қадар кўп муқобил ғояларнинг йиғилишини таъминловчи стратегия қандай номланади?
6. Катталар педагогикаси бу-...
7. Инглизча сўздан олинган бўлиб, берилган саволларга қисқа, аниқ ва лўнда жавоб қайтарилишини тақозо этадиган метод қандай номланади?
9. Муайян лавозимга мос ўз касбининг моҳир эгаси бўлган шахсга хос сифат бу - ...
10. Муаммоли таълим методидан фарқли равишда реал вазиятларни ўрганиш асосида аниқ қарорлар қабул қилишга асосланадиган таълим методи қайси?

11. “Тарбия бизлар учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласидур”. Тарбия ҳақидаги ушбу фикрлар муаллифи ким?

13. Луғавий жиҳатдан “компетенсе” тушунчаси қандай маънони ифодалайди?

14. Ҳис-ҳаяжоннинг ифода этиши, юз мушакларининг, маъноли ҳаракатларнинг сўзлаётган нуқтага гапга мослиги бу – ...

15. Фаолият қисқа муддатли, яхлит тизим хусусиятига эга бўлмай, фақатгина тизимдаги айрим элементларни ўзгартиришга хизмат қилса у нима деб юритилади?

16. “Креативлик” тушунчасининг луғавий маъноси – бу...

Бўйига:

2. Мавзуга нисбатан таҳлилий ёндашув, айрим қисмлар негизда мавзунинг умумий моҳиятини ўзлаштириш (синтез) кўникмаларини ҳосил қилишга ёрдам берадиган график органайзер қандай номланади?

4. Бирор бир иш ёки фаолиятни юксак даражада, ҳеч бир қийинчиликсиз, ўта моҳирлик билан бажариш қандай номланади?

8. Қайси давлатнинг халқи мактабгача таълим муассасаларини «Тафаккур устахонаси» деб аташади?

12. Қуш уясида кўрганини қилади. Ушбу мақол қайси тарбия усулига тегишли?

				И	Н	Н	О	В	А	Ц	И	Я									
							Е														
Т	А	Ъ	Л	И	М	-	Н	А	З	А	Р	И	Я	С	И				М		
							Н												А		
		А	Қ	Л	И	Й	-	Ҳ	У	Ж	У	М							Ҳ		
							Д												О		
							И												Р		
							А	Н	Д	Р	О	Г	О	Г	И	К	А				
							Г												Т		
Б	Л	И	Ц	-	С	Ў	Р	О	В												
							А				Г										
							К	О	М	П	Е	Т	Е	Н	Т	Л	И	К			
							М				Р										
К	Е	Й	С	-	С	Т	А	Д	И		М										
							С				А	В	Л	О	Н	И	Й				
		Қ	О	Б	И	Л	И	Я	Т		Н				А						
											И				М	И	М	И	К	А	
							Н	О	В	А	Ц	И	Я					У			
																		Н			
															Я	Р	А	Т	И	Ш	

1-микрокейс баёни

Ҳар қандай педагогик фаолиятнинг самарадорлиги унинг натижаси ёки натижалари билан ўлчанади. Шахс фаолияти, билими, кўникма ва малакаларини баҳолашда муайян мезонларга таяниб иш кўрилади. Мезонларнинг ишлаб чиқилиши фаолият, билим, кўникма ва малакаларнинг объектив, холис баҳоланишини таъминлайди.

Микрокейс топшириғи:

Ўқитувчиларнинг инновацион фаолиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқинг.

Таълим олувчиларга тавсия этиладиган манбалар:

Инновация ва педагогик инновацияларга оид материал ва адабиётлар.

Таълим олувчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Педагогика инновацияларга доир билимларингизни тизимланг.
3. Мавзуга оид билимларингизни тизимлаш асосида ечимни асослашга уринг.
4. Ечимни баён этинг.

Микрокейсни ечиш жараёни:

1. Таълим олувчилар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.
2. Таълим олувчи шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан педагогик инновацияларга доир билимларни тизимлашга уринади.
3. Таълим олувчи мавзуга оид билимларини тизимлаган ҳолда ечимни асослашга уринг.
4. Ечим баён этилади.

2-микрокейс.

Биринчи синфда ўқиётган Зарифа математикадан мисолни биринчи ва тўғри ечгани учун “беш” баҳо олди. Ўқитувчи уни бунинг учун мақтади. Зарифа уйга қайтгач, шошганича, бу хабарни ойисига айтди. У кундалигини олиб кўрсатаман деса, ойиси хатто қайрилиб қарамасди ҳам. Ойиси Зарифанинг хабарини совуққонлик билан тинглади ва қизига қайрилаб ҳам қарамасдан деди:

- Беш олдингми? Жуда соз, баракалла, - энди овқат тайёрлашимга халақит бермагин-да, ўйнаб кел!

Зарифа тушлик ҳам қилмай кўчага чиқиб кетди.

Саволлар:

1. Вазиятни қандай баҳолайсиз?
2. Зарифанинг онаси тарбиянинг қайси тамойилларига зид иш қилди?
3. Шу каби вазиятлар Зарифанинг тарбиясига қандай таъсир ўтказди.

Тингловчиларга тавсия этиладиган манбалар:

“Педагогика” ва “Психология”га оид адабиётлар.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.

2. Берилган манбаларга таянган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи тарбия тамойилларини аниқланг.
3. Аниқланган тарбия тамойиллари орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган, энг муҳим тамойил (ёки иккита тамойил)ни ажратинг.
4. Ана шу тамойил (тамойиллар) асосида ечимни асослашга уринг.
5. Ечимни баён этинг.

Ўқитувчининг ечими

1. Зарифанинг онаси тарбияда боланинг ёш ва психологик хусусиятларини инобатга олиш, тарбия жараёнида рағбатлантириш тамойилларига зид иш қилди.
2. Шу каби вазиятлар Зарифанинг тарбиясига салбий таъсир ўтказди, аста-секин унда кўрслик, бефарқлик, ўз-ўзини паст баҳолаш, ўзига ва атрофдагиларга ишонмаслик каби хислатлар шаклланади.

3-микроейс.

Инглиз тили дарсида ўқитувчи таълим олувчиларга: “Бир-бирингдан кўчирма!”, “Ўзинг ёз, бировларнинг дафтарига қарама!”, “Ақллари бор-ми ўзи, шу оддий нарсани ҳам ёзиб беролмайсанлар-а!” сингари заҳарханда сўзлар билан бир неча бор қаттиқ танбеҳ берди.

Бошқа синфда эса ўқитувчи дарсига йўл-йўлакай, албатта, аммо таъсирли қилиб: “Болалар бир-бирингиздан беркитманглар, бу яхши эмас, ҳеч ким сизлардан кўчираётгани йўқ!”, - деди.

Саволлар:

Таълим жараёнида индивидуал назорат топшириқларини ҳар бир таълим олувчи мустақил бажариши лозим.

1. Биринчи ўқитувчининг таълим олувчиларга бу борадаги ёндашуви тўғрими? Педагогик талабни шундай тарзда қўйиш қанчалик тўғри?
2. Иккинчи ўқитувчи томонидан педагогик талаб бузилмоқда. Ўқитувчининг хатти-ҳаракатини оқлаш мумкинми?

Тингловчиларга тавсия этиладиган материал:

“Педагогик талаб” ва унинг моҳиятини ёритишга оид материаллар.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Берилган манбаларга таянган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқланг.
3. Аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратинг.
4. Ана шу омиллар асосида ечимни асослашга уринг.
5. Ечимни баён этинг.

Ўқитувчининг ечими

1. Биринчи ўқитувчи томонидан гарчи педагогик талаб қўйилаётган бўлса-да, бироқ, бу талабнинг юқоридаги каби ифодалаш мумкин эмас. Аслида ўқитувчининг ёндашуви педагогик талабни ифодалаш лозим. Аммо кўполлик, кўрслик билан қўйилган педагогик талаб ҳеч қандай тарбиявий аҳамият касб этмайди, аксинча, таъсир кўрсатади. Қолаверса, ўқитувчининг ёндашуви билан таълим олувчиларда бир-бирларига нисбатан ишончсизлик,

бир-бирини ҳурмат қилмаслик каби сифатлар қарор топишига замин яратиб беради.

2. Бир қараганда иккинчи ўқитувчи томонидан педагогик талаб бузилмоқда. Аммо, таълим олувчиларга нисбатан хайрихоҳлик, самимийлик таълим олувчиларга аксинча таъсир кўрсатади. Ўқитувчининг ўзларига нисбатан хайрихоҳлигини ҳис этган таълим олувчилар педагогик талабга зид иш қилмасликка ҳаракат қилишади.

4-микрорейс

Мадина 2 ёшда у жуда хам қувноқ, хамма билан осон мулоқотга киришадиган, жуда кўп шеърлар биладиган қиз. Уни боғчага беришди ва бир ой давомида бола инжиқ, йиғлоқи, дудуғланадиган бўлиб қолди. Педагог ота-онани олдида доим қизга нисбатан хушмуомала булиб, эркалатарди. Ота-она вазиятни суриштирса, педагог уйда кўрқиб кетган бўлса керак, деб вазиятнинг муношатишга ҳаракат қилди. Боладан сўралса, бола ҳеч нима гапириб бера олмайди.

Саволлар:

1. Бу вазиятда ким айбдор?
2. Ота-она қандай йўл тутиши керак?
3. Болага энди қандай муносабат билдириш керак?

Тингловчиларга тавсия этиладиган манбалар:

“Педагогика” ва “Психология”га оид адабиётлар.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Берилган манбаларга таянган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи тарбия тамойилларини аниқланг.
3. Аниқланган тарбия тамойиллари орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган, энг муҳим тамойил (ёки иккита тамойил)ни ажратинг.
4. Ана шу тамойил (тамойиллар) асосида ечимни асослашга уринг.
5. Ечимни баён этинг.

Ўқитувчининг ечими

1. Педагогнинг тарбияда боланинг ёш ва психологик хусусиятларини инобатга олмади ва тарбия жараёнида қаттиққўллик методидан фойдаланди.
2. Ота-она боғча мудираси билан келишиб, Мадинани бошқа ҳақиқитан мулойим, хушфеъл педагог гуруҳига ўтказиши керак.
3. Янги педагогга эса вазиятни тушунтириб, Мадинага эътиборлироқ бўлишни сўраб, алоҳида логопед, психолог ва невропатолог билан ишлаб Мадинани бу Кучли стрессдан чиқариб олиш керак

МУСТАҚИЛ ИШ МАВЗУЛАРИ

1. Шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари
2. Ғарб мутафаккирларининг педагогик қарашлари
3. Педагогиканинг асосий категориялари
4. Таълим-тарбия жараёни ва педагогик тизим
5. Таълим-тарбия жараёнининг таркибий қисмлари
6. Таълим берувчининг компетенцияси.
7. Педагогик маҳорат ва унинг таркибий қисмлари
8. Педагогик қобилият ва унинг турлари
9. Педагогик техника ва унинг таркибий қисмлари
10. Педагогик технология моҳияти
11. Педагогик технология турлари
12. Шахсгайўналтирилган технология
13. Муаммоли ўқитиш технологияси
14. Ҳамкорликда ўрганиш технологияси
15. Ўйин технологияси
16. Масофали ўқитиш технологияси
17. Модулли ўқитиш технологияси
18. Интерфаол методларнинг моҳияти ва турлари
19. Таълим жараёнида интерфаол методлардан фойдаланиш.
20. Ривожланган мамлакатлар таълим тизими тараққиётининг айрим масалалари
21. АҚШ таълим тизими
22. Жанубий Кореятаълим тизими
23. Япониятаълим тизими
24. Финляндия таълим тизими
25. Германия таълим тизим

ГЛОССАРИЙ

Авторитар технология - педагог ягона субъект сифатида намоён бўлади, таълим олувчилар эса фақатгина “объект” вазифасини бажаради. **Адаптация** – таълим жараёнини таълим олувчи шахсига, турар жойи шароити, молиявий шароити, психологик ва физиологик хусусиятларига мослаштириш.

Академик қобилият - барча фанлар юзасидан муайян билимларга эга бўлишлик. **Баҳолаш** – ўрганилган материални конкрет мақсад учун баҳолаш кўникмасини англатади. **Билим** – шахснинг онгида тушунчалар, схемалар, маълум образлар кўринишида акс этувчи борлиқ ҳақидаги тизимлаштирилган илмий маълумотлар мажмуи.

Билимлар базаси – муайян бир соҳа (йўналиш, фан, боб, бўлим, мавзу, тушунча ва шу кабилар) бўйича тўпланган билимлар ва уларнинг компьютер хотирасида мужассамлаштирилиши ва қайта ишланган ахборотларни сақлашга мўлжалланган билимлар мажмуи.

Билимлар банки – бу маълумотлар мажмуаларини бўлажак мутахассисларни тайёрлашдаги ўқув режасидаги фанлар блоклари бўйича тизимларга ажратиб, улар асосида шакллантирилган билимлар мажмуи.

Билиш – ўрганилган материални конкрет фактордан бошлаб бутун бир назариягача эса сақлаш ва қайта тиклашни англатади.

Билиш қобилияти – педагогнинг таълим жараёнининг иштирокчилари – таълим олувчилар, ота-оналар, ҳамкасблар ва таълим муассасасининг раҳбарлари билан осон мулоқотга киришиш, улар билан муносабатни тўғри йўлга қўйишга ёрдам берадиган индивидуал психологик хусусият. **Дастур–ўқув предметининг мазмуни, уни таҳсил олувчилар томонидан ўзлаштирилишининг энг мақбул усуллари, тартиби, ахборот манбаларини ўзида мужассамлаштирувчи меъёрий ҳужжатдир.**

Дидактик қобилият - бу осон йўл билан мураккаб билимларни таълим олувчиларга тушунтира олиш.

Дидактика - юнонча “дидастикос” сўзидан олинган бўлиб, “ўргатиш”, “ўқитиш” деган маъноларни билдиради.

Дидактика - педагогиканинг ўқитиш назарияси; дидактика таълим назарияси.

Диққатни тақсимлаш қобилияти- бир неча объектларга бир даврнинг ўзида ўз муносабатини билдириш.

Жест (гавда, қўл ва оёқ ҳаракатлари) – муайян ҳодиса ёки объектга нисбатан муносабатнинг гавда, қўл ва оёқ ҳаракатлари ёрдамида ифодаланиши

Ижодий изланиш – педагог бошчилигида қўйилган муаммолар, масалаларни ечишнинг йўллари фаол излашни ташкил этиш усули, фикрлаш жараёни продуктив (унумли) характерга эга бўлади.

Ижтимоий компетентлик – ижтимоий муносабатларда фаоллик кўрсатиш кўникма, малакаларига эгалик, касбий фаолиятда субъектлар билан мулоқотга кириша олиш.

Илмий билим- таълим – тарбияни такомиллаштириш муаммолари ечимларини топишда қўл келади ва у тизимли, асосли нарса – ҳодисалар моҳиятига чуқур кириб борадиган бўлади. **Имитацион ўйинлар** – бўлим, цех, корхона ташкилотнинг фаолияти-имитация қилинади. Имитацион

ўйинлар сценарияси, ҳодиса сюжетида ташқари, имитация қилинадиган жараён ва объектлар таркиби ва аҳамияти ҳақидаги тавсилотларни ўз ичига олади. **Индивидуал ёндашиш** – бу педагогик тамойилга кўра, педагогик жараёнда педагогнинг талабалар билан ўзаро муносабати, уларнинг шахсий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қурилади ва бутун гуруҳ ҳамда ҳар бир алоҳида талабанинг ривожини учун психологик-педагогик муҳит яратилади. **Индивидуал ўқитиш** – бу ўқув жараёнини ташкил этишнинг шакли бўлиб, бунда педагог ва талаба яккама-якка ўзаро таъсир кўрсатадилар, талаба ўқув воситалари (китоблар, компьютер ва ҳ.к.) ёрдамида узлуксиз мустақил таълим олади.

Индивидуал ўқитиш – бу ўқув жараёнининг ташкил этишнинг шакли бўлиб, бунда педагог таълим олувчилар билан яккама-якка шуғулланади, таълим олувчи ўқув воситалари (китоблар, компьютер ва ҳ.к.) ёрдамида узлуксиз мустақил таълим олади. **Индивидуаллаштирилган ўқитиш** – бундай ўқув жараёнини ташкил этишда индивидуал ёндашиш асосида ўқитиш йўллари, усуллари, суръати танланади ва турли ўқув-услугий психологик-педагогик ҳамда ташкилий бошқарув тадбирлари орқали таъминланади. **Индивидуаллаштирилган ўқитиш технологияси** – бунда ўқув жараёнини ташкил этишда индивидуал ёндашиш ва ўқитишнинг индивидуал шакли устувор ҳисобланади.

Инновацион компетентлик – педагогик жараённи такомиллаштириш, таълим сифатини яхшилаш, тарбия жараёнининг самарадорлигини оширишга доир янги ғояларни илгари суриш, уларни амалиётга муваффақиятли татбиқ этиш

Интерфаол - инглиз тилидаги «интераст»(рус тилида «интерактив») сўздан олинган бўлиб, луғавий нуқтаи назардан «интер» – ўзаро, «аст» – ҳаракат қилмоқ деган маъноларни англатади.

Интерфаол таълим – билим, кўникма, малака ва муайян ахлоқий сифатларни ўзлаштириш йўлидаги ўзаро ҳаракатларини ташкил этишга асосланувчи таълим

Интерфаоллик – таълим жараёни иштирокчиларининг билим, кўникма, малака ҳамда муайян ахлоқий сифатларни ўзлаштириш йўлида биргаликда, ўзаро ҳамкорликка асосланган ҳаракатни ташкил этиш лаёқатига эгалликлари

Информацион компетентлик – ахборот муҳитида зарур, муҳим, керакли, фойдали маълумотларни излаш, йиғиш, саралаш, қайта ишлаш ва улардан мақсадли, ўринли, самарали фойдаланиш; **Ишлаб чиқариш амалиёти** – касбий тайёргарликнинг якуний босқичини тасвирлайди ва ўқитишнинг сўнгги ойларида ўтказилади.

Касбий компетентлик – мутахассис томонидан касбий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгаллиниши ва уларни амалда юқори даражада қўллаш олиниши

Касбий-педагогик бурч – мутахассис сифатида педагог томонидан касбий фаолиятда адо этилиши мажбурий бўлган вазифа

Коммуникатив компетентлик – таълим жараёнининг барча иштирокчилари, жумладан, талабалар билан самимий мулоқотда бўлиш, уларни тинглаш билиш, уларга ижобий таъсир кўрсата олиш.

Коммуникатив компетентлик – таълим жараёнининг барча иштирокчилари, жумладан, таълим олувчилар билан самимий мулоқотда бўлиш, уларни тинглай билиш, уларга ижобий таъсир кўрсата олиш

Компетентлик (ингл. “компетенсе” – “қобилият”) – фаолиятда назарий билимлардан самарали фойдаланиш, юқори даражадаги касбий малака, маҳорат ва иқтидорни намоён эта олиш

Коммуникатив қобилият - муомала ва мулоқот ўрната олиш, болаларга киришиб кетиш қобилияти.

Компетентлилик - 1) (ингл. “компетенсе” – “қобилият”) – фаолиятда назарий билимлардан самарали фойдаланиш, юқори даражадаги касбий кўникма, малака, маҳорат ва иқтидорни намоён эта олиш; 2) аниқ вазиятда компетенцияни намоён қилиш тушунилади.

Компетенция-1) лотинча сомпетере деган сўздан олинган бўлиб, “лойик”, “мос келмоқ” маъносини беради; 2) олинган назарий билим, амалий кўникма, малака ва шахсий фазилатлар мажмуасини амалиётга қўллаш олиш қобилияти ва лаёқати **Компьютерлаштирилган ўқитиш технологияси** – бу компьютердан фойдаланишга асосланган ўқитишдир.

Конструктив қобилият - ўқув-тарбия ишларини режалаштириш ва натижасини олдиндан айтиш қобилияти

Креатив компетентлик – педагогик фаолиятга нисбатан танқидий ва ижодий ёндошиш, ўзининг ижодкорлик малакаларига эгаллигини намоён эта олиш;

Кундалик билим - соғлом фикрга ва кундалик амалий фаолият шакллари асосланади ва инсоннинг атроф – муҳитга мослашувчи, унинг ҳатти – ҳаракатлари ва олдиндан кўра билиши учун асос бўлиб хизмат қилади.

Кўникма –1) шахснинг муайян фаолиятни ташкил эта олиш қобилияти; 2) ўзлаштириб олинган билимлар асосида амалга ошириладиган ва амалий жиҳатдан мақсадга мувофиқ ҳаракатларга тайёрликда ифодаланган онгли фаолият.

Қобилият – шахснинг осонлик билан бирон фаолиятни эгаллай олишини таъминлайдиган индивидуал психологик хусусият

Мақсад – қўйилган муаммо (мақсад) ечимига интилиши йўналиши ва бу борадаги ҳаракатлар натижаси. **Малака** –муайян ҳаракат ёки фаолиятни бажаришнинг автоматлаштирилган шакли. **Масофавий ўқитиш** – бу масофадан туриб ўқитиш, қайсики ўқув машғулотларининг барчаси ёки кўп қисми телекоммуникацион ва замонавий ахборотлаштириш технологиялар асосида олиб борилади.

Махсус компетентлик – касбий-педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёрланиш, касбий-педагогик вазифаларни оқилона ҳал қилиш, фаолияти натижаларини реал баҳолаш, билим, кўникма ва малакани изчил ривожлантириб бориш.

Маҳорат (араб. “моҳирлик”, “усталик”, “эпчиллик”) – 1) бирор иш, касб учун зарур ёки шу соҳада ортирилган усталик, санъат, моҳирлик; 2) бир иш ёки фаолиятни юксак даражада, ҳеч бир қийинчиликсиз, ўта моҳирлик билан бажариш; 3) муайян иш, ҳатти-ҳаракат ёки касбий фаолиятнинг усталик, моҳирлик билан, санъаткорона ташкил этилишига имкон берадиган билим,

кўникма ва малакалар мажмуи **Маълумот** – таълим-тарбия натижасида ўзлаштирилган ва тизимлаштирилган билим, ҳосил қилинган кўникма ва малакалар ҳамда таркиб топган дунёқараш мажмуи.

Метод - (юнонча сўздан олинган бўлиб, “йўл” деган маънони англатади) мақсадга эришиш йўлини билдиради.

Методик компетентлик – педагогик жараёни методик жиҳатдан оқилона ташкил этиш, таълим ёки тарбиявий фаолият шакллари тўғри белгилаш, метод ва воситаларни мақсадга мувофиқ танлай олиш, методларни самарали қўллаш олиш, воситаларни муваффақиятли қўллаш;

Мимика (юнон. “мимикос” – “тақлидий”) – юз мускуллари ҳаракатлари орқали шахснинг ўз фикри, ҳис-туйғулари, кайфияти ҳамда мавжуд воқеликка муносабатини ифодалаши

Модул – бу фаннинг бир ёки бир неча тушунчаларни ўзлаштиришга йўналтирилган, ишлаб чиқилган принциплар асосида шаклланган мантиқан тугалланган ўқув материалидир. **Модулли ўқитиш** – халқаро тушунча – модул билан боғлиқ бўлиб («модуль», латинча модулус), унинг битта маъноси фаолият кўрсата оладиган ўзаро чамбарчас боғлиқ элементлардан иборат бўлган тугунни билдиради.

Мулоқот – 1) кишиларнинг ўзаро алоқаси, бир-бирларига таъсир кўрсатишлари кишилар ўртасидаги алоқани тиклаш ва ривожлантириш жараёни; 2) кишиларнинг бир-бирларига таъсир кўрсатиши асосида улар ўртасида рўй берадиган ахборот алмашинуви

Назарий билим – эмпирик ҳолатларни тушунтириш, яъни нарса ва ҳодисалар моҳиятини билиш имконини берадиган қонуниятларни очишни назарда тутади.

Натижа – дарс машғулотлари жараёнида режалаштирилган хулосага келинган ва таълимнинг маълум муайян жараёнидан олинган якуний натижасидир.

Натижалар(маҳсуллар)–ўқув жараёнининг сўнгги натижаси, белгиланган мақсадларни амалга ошганлик даражаси.

Нутқий қобилият- ихчам, маъноли, оҳангдор, муайян ритм, темп, частотага эга бўлган нутқ.

Обрўга эга бўлишлик қобилияти- ўзининг шахсий хусусияти, билимдонлиги, ақл- фаросатли, мустаҳкам иродаси билан обрў орттириш уқувчанлиги. **Операцион ўйинлар** – тегишлииш жараёни, уларни бажариш шарт-шароитини моделлаштирадилар. Улар маълум бир ўзига хос операцияларни: масалалар ечиш, маълум бир усулни ўзлаштиришга ёрдам берадилар.

Пантомимика – педагог томонидан баён этилаётган муайян фикрни алоҳида ажратиб кўрсатишга, маълум қиёфа орқали гавлантиришга имкон беради гавда, қўл ва оёқларнинг ҳаракати.

Педагогик маҳорат - ўқитувчининг шахсий-касбий фаолияти натижаси умумлашмаси бўлиб, муайян билим, кўникма, малакалар йиғиндисидан иборат.

Педагогик маҳорат - 1) касбий кўникмаларнинг юксак даражада ривожланиши; 2) шахснинг касбий сифатлари, лаёқат қобилиятлари мажмуи;

3) санъатдаражасидаги махорат; 4) педагогик моҳирлик, санъат ва билимдонликни ифодаловчи атама. (*Педагогик энциклопедия 2017 й. 3 жилд.*)

Педагогик таксономия – (грек сўзлари «тахис» - тартиб билан жойлаштириш ва «номос» - қонундан келиб чиққан) – ўқув мақсадларининг тоифаларга ва кетма-кетлик даражаларга таснифлаб, ўқув фани бўйича мақсадларининг аниқ тизимини тузиш.

Педагогик такт - (лот. “тастус” – “даҳл қилиш”, “даҳлдорлик”, “ҳис этиш”, “туйғу”) педагогнинг таълим олувчилар билан турли фаолият шакллари бўйича ташкил этиладиган мулоқотда мавжуд ахлоқий тамойиллар ҳамда хулқ-атвор қоидаларга риоя қилиши, уларга тўғри ёндошиш малакаларига эгаллиги

Педагогик тафаккур – педагогик жараён, вазият ва ҳодисалар моҳиятининг, шунингдек, улар ўртасидаги муҳим боғланиш ва алоқаларнинг педагог онгида тўлақонли акс этиши, янги ғояларни илгари суриш, янгиликлар яратиш, шунингдек, педагогик жараён, вазият ва ҳодисаларнинг натижаларини башоратлаш; педагог ақлий фаолиятининг юксак шакли

Педагогик техника-педагогларга ўқув фаолиятида ва ундан ташқари фаолиятда ҳам зарур бўлган умумий педагогик малакалар мажмуи ҳисобланади.

Педагогик технология- таълим шакллари оптималлаштириш мақсадида ўқитиш ва ўзлаштириш жараёнини инсон ва техника имкониятлари ҳамда уларнинг ўзаро таъсирини ҳисобга олган ҳолда яратиш, татбиқ этиш ва аниқлаш тизимидир (ЮНЕСКО).

Педагогик тизим- ўзаро боғлиқ бўлган воситалар, усуллар ва жараёнлар йиғиндиси бўлиб, шахсдаги муайян сифатларини шакллантиришга педагогик таъсир этишни мақсадга мувофиқ тарзда амалга оширади. **Педагогик ўйин** – бу фаолият тури вазиятлар шароитида, ўқитишни аниқ мақсад қилиб қўйган жамоатчилик тажрибасини қайта тиклаш ва ўзлаштиришга қаратилган бўлиб, ўз-ўзини бошқаришни такомиллаштиради ва педагогик натижаларни рўёбга чиқаради.

Педагогика -“бола етакловчи” деган маънони билдирувчи юнонча “пайдогос” сўзидан келиб чиққан. **Педагогика фанининг асосий категориялари** - шахс камолотини таъминлаш, таълим ва тарбия самарадорлигига эришишга қаратилган жараёнларнинг умумий моҳиятини ёритади.

Перцептив қобилият - қисқа дақиқаларда таълим олувчилар ҳолатини идрок қила олиш фазилати. **Продуктив ўзлаштириш даражаси** – бунда таълим олувчи олган билимининг ноанъанавий масалаларни ечишда мустақил фикр юритиши талаб қилинади.

Психологик компетентлик – педагогик жараёнда соғлом психологик муҳитни ярата олиш, талабалар ва таълим жараёнининг бошқа иштирокчилари билан ижобий мулоқотни ташкил этиш, турли салбий психологик зиддиятларни ўз вақтида англай олиш ва бартараф эта олиш;

Ривожланиш – шахснинг физиологик ва интеллектуал ўсишида намоён бўладиган миқдор ва сифат ўзгаришлар моҳиятини ифода этувчи мураккаб жараён. **Ролли ўйинлар**–маълум бир шахснинг вазифа ва мажбуриятларини

бажаришдаги рухий ҳолатлари хатти-ҳаракати ишланади, роллар мажбурий мазмуни. **Синтез** – элементлардан, бўлимлардан янгиликка эга бўлган яхлитликни яратиш кўникмасини англатади.

Табақалаштириб ўқитиш - ўқув жараёнини ташкил этишнинг шакли сифатида умумий дидактика принципарига асосланган бўлиб, махсус ташкил этирилган таълим олувчиларнинг гомоген гуруҳларида, ўқув жараёнини ихтисослаштиришни таъминлайди **Тарбия** —аниқ мақсад асосида ёш авлодни ҳар томонлама ўстириш, унинг онги, хулқ-атвори ва дунёқарашини таркиб топтириш жараёни. **Таҳлил** – бу тоифа ўрганилган материал таркибини бўлақларга бўлиб, унинг тузилмасини яққол кўрсатиш кўникмаларини англатади.

Ташкилотчилик қобилияти- ўқув гуруҳи ёки жамоани уюштириш ва уни бошқариш истеъдоди.

Таълим мақсадлари- муайян таълим жараёни якунида таълим олувчи томонидан ўзлаштирилиши, янги ҳосил қилиниши лозим бўлган билим, кўникма, малака ва шахсий фазилатларни белгилайди. **Таълим ахбороти** – муайян фаолияттури, ихтисосини амалга оширишда қўллаши учун, таълим олувчига бериш керак бўлган билимдир. **Таълим бериш** – таълим олувчининг интеллектуал салоҳиятини юксалтиришга қаратилган педагогик фаолияти бўлиб, инсоннинг ақлий фаолиятини ривожлантириш жараёнидир

Таълим воситалари- ўқитилиши ва ўрганилиши лозим бўлган билимларни берувчи, кўникма ва малакаларни ривожлантирувчи ҳар қандай ахборот ташувчилардир.

Таълим мазмуни – инсонни ўқитиш жараёнида эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар ҳажми ва характери.

Таълим методи – бу таълим жараёнида педагог ва таълим олувчиларнинг аниқ мақсадга эришишга қаратилган биргаликдаги фаолиятидир. **Таълим** – таълим олувчиларни назарий билим, амалий кўникма ва малакалар билан куроллантириш, уларнинг билиш қобилиятларини ўстириш ва дунёқарашларини шакллантиришга йўналтирилган жараён.

Таълимнинг ташкилий шакли - белгиланган тартибда содир бўладиган, таълим берувчи ва таълим олувчининг махсус ташкил қилинган фаолиятининг ташқи ифодасидир.

Таълим-тарбия жараёни- таълим олувчилар ҳис-туйғулари, онги, характери кабиларга мақсадга мувофиқ таъсир этиб, уларда билим, кўникма, малака ва шахсий фазилатлар шакллантириш тизими

Технологик компетентлик – касбий-педагогик билим, кўникма ва малакани бойитадиган илғор технологияларни ўзлаштириш, замонавий восита, техника ва технологиялардан фойдалана олиш.

Технология- юнонча икки сўздан – “технос” (течне) – маҳорат, санъат ва «логос” (логос) – фан, таълимот сўзларидан ташкил топган.

Тизим - ўзаро боғлиқ ва узвий тартибда бўлган қисмлардан ташкил топган тузилма. **Тушуниш** – унинг кўрсаткичи, материални бир шаклдан бошқа шаклга ўтказилиши бўлиши мумкин материални интерпретацияси ёки ҳодиса ва воқеаларнинг келажагини оқибатлар башорат қилиш. **Тушунтириш**-

кўргазмали ёндашув – педагоглар машғулот давомида ўқув услубий адабиётлардаги кўргазмали воситалар орқали «тайёр» ҳолда билим оладилар.

Ўз устида ишлаш – шахс ёки мутахассис томонидан ўзини ижтимоий ҳамда касбий жиҳатдан ривожлантириш, камолотга эришиш йўлида мақсадли, изчил, тизимли ҳаракатларнинг ташкил этиши

Ўз-ўзини ривожлантириш – шахснинг ўзида касбий тажриба, малака ва маҳоратни такомиллаштириш йўлида аниқ мақсад ва пухта ўйланган вазифалар асосида мустақил равишда амалий ҳаракатларни ташкил этиши

Ўқитиш – инсонлар орасида яшаш, ҳаётда турмуш кечириш ва фаолият кўрсатиш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларни йиғиндисини ўзлаштиришга қаратилган онгли фаолият ифодасидир

Ўқиш – бутаълим олувчиларнинг воқеликни билиш давомида маълум билимлар, кўникмалар ва малакаларни режали ўзлаштириш жараёнидир.

Умумий дидактика - айрим фанларга оид усуллар билан жуда мустаҳкам боғланган бўлиб, уларга оид маълумотларига таяниб ўқитишнинг умумий қонуниятларини очиқ беради ва айни вақтда ҳар бир ўқув фанини ўқитиш усуллари учун умумий асос бўлиб хизмат қилади.

Хусусий дидактика – муайян ўқув фанларини ўқитиш қонуниятлари, усуллари, воситалари, шакллари ва йўллари йўргатувчи методика (тадрис) фанлари ҳам педагогика фанлари туркумининг асосий соҳаларидан бири бўлиб ҳисобланади. **Шахс** – психологик жиҳатдан таракқий этган, шахсий хусусиятлари ва хатти-ҳаракатлари билан бошқалардан ажралиб турувчи, муайян хулқ-атвор ва дунёқарашга эга бўлган жамият аъзоси.

Шахсга йўналтирилган таълим технологияси - таълим олувчининг фикрлаш ва ҳаракат стратегиясини инобатга олган ҳолда унинг шахси, ўзига хос хусусиятлари, қобилиятини ривожлантиришга қаратилган таълим.

Шахсий компетентлик – изчил равишда касбий ўсишга эришиш, малака даражасини ошириб бориш, касбий фаолиятда ўз ички имкониятларини намоён қилиш.

Экстремал компетентлик – ғавқулотда вазиятлар (табиий офатлар, технологик жараён ишдан чиққан)да, педагогик низолар юзага келганда оқилона қарор қабул қилиш, тўғри ҳаракатланиш малакасига эгалик __

Фойдаланиш тавсия этиладиган ўқув-услубий Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. “Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз” мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимидаги киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. – Т.: “Ўзбекистон”, 2016.
2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017.
3. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 80 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сон фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентябрдаги “Халқ таълими тизимида бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3931-сонли қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентябрдаги “Халқ таълимини бошқариш тизimini такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5538-сонли фармони

III. Махсус адабиётлар

1. Абдуқодиров А.А., Астанова Ф.А., Абдуқодирова Ф.А. “Сасе-студй” услуги: назария, амалиёт, тажриба. – Т.: “Тафаккур қаноти” нашриёти, 2012.
2. Абдуллаева Х.А. Машғулотларда фаол таълим усулларида фойдаланиш. – Фарғона: ФарДУ, 2008.
3. Авлиякулов Н.Х., Мусаева Н.Н. Педагогик технологиялар. – Т.: “Фан ва технологиялар” нашриёти, 2008.
4. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Т.: “Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси” нашриёти, 2006.
5. Зуннунов А. ва бошқалар. Педагогика тарихи / –Т.: Шарқ, 2000.
6. Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. Педагогика. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Фан, 2004.
7. Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. Педагогика. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Фан, 2004
8. Ишмухамедов Р., Абдуқародиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар. Таълим муассасалари ўқитувчилари учун амалий тавсиялар. – Т.: “Истеъдод” жамғармаси, 2009.
9. Йўлдошев Ж., Ҳасанов С. Педагогик технологиялар. – Т.: “Молия-иктисод” нашриёти, 2009.
10. Йўлдошев Ж.Ф. Хорижда таълим. –Т.: Шарқ, 1995.
11. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Ҳ., Сайфуров Д.М., Тўраев А. Б. Инновацион таълим технологиялари. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015.
12. Мухина С.А., Соловёва А.А. Современные инновационные технологии обучения. – М.: “ГЭОТАР-Медия”, 2008.

13. Мухамедов Ў. Х., Усмонбоева М. Ҳ., Рустамов С. С. Таълимни ташкил этишда замонавий интерфаол методлар ўқув-услугий тавсиялар. - Т.: 2012.
14. Омонов Н.Т. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат / - Т.: “Иқтисод–молия”. 2009.
15. Пирмухамедова М. Педагогик маҳорат асослари . - Т.: 2008.
16. Рўзиева Д., Усмонбоева М., Ҳолиқова З. Интерфаол методлар: моҳияти ва қўлланилиши. Мет.қўлл. – Т.: Низомий номли ДТПУ, 2013.
17. Султонова Г.А. Педагогик маҳорат . –Т.: ТДПУ, 2005.
18. Тохтаходжаева М.Х. ва бошқалар Педагогика назарияси ва тарихи. 1-кисм: Педагогика назарияси.– Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2007.
19. Холиқов А.А. Педагогик маҳорат. – Т.: “Тафаккур-бо`стони” нашриёти. 2011.
20. Хошимов К., Нишонова С. Педагогика тарихи . -Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2005.
21. Ҳасанбоев Ж. ва бошқалар. Педагогика. Ўқув қўлланма.– Тошкент: “Фан”, 2006.

ИВ. Электрон таълим ресурслари

1. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги: www.edy.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги: www.uzedu.uz
3. Халқ таълими соҳасида ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш маркази: www.мултимедиа.уз
4. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Бош илмий-методик марказ: www.бимм.уз
5. Ижтимоий ахборот таълим портали: www.зиёнет.уз

